

LENDVAI ISTVÁN

A
HARMADIK
MAGYARORSZÁG
JÓSLATOK ÉS TANULSÁGOK

BUDAPEST. 1921
PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

Pallas részvénytársaság nyomdája Budapesten.

A «HARMADIK» MAGYARORSZÁG

(Előszó és vallomás.)

1.

A harmadik Magyarország voltunk. A mi nemzedékünknek 1919 augusztusáig ez volt sorsa és — akarva, nemakarva — egyetlen hivatása. Az a nemzedék voltunk, amelynek két hamis Magyarország közt hányatva-zúzatva kellett látnia a gátolhatatlan mulasztást, és torkábacsukló tehetetlen álomsikollyal éreznie, hogy a pusztulás megkerülhetetlen, szükséges és üdvösséges. Ha valaki, akkor mi éreztük Ady Endrének kétségbeesett igazát: «Mohács kellett nekünk», — de ha valaki, akkor mi tudtuk sírva és velőnkig rendülve, hogy mit van mit vesztenünk a második, a nagyobb Moháccsal.

Két hamis Magyarország játszotta halálos regényét a magyar élet politikai, gazdasági és irodalmi területein. Egyik sem minket jelentett, mindegyik jelentett belőlünk valamit, s a fajtság legmélyebb érzéseivel, a hivatottság öntudatával tudtuk és láttuk, hogy mi jelenthetnénk mindent. De némákká és tehetetlenekké ítelt a dolgok fonáksága, és összeomlás volt ránkalkudva annak fizetségéül, hogy a szánk parazsát végre szavakká szórhassuk és gúzsainkat szétdobhassuk. Az *egyik* Magyarország,

amelyről 1867 óta mindent elneveztek s amely olyan kérkedve, olyan öreges hetykeséggel viselte a történelem rievét akkor, amikor már a történelmet régen nem ő csinálta, — apáink Magyarországa volt. A *másik*, amely 1867 óta egyre bátrabban és tonyosabban mozgatta vakondoktúrásait, de csak 1918 októberében merte nyíltan magáénak vallani és vállalni 1867 óta csinált magyar történelmét, s tépkedte izgult mohósággal a hosszú évek aranyalmáit, — az idegenek Magyarországa volt. Két névbe foglalom össze a két országot, aminthogy a két név viselője jelentette is: Tisza István gróf és Jászi-Jakobovits Oszkár nevébe. A gentry gróf apánk volt, jelentette mindnyájunk apáit. Jelentette azokat a magyarokat, akiket kellett és tudtunk szeretni, mert a vértesteink és a faji jelleg testvéri forróságával éreztük férfi, uri voltukat még a romlásban és rontásban is, — de marnunk, támadnunk kellett őket, mert homlokukon láttuk a rontás csillagjegyét. A léleklátás erejével tudtuk és hirdettük, hogy leöregedtek a magyar sorsról, hogy végzetes vaksággal nyomják, tapossák a fajnak eleven erőit, az életnek belső, teremtő forradalmait, és elgátolják azt a magyarságot, amely az alkotás izgalmaiban tudta volna egészséggé élni a kárpáti medence üdvös-veszedelmes örökségét, a kelet-nyugati kettősség lelki hasadását. A velük való szembeállítás kétszeresen fáj. Fáj a gyermekkori élményeink, a testi-lelki útravalóink azonsága miatt, a tájkép azonsága miatt, amelyből nekivágtunk a férfiságnak, fáj a házaink, szőleink, a vigadozásaink, a tempónk, a neveltetésünk testvér vonalai és gyökerezése miatt. Fáj azért is, mert a mi ostromaink,

a mi támadásunk lendületét nem röpítette a szellem nadrágtalanjainak káröröme. Mi nem tapsolhatunk magunkban az ő vétkeiknek és hibáiknak, mint amelyek az ő ingyenvaló jóvoltukból közelebb sodornak egyéni ábrándjaink kényelmes bőrszékeihez és pezsgősüvegeihez. Mi javakért küzdöttünk, amelyek nemcsak nekünk lehettek javunkra, ártalmakat akartunk elhárítani, amelyek csekélymagunkat talán nem is károsítottak. Miránk az a szenvedés méretett, amelyet nem lehetett *csak* jobb kabáttal és dúsabb asztallal megorvosolni, — s kabátunk és asztalunk ha fáj is, mindig tizedsoron. Nekünk külön égéssel fáj, hogy apáinkat látjuk hamis úton, és a faj jövőjét látjuk elborulni miattuk.

A másik, az idegen ország, hazug Ígéreték lidércfényével bolyongatott minket ingoványokon. öldöklő céljainak agyafúrt szolgálatában Nyugateurópát, emberi ölelkezést, szabadságot, felsőbbrendűséget, fiatalságunk pattanó erőinek bátor és méltó kiélést ígért. A hazuról kitagadott gyermek megbántott szereimének dühödt inverziójával vetettük rá magunkat e hazug forradalmiság festett délibábjaira. Többé-kevésbé mindnyájan átestünk ezen a *nyugatos* lázon, amelyet Keletgalicia szélhámosai ügyes tudatossággal fűtöttek szervezetünkben, s a legnagyobb, a legkülönböttebb, aki minket jelenthetett volna: Ady Endre, el is vezett belé. Benne oly nagy volt a fajnak genialis elgyengülése, betegsége — amely nélkül a sémita fermentum nem törhet rá faji szervezetre — hogy a fölismerés dantei pillanatában már menthetetlenül sodorta a poklok égő áradata, és halnia kellett testestől-lelkestől, jelképül és fizetségül, halnia

kevéssel Tisza István gróf után. Kétfelé tévedt két magyarok voltak ők, akik más-más előjellel egyformán pontot jelentettek egy szomorú kornak végén s akiknek egyformán halált jelentett a sémita sodratás.

A megismerés világossága elénk hamarabb utat gyújtott, s ezen a keserves úton néhányan nekivágtunk jóreménnyel, nagy felvállalással és az idő sugallatával. Amiképp Tisza István gróf konok balkezén megláttuk a mozdulatot, amely fél Európa meszes gödreibe és a Piave iszapjába belerántotta a kegyetlenül pocskölt, rongyolt, árultatott magyarságot, azonképp észrevettük Jászi Oszkár homlokán az ötágú vörös csillagot, a rabszolgalélek lázadásának ősi pentagrammáját. A napok szétteregetett részletjelenségein át egyre komorabban rémlett elénk az az egyetlen folyamat, amely ebben az országban végbement: a *tarnopoli* «Magyarország» szövetsége a *bécsi* «Magyarország»-gal, hogy aztán amaz — kihasználva emennek minden gyöngéit, bűneit és tévesztéseit — egyazon árokba taszítsa mindnyájunkkal, és álarcát elvetve, holttestünkre lépve proklamálja az egyetlen patkányság diadalmas uralmát. Láttuk az alsóbbrendű fajnak teljes ressentimentjával folytatott harcát, láttuk valamennyi álarcát, láttuk a görögtüzesen Kossuth-imádó és céltudatosan Széchenyi-süllyesztő, a Cion felé kegyetlenül chauvin és a magyarság felé bomlasztóan nemzetközi, a magyar faj elhulló, megromlott, leszáradt egyedeivel híven cimboráló és a kemény gerinceket irgalmatlanul összeropogtató, ma bőrzei szempontból háborúra uszító és vad nacionalista, holnap gazdul paci-

fista és vereségpárti, ma radikális, holnap szociáldemokrata, holnapután kommunista, de az ázsiai sivatagtól a százszor megérdemelt ghetton, az összeharácsolt milliókon és minden sárga és vörös folton át az idők végezetéig egy és változatlan Szíriait. Láttuk a rothadásnak vele kötött szent szövetségét le egészen Károlyi Mihályig és a budapesti csatornák népfönségéig. Láttuk a kereskedelmi banditaság, a telhetetlen Hochkapitalismus, az irodalmi és sajtóbeli önimádat, magzatelhajtás és lélekirtás, a színházi kerítés, a háborús rablás, kereszténygyilkolás és hazaárulás démoni arányait. S láttuk mindennek megsegítéséül a vak Tisza-magyarságnak öldöklő liberalizmusát, amely a lét versenyében minden előnnyel őket könnyítette és minden teherrel a magyar fajt rakta meg, nyomtatékul a tisztesség, a gyanutlanság, a hiúság és hamis cifrázkodás eredendő súlyai fölé. Hiába akartuk elkiabálni Tisza Istvánt a három Mannlichertől, amelynek golyói olyan pontos végzetszerűséggel érték őt, mint az egész magyarságot a hadimilliomosok álforradalma és Szamuely Tibor akasztófái. A Tisza-magyarság hencegéssel és üldözéssel felelt. Láttuk e magyar vaksággal szemben a szíriai éleslátást, tervszerűséget és vértetekbe ivakodott, állatian pontos szolidaritást, s a szíriai előbb gúnynyal, rágalommal, minden kultúrából kitagadó hazug jelzőinek özönével, később nyílt üldözéssel, legvégül terrorcsapatokkal felelt. Apáink és testvéreink felé «forradalmárok» voltunk Kasszandra-lelkünk nyugtalanságáért és igazmondásáért, — a diadalmasan loholó szíriai felé gyanús maradiak s végül szabad prédává tett ellenforradalmárok magyarságunk

és tisztességünk okán. S ha szemünk visszafűrődik a távolabbi múltba és a szomszéd tegnapba, újra megerősödik az a tudatunk, hogy kudarcaink és üldöztetéseink épp olyan végzetszerűek és elháríthatatlanok voltak, mint amilyen volt maga a nagy összeomlás esztendeje, és épp olyan üdvösek, minden keserű ízükkel gyógyítóak, mint ama második Mohács: 1918. Meg kellett látnunk végig a magyar sebeket, végig föl kellett fakadniok a kelevényeknek, és a két hamis Magyarországnak *egyszerre* kellett elégnie a vörös enyészeten. Egész munkát kellett végeznie a sorsnak, hogy egész munkának lódíthassa szekeréit az a nemzedék, amelynek egy irtózatosságot minden okulása és járatossága megadatott, a budapesti újságbarlangoktól a halálzenebonás karszti kavernáig, egy rabszolga-faj mocskos erkölcsének minden fogásaitól fegyveres idegen martalócok dűléséig. Nemcsak az okság törvényénél fogva *kellett* mindez harminc-negyven esztendőnek előzményei után, hanem *kívánatos* is volt a magyar faj szenzuális volta miatt, amely a halálról nem tud addig, amíg szemével nem látja, ujjával meg nem tapintja. Az összeomlás üdvös volta azon függött: talál-e itt nemzedéket, amelynek csontjaiban van olyan roppant egészség és hősi erő, hogy a reménytelenségből ne kétségbeesést okuljon, hanem a teremtés furorját, — lesz-e utána nemzedék, amely minden rothadáson és álságon átmentette a fajnak öngyógyító ösztöneit, öröktavaszi egyszerűségét, frissességét és parancsoló sugallatait? Úgy látszik, a kérdésnek minden mondatára igennel felelt az Idő. A mának hullámzásai nem végső jelek.

Nem két szélsőség közt vágott középvitát jelölök a «harmadik Magyarország» kifejezéssel, hanem azt az utat, amelyen egész lendületével — ha tetszik: minden szélsőségével — kellett volna lerohannia a magyarságnak s amelyen most kell megrobognia jövőjét. Utálok e szót: forradalom, — utálok a jakobinusok miatt, utálok az élet nevében, amely egészséges pillanataiban nem ismer reaktív és megmérgezett forradalmat, hanem ismer zengő *önkifejtést*. Ha ennek az önkifejtésnek ütemét, intranszigienciáját, pattogzásait vattás dobhártyák és megkérgesedett felhámok forradalminak érzékelik, — legyen. Akkor a magyar élet most harminc esztendeig forradalom lesz, amelytől háborogva és sértődötten fordulnak el a tehetetlen aggastyánok és méltó szövetségeseik, a frigiai hálósipka aranygyűjtői. Akkor a magyar erdőben minden üszkös ágak és megsabdalt törzsek közepette zúgni fog az újult vérkeringés, a dús klorofil, a duzzasztó viharok és üdvös mennydörgések forradalma, a szabaddult élet egész félelmetes romantikája. Nincs más, — Magyarországot feldúlták azok, akik féltek a néptől, féltek a fajiságnak megtartó rejtelmes erőitől: egyik oldalon féltek tőlük, *pedig* azok megmentették volna éppen a meszesedő véredényeket, a másik oldalon féltek tőlük, *mert* az egészség erejével és könnyörtelen leszámolásával megették volna a rontás kórokozóit.

A «forradalom» szót csak abban a reaktív, abban a tagadó és fosztó értelmében kárhoztattam.

A magyarságnak egyetlen váltsága az, hogyha hozzájut az állításhoz, az önmaga pozitív kifejtéséhez, ahhoz, amitől 1867 óta Bécs és Tarnopol felől egyaránt elütöttek. Két reakció dolgozott a Kárpátok alatt: a feketesárga és a vörös. De a reakció nem a teljes, nem a szabad élet működése. A reakció lehet átmeneti kénytelenség, egy beteg állapotnak beteg bizonyosága, mint ahogy az a gyógyszer is — s ilyen értelemben bátran füttyülhetünk a reakció haltbizonyos vádjaira — de folyton tagadni, folyton vétót kiáltani, folyton szembehelyezkedni vívóállásban valakivel és valakikkel, s a legszebb vívóművészettel is voltaképp függvénye lenni, alárendeltje lenni az ellenfélnek, igazodni hozzá (ha mindjárt a legszebb vágásokkal is): nem eszmény, nem függetlenség, nem alkotás. Erre szükség lehetett addig, amíg ezzel utat kellett (és csak ezzel *kellett* és *lehetett*) utat vágni a szabad önkifejtésnek, — és szükség lesz mindaddig, amíg szabadon nem rendelkezünk magunkkal, amíg el nem kezdhetjük a magunk kiéneklését, alkotó munkán át való kisugároztatását mindannak, ami bennünk magyar érték, magyar sajátosság, de úgy, hogy nem mi mondjuk, nem mi konstatáljuk, hanem mások, mint a pacsirta öntudatlan csodáját a fénytől szédült költő. Akkor leszünk a legigazabban magyarok, majd ha esztendőben egyszer szalad le szánkrol az a szó, hogy «magyar».

3.

Könyvem ellen mondtam ezt, könyvem ellen, amely csupa reaktív írásnak gyűjteménye, összegyűjtött újságcikkeim abban a szomorú időben íród-

tak, amikor vagdalkoznom kellett, amikor minden szívásnyi levegőért verekedni kellett Budapesten, amikor néhányunknak szívük ellenére nem adatott más, mint kiáltani, tiltakozni, árulkodni egy kornak öldöklő gazságai ellen. Ez volt a *((Forderung des Tages))*, — és meg kellett tennem jobb híjján nekem is. Megtettem, vállalva két ódiumot: az irodalmi patkányok mérgezett harapásait, és jobbik, gazdagabbik énem kénytelen némaságát. Nemrég nagy elismeréssel tettek meg vakmerő, kegyetlen és meseteri spadassinnek. Nos, a jószándékú dicséret nagyot tévedett: alapértéknek vélte azt, ami átmeneti hangsúlyozódása másodrendű értékeknek. Nem, a mindenáron való harc nem kenyerem, csakhogy nem vagyok vereségpárti. Szívemben mindig megvolt harc közben is az a keresztényi treuga dei, az a lélek legmélyén való gyűlöletlenség s a kékebb, csendesebb egeknek vágya, de *((homo christianus sunn: csontjaim és idegszálaim is vannak, s földi létemen nem görögaszkéta elvonulással, az életgyávaság e krisztustalan viselkedésével akarok túlnőni, hanem annak végigvaló beteljesítésével, vállalván a szőlőkötözést és kardforgatást épp úgy, mint az imádságot és a csillagok lángján való elmélkedést. Cikkeim jelentősége átmeneti és rövid napokra szól, — kiadom őket, mint igazolt jóslatokat és talán még használható tanulságokat egy darab úton, amely után hiszem, kívánom, remélem: rám is, nemzetemre is a maradandóbb, az alkotó értékek fordulója következik, és az erős szervezetnek öntudatlan, reflektálatlan önkifejtésével élheti magát a nemzeti élet. Budapest, 1920. január végén.*

FAUST POHARA

Az a pillanat vetődik elém a villamoslámpa sápadt fény cellájába, mikor Faust a húsvét derengésében méregpoháron tétovázik ajkával. Nem félek tőle, nem riaszt meg ez a pillanat, mert tudom, hogy a húsvéti harangok mindjárt fölserkennek és játszva kiütik kezéből. Tudom, hogy az élet nagyszerű harangjátékában e disszonáns, gonosz üveg-harangnak el kell törnie, mert nem bírja ki a Mester bűvészpálcáját. De azokra gondolok, akiknek az ajka nem is tétovázik a méregpoháron, mert azt hiszik, tokaji bort isznak.

A textus sötét. Olyan, mintha fekete tintafoltokat keverne a húsvét menyegzős ruhájába, mintha a kétségbeesés ujjlennyomatát mocskolná hercegi palástjára. Ilyenkor a bíbor színei járják, a hajnali égboltozat és a festett tojások pirossága, s az előírt kép ilyenkor: bárányfelhők az égen, csilingelő fehér bárányok kicsi gyermekkarokban.

De nekünk, akikről lemúlt a játékok ideje, alkalmoszerűbbek a fausti hasonlatok, és férfiszemünkben szomorúbb látások tükröződnek. Talán az éjszaka, ünnep vigiliáján, a -sápadt hold alatt bús találkozásunk volt egy üldözött, megtépázott vándorral, a nagy hontalannal. Neve nincs, de mondjuk, hogy ő a Magyar Lelkiismeret. Nem lehet tudni, talán nappal megmenekülhetünk tőle, talán kidobják, letagadják hajbókoló inasaink: az érdekek és a dolgaink. De éjjel hatalmaskodhatik. Az éjszaka

az ilyen alkalmatlan hazajáróké, az ilyen ágyunk-fejéhez ülőké. Talán szóllunk vele, és — akadunk még ilyenekre is — meghallgattuk és fájt, nagyon fájt, amiket mondott. Mindnyájunkról beszélt és nem volt abban vigasztaló, amit nappalainkról ránk olvasott.

Néhányan talán egy másik, dermesztőbb látással gyötrődünk. Az ő neve: Magyar Végzet. Néhányan talán körülnéztünk világlátó szemmel és láttuk, hogy óriások fegyverkeznek az éjszakában, hideg szuronyok készülődnek és páncélbordájú leviatánok alusznak a vizeken. Néhányan talán keserűen mosolyogtunk, mikor az jutott eszünkbe, hogy még mindig a török betegembert emlegetik. Szegény betegember, ő már meghalt. Szegény betegember: mi, még nem tudunk a nyomorúságról. Minket még alig rebtent szívünkön az a szó: a monarchia fölszámolása. Mi még itt játszunk és kerülgetjük egymást és bekötött szemmel a halálárok előtt énekelünk. A végzet, igen: ez a végzet, amit talán Széchenyi megbomlott agygyal az utolsó pillanatban látott s a halálba ugrott előre. Egy nemzet végzete, amely magára maradt, pedig oda akarta adni magát és munkaerejét, a képességeit, a szívét, agyát és nem kellett soha. Egy nemzet végzete, amelyet nem tudtak megérteni, amíg szólt, és majd ha megértenék, már nem szólhat. A nagy összeomlás idején itt minden vendégmagyarnak lesz hova menekülnie, de hova fusson ez a szegény világ-Tiborca? Ki értsen az ő ázsiai nyelvén, ki szeresse, ki vállalja? Valóban, a lelkiismeretünk azt mondja: megromoltál. A végzetünk pedig azt: nem értettek meg. Vájjon fogunk-e felelni e két gyilkos ígére? Vájjon megmondhatjuk-e lelkiismeretünknek, hogy nyugodjék, mert már hámlanak a frázisok, indul a munka és kardját köti az erkölcs? Vájjon odadobhatjuk-e a végzetnek: álom vagy, éjszakai látás, kit megver a bíboros holnap?

A textus sötét. De a harangoknak még szavuk van hozzá. A húsvéti harangok — ó, ha minden szív itt nemesen, tisztán, férfi zengéssel harangozna! A húsvéti harangok — ó, ha kiütnék Faust poharát azok kezéből, akik nem is tétováznak, mert azt hiszik, tokaji bort isznak.

(Élet, 1913. március 23.)

A NAGY TÁRGYALÁS

Hat napig szorongtunk a Désy-Lukács pör tárgyalásán a színesablakú, homályos teremben és néztük megbódulva egy ország élveboncoltatását. Senki el ne irigyelje tőlünk ezt a bús örömet, senki ezt a szomorú kiváltságot félre ne értse. Történelmet látni valóban ritka szenzáció, de néha gyomor is kell hozzá. Ez a látás többbe került annál, hogy a piros belépőjegyet, fölmutattuk az ajtóban. Többet kóstált a szűk padban való szorongásnál, a hőségben való fuldoklásnál. E hátborzongató komédia jegyzedői a szívünkéből csíptek le egy-egy darabot. Egyik felvonásköztől a másikig megcsúfoltatott a hitünk, az eszményünk, arculveretett a becsületes emberek napja-éjszakája, vívódása és a koldus tisztességhez való elesküvése. Hangulatokért jöttél és kaptad a kétségbeesést. Impressziókat kerestél és hetekig nem fog elcsittulni a lelked, úgy fölzajlott. Jó, hogy hetvennél többen nem fértünk a padokba, nagyon jó. Mert mi lett volna, ha melléd ülhet ennél a lélekhántásnál egy becsületes paraszt, aki még nem adta el férfilelkét üveg borért, vagy egy sápadt, vértelen ember, akit szegénységre ítélt tisztessége és talentuma (mondjuk: a tulajdon apád), vagy egy kicsike, elesett szegény bűnös, aki szigorú szemöldökkel vétekben taláztatott és hamar verembe esett, amiért nem tudta egyes szóval intaktságnak öltöztetni a lelke rútságát, és ha valamelyik hozzád fordul és megkérdez

vala, mit felelsz néki szemtanú barátom? Örüljön, akit meg nem csaphatott közelről ez a poklok melege, hogy nem kellett béna lélekkel hazamenekülnie, mert jaj be soká nem tudott volna visszatalálni az életébe, az estéli lámpásától a gyerekei szemének kékségéig meghomályosodott volna előtte minden tisztaság, minden fény, derű és szépség.

Végre láttuk szemünkkel, mik vagyunk. Láttuk, hogy a pénznek jobbágysai vagyunk. Amit eddig vízióknak gondoltunk, az a valóság, és amit eddig valónak láttunk, az volt a vízió. Kérlek felebarátom, az a verejtékes szántóvető az akácok határban, az a dolgozó kaputos ember, az a lelkes tudós, a dolgos két kéz és tanulásban fővő agy: optikai csalódások. Nincsenek. Itt csak a pénz van és az üzlet. Csak a bank. A nagy, az éhes, a mindenevő bank. Akkora összegek, hogy fölmenő ágon generációk nem láttak annyit szegény, halálrahajszolt százezrek családjában, előteremnek — bár ne tudnók, honnan! — és előtűnnek — bár ne tudnók, hol! — és a bankókra rá van írva az én sorsom, a te törvényed, az Ő szavazata, a mindnyájunk egzisztenciája. Éjjel a rendőr ha benéz a bank kukucskálóján, nehogy a kis tolvaj kárt tegyen a nagyban, nem a villanylenyes szobába kukucskál, hanem a történelemben. A Wertheimkasszában ott kuksol az ország, ott van elintézve főrendi tagság, választás, tehetség, érvényesülés, minden. Kipárnázott ajtók mögött napközben ott jár elegánsan, parfömosen, szivarozva a Végzet, mint bankdirektor, és sárga táskájával ha kimegy és könnyedén autóba ugrik, ölében visz valamennyiünket... mint a német óriáslány a parasztjait: ökröstül-ekéstül. Mert az ő magna chartája a kék bankó, az ő bűvös igéje a milliód, — és mi van itt még más, ami érvényes, ami számít, ami diktál?

«Nem politika, hanem erkölcs?» Valóban, ez nem volt csak politikai pör és nem volt csak pártkérdés. Nem is volt panamakérdés. «Ki törődik a

névvel, Rómeó?» mikor itt fölvonattak a zsilipek és a fekete folyam vágatva rohant el előttünk s nem az obligát gyermekbölcsőket, hanem erkölcsi koporsókat ragadott magával? Úgy van, ez erkölcsi kérdés volt, s milyen fájdalmas szép eligtétel volt az erkölcsnek, hogy a padosorokban grófok, bárók, nagyurak egyszerre érezték, milyen jó is lenne az a kinevetett, megrugdalt szegény erkölcs, ha az itthon járhatna köztünk! Milyen jó lenne, ha a szavak nem lennének megmérgezve, a nyomtatott betűk hazugok, a mozdulatok szemfényvesztők. Ha nem lenne itt minden eladó és nem akadna vevő mindenre.

Jó lenne? Hát hívjátok vissza. A cinikusok és cinkosok ugyan azzal ülnék el a megújulás gondolatát, hogy eddig is így volt, ezután is így lesz. De rablógyilkost még föl nem mentettek azért, mert igazolta, hogy ő előtte több százezen gyilkoltak s ő utána még százezen következhetnek. A gerincesek, a bátrak és bízók mondják ki az imperatívuszt. Mert csak egy kétségbeesés lenne borzasztó: a tisztességeseké.

(Élet, 1913. június 8.)

EGY ÖNGYILKOS MAGYAR ÚRRÓL

Öngyilkos lett egy magyar úr, fiatalon és az élet amerikánusainak érthetetlen motívumokból, mert hiszen megvolt a vagyona, megvolt az «existenciája», megvolt a karrierje és nem volt beteg, diagnosztikai szempontból nem. «Lelkileg» sem volt beteg, nem bujkált a lelkében semmiféle érthetetlen, ködös, nyirkos dán nyavalya. Barátai előadásából éppen ez rakódik ki előttem plasztikus egésszé: előkelően elkövetett öngyilkossága, hogy úgy mondjam, alkotó munka volt, befejezett korkritika volt, egy forró és befejező pont egy eleven kortanulmány végén. A magyar úr, aki most hideg és visszavon-

hatatlan halott, komor és tűnődő fekvőszobor e kornak koporsóján, mint egy michelangelói gondolatmárvány, mindössze annyi telt, hogy a szellemi árvaságból, amelybe szokatlan lelki összetételével beleszületett, levonta a testi halál konzekvenciáját is, maga az öngyilkosság megtörtént a születésével: e kor számára ő halva született. Öngyilkosságában semmi patológia sem állapítható meg. Barátai közül néhányan, akik legközelebb férköztek hozzá, de mégsem tökéletesen közel, a filozófiát látják keresztülsugárzani nagyszerű barátjuk holttestén, de ők még valamiféle tudományos filozófiát emlegetnek, bizonyos rendszereket, amelyek az élet keserű megvetésének és elítélésének hirdetői. A dolog nem így áll, e magyar úr az élet túlbecsülésének halottja, e halott egy régi, boldogtalanná fakult lobogót szorongat, mint régi hősi és nagyszívű világnézetnek pompeji vitéze, aki nem akart és nem tudott dezertálni. Engedjétek meg, hogy erről beszéljek. Látni fogjátok, hogy a dolog aktuális és — talán meglepetésekre — a magyar politika kérdéseibe torkol. A tragédiának ugyanis van egy külön és mély magyar zöngéje is.

Azért nem emlegetem a nevét, mert névtelenségével szimbóllummá akarom őt szélesíteni. Ne álljatok meg a szobában, ahol végighallgatta még egyszer a búcsúzó Werther áriáját és agyonlőtte magát; hanem helyezétek e szobát és halottját az utcába, a városba, a világba, amely körülötte szaladgált, kiabált, kereskedett, és húzzátok alá azt a mondatot, hogy ő nem a szerelemnek, hanem e kornak volt Wertherje. Ha megkérdezem az életét és megkérdezem életének minden szemtanúját, a némákat is, páratlan könyv- és éremgyűjteményét, egész testi-lelki környezetét, akkor minden feleletből az az alaphang verődik össze, hogy okos, jó, szerető ember volt, mindenkifölött *kényes* ember. Nem a kaszinók

erkölcsében, hanem az élet fölfogásában, az élet értékelésében, az emberektől való követelményeiben. Nem volt tehát igénytelen, nem volt — hogy úgy mondjam — empirista. Nem fogadta el mindazt, ami körülötte történt és ahogyan történt. Nem ragasztott rá a rút és hitvány dolgokra mindenféle megbocsátó vignettákat csak azért, mert neki végtére is meg volt az ezüstös, virágos asztala és az élet frontszolgálatában korán megszerezte a tisztí rangot. A szeretetnek, a jóságnak és tisztaságnak, a maga erényeinek intranszigenense volt. a maga nagy és tiszta szívét követelte a világtól is, mindazt a szépséget és szellemiséget, amelyet antiquitásai tompán és távol időkből sugároztak feléje, kereste a kortársaiban és valamiféle héroszok helyett businessmanekbe kellett ütköznie mindenütt. Egy életet latolt maga körül, amelynek reprezentatív manje a milliomos, akárhogy jutott is ragyogóan vaksi palotájába. Egy életet, amelynek hitvallása a szürkeség és jelentéktelenség, a lelki erőtlenség. Egy életet, amelynek egyre kevesebb a karnevaleszk színe, nyüzsgése, naivitása, egy plasztikátlan életet. Hiába itt minden mese modernségről és haladásról, ezek már jobb híjján való kifogások. Ezek már szomorú kis bujdosások az igazság elől, ezek a szégyenkezésnek hebegései, vagy a törpeség hen cégesei. De az égő, kereső, kívánó lélek, amely többet akar angol fotelnél és higiénikus W. C-nél és Pullmann-kocsinál vagy néger-giguenél és lila szobánál, dermedten és reménytelenül ténfereg köztük és az öngyilkosság bélyege piroslik a homlokán.

Nem kell hozzá nagyotmondás, nem kell hozzá világfájdalmas póz és metafizikai felhőtíprás: a lélek el van szigetelve ebben a korban, még pedig nem a «visszanézó» lélek, hanem éppen a legmodernebb, az, amelyik itt akarja megvetni a lábát és itt akar alkotni, építeni, énekelni. É kor adhat civilizációt, hogyne, azt ad tömérdek, de a kultúrát nem érti,

mert a «világnézete» a lélekben, szívben erőtleneké, mert ez — mint egy fiatal német panaszoja — minden lármája és akár gránátorkánja mellett is «die leblose Gegenwart». Nincs démonja, nincs ördöge, úgy van ez a kor: se istene, se embere.

Aki pedig ezt nem akceptálta, aki ebbe nem törődött bele, az e kor számára ezzel öngyilkossá vált, az idegenség, az árvaság splendid isolationába kényszerült, pedig a lélek hatni akar, kapcsolódni akar, énekelve együttmasírozni. nem tengődni. Ismerem én ezeket is, nem mindegyik megy el a revolvergolyó konzekvenciájáig, de azoknak van még vagy egy rumos üvegjük, vagy egy asszonyuk, vagy egy mély cinizmusuk. Az öngyilkos magyar úrnak nem volt sem elég hite, sem elég cinizmusa.

Nem, a fiatal magyar úr nem az életet becsülte le, nem az életet, általában. Nem Schopenhauer volt az evangéliuma. Ő csak azt az életet nem tudta elviselni, amely most, aktuálisan, mint mai élet zúgott, sodródott körülötte: nem mert minderwertig volt, hanem mert tútnehéz volt. Ő ama kevesek közül való volni, aki a forradalom és kritika csenevész és lélektelen papirpozórjei közt valóban kritikát gyakorolt és a megállapításai végére — a szívére — pontot lőtt. A szívére, mert ez volt életfölfogásának alfája és ez lett az ómegája. Ezzel maradt árván, mert ez lógott bele a ködbe mint egy imbolygó és társtalan mécs, amely ívlámpákat talált bőségesen, csak belső tüzet, intenzitást keresett hiába. Jogász korában lemondott a királyi gyűrűről, mert játszva megkaphatta volna, de neki úgysis volt miből élnie, volt mivel ragyognia, inkább átengedte egy szegénysorsú kollégájának, és így tovább: mindenki tud róla egy titkon elkövetett szép, önzetlen dolgot, amit a szeretet l'art pour l'art jegyében csinált. De mit akar ő itt ezzel, itt,

ahol körülötte mindenütt pofozták, rúgták a tehetőséget, érdemet, igazságot, ahol neveltek a jóságon és minden jövedelmezőtlen erényen? Tudom barátaitól hogy kíméletlenül lázadozott az uralkodó politikai és az egész életrégime ellen, hogy utálta és gyűlölte, mint annyian, de ő nem kötött kompromisszumot e gyűlölettel és utálattal. Nem volt politikus, aki vár, nem volt művész, aki az élet mérgeivel vegyészkedni tud: csak úr volt és hozzá magyar úr volt, aki nem bír ki akármilyen levegőt. És mert ventilációt nem látott sehonnan, csöndesen és előkelően kiment a nagy, végtelen széljárás alá, beletisztulni a halálba.

Nem volt az ő esetében semmi patológia, és ha volt a halálában, hát annyi, amennyi patológiát az élete, az életíölfogása, tipikus kortársai szemében jelent. Amennyi patológia van a tisztességben, nagyságban, lélekben a sokkal üdvözítőbb hadseregszállításhoz képest. Nem moralizmus volt nála a kor megvetése, hanem az erős. a szép léleknek — ritka büszke paripának — felhorkanása a piedesztálra emelt kicsiség, üresség ellen.

A magyar tanulság? Az, hogy ha valahol, hát ezen a földön lett kész öngyilkosság a derékségnek, a jóságnak, a nemességnek boldogtalan és jövedelmeilen szerelme. Az, hogy itt szorul leggyilkosabban a hurok mindarra, ami nem reklámból, nem sarlatánságból, nem kiabálásból és börzei mértékelésből nagy, hanem belülről. Az, hogy itt szenvednek legmélyebben és talán végképp reménytelenül a lelek lovagjai, félredobott aranysarkantyúsai. Mert itt lett végképp igazság a Napoleon jóslata, itt lett a Politika végképp a Végzet szinonimája, itt evett meg gyökerében mindent az, amit ostobául csak a politikai rovatba akartunk beleneleglálni. A Régime, amelytől fölfordulhat mindenki, akinek itt még

magasabb «igényei» vannak, a Régime, amelynek morálja kénköves, a Régime, amely egészen a levegőig mindent elvehet előled, ha nem «paríroz-tál». De rumos meg. szép asszony, káromkodás és revolvergolyó: nem, ez nem maradhat meg egyetlen választékul, itt valami mást és többet is kell beszerezni sürgősen. És mindennek vége, ha rövidesen ki nem derül, hogy ama fiatal magyar úr mégis, korán lett öngyilkos.

{Pesti Napló, 1916. január 6.}

FARSANG

(Molnár Ferenc legújabb színműve)

1.

Molnár Ferenc a budapesti sajtónak őszintén, vagy nemőszintén, de: fölülmúlhalatlan, elragadó, legnagyobb. Molnár Ferenc a bécsi sajtónak: «der grösste lebende Dichter Ungarns» (Neue Freie Presse). Molnár Ferenc a nemzetközi sajtónak: the famous hungarian dramatist. Molnár Ferenc nekünk: reprezentatív mai budapesti író. Molnár Ferenc önmagának: bizonyára valaki, aki többet akar, nagyobbra tör, mint drámaíró kollégái. Mindez éppen elég lenne ahhoz, hogy nem éppen nagysándori, de mindenesetre bródysándori sandasággal vadásszunk minden kínálkozó Achilles-sarkára, ha tudniillik abból a pesti világból valók lennénk, amelyiknek legértékesebb és legjellemzőbb reprezentánsul éppen őt valljuk. E sandasá^hoz nincsenek meg azok a szívbéli szálaink, amelyek odaát a szerkesztőségi marionetteket rángatják, és ha kritikánk nem tud hódolattá magasztosulni, akkor minden művészetnélküli gyanúsítás elé odahelyezzük azt a tényt, hogy a rosszakarathoz sem eléggé budapesti barátai, sem eléggé római ellenségei nem vagyunk. Hogy a Farsangot, Molnár legújabb színművét a színpadi lámpák sajátos fénye

alól a dolgozószoba meghittebb és őszintébb lámpafényébe mentve tanulmányozzuk és ismertetjük, cselekedszük ezt annak okán, hogy a Farsangot tipikusan Molnár darabnak magasztalta a budapesti sajtó, láthatóan annak szánta, faragta maga Molnár Ferenc és hogy Molnár drámairói portréjával foglalkozni e szürettelen, szomorúfarsangos kortársak idején még egyik legérdemesebb és legirodalmibb időtöltése az érdektelen szemlélődőnek.

A szemlélődő mindenekelőtt illően bemutatkozik, mint következetes színházkerülő és teszi ezt nem oktalan lírizmusból, hanem mert ezzel fokozottabb jogosultságot kíván bizonyítani. Az igazi drámában ugyanis nem színpalak és szobaintériurök és kosztümkérdések lüktetnek, hanem lelki ütőerek, amelyek ha megvannak, a papíron és betűn sokszor még tisztábban átlüktetnek, mert színészi, rendezői és publikumi esetlegességek nem zavarják. Minek következtében a divatos számárságok közé sorolandó az is, hogy bizonyos bukott színdarabokat könyvdrámául mentetnek (és vice versa), elfeledve, hogy dráma — mint ilyen, mint egész, mint organizmus — csak egyféle van, és ha egy dráma nem dráma, akkor nem válik azzá sem a színpadtól, sem a könyvtől, sem a sikertől (és vice versa). E fölfogás tagadhatatlanul negligálja a pénztári tábla perdöntő fontosságát, de ez a fölfogás már csak ilyen.

2.

A Farsangról, mint drámáról, a következőket: A napilapok referáltak a Farsang meséjéről, kissé ellentétesen, és magából a darabból is csak az világlik ki valamelyest, hogy az ötvenes évek végén vagyunk, egy farsangi bálon, amelyen a főhercegasszony elveszti híres, drága gyémántkövét, a Nap Fiát, egy Buddha-isten ezeréves szemét, de a harmadik fölvonásban a gyémánt megkerül. A napilapok egyebet is tudnak a cselekményről, de a

színmű Molnár Ferenc megfogalmazásában — ahogy előttünk fekszik — konokul megmarad a mi állításunknál, mert épkezláb, konzekvens (itt belső logikát értünk), történő és kifejlő dolog nincs benne több. Molnár Ferenc történik e darabban ismételtén, de mi drámát kerestünk. A *dramatis personae* összeállítása szerint ugyan egy Oroszy Sándor nevű vidéki földbirtokos Kamilla nevű felesége is szerepel többedmagával, és ha jól értettük: a szerző intenciói szerint egyenesen e sajátságos lelkületű asszonynak belső drámája volna az egész Farsang, de ezt maga a színmű egyáltalán nem támogatja elégséges bizonyítékokkal. Ha minden homályosságot, zúrzavart és szerzői önkényt keresztülvilágítva, megpróbálnók az összefoglalást, körülbelül ezeket kellene mondanunk:

Nevezett Oroszy Sándor, vidéki földbirtokos, följön a feleségével az említett farsangi bála. Kamilla a maga «lelkivilágáról» tett és alább részletezendő sajátságos kijelentések mellett szívbeli ridegségével kínozza (egyébként már kétéves mulatása ez) a reménytelen ifjút, az állítólag tehetséges Korándy Miklóst. Mindaddig, míg a szereplők által jókor magára hagyatván, véletlenül meg nem találja az «elsővizű» gyémántot, a főhercegasszony elveszett és botrányos körülmények közt hasztalan kutatott tulajdonát. E pillanat — állítólag — babonás változást okoz a nő szendergő lelkivilágában. Kamilla — állítólag — heves szerelemre gyulád Miklós iránt, aki bizonyos örvendező meglepetéssel hallja, hogy a nő eddig is szerette, mi több: agyonharapdálta miatta a párnáját odalenn vidéken (notabene, úgy tudtuk, hogy lovasbravúros és nagyokat alszik), de nem hajlandó több párnát fölálldozni, megcsókoltatja magát, mi több: most már szökni akar. De azonnal, szökni Miklóssal és a gyémánttal, neki a nagy, nagyon nagy életnek, bátran, sziláján, Korándy Miklósnak a «szüzi» szívét, a kis

bürgervilágnak és detektívjeinek a tolvajságát dobva oda gögösen, de mindjárt, sürgösen. Mert egyrészt a szerző elhatározása és az Oroszy pár belenyugvása szerint másképp már holnap hazautaznak, másrészt pedig még másfél felvonás van hátra. Miklós nevű szerencsés ábrándozó, mindenre kész Kamilláért, ugyanakkor ok nélkül az a heves gyanúja támad, hogy Kamilla voltaképp nem is őt szereti, hanem a gyémántot, ugyanakkor mégis szökni kész. E célból meg is történnek az előkészületek, már a *garderobában vannak, ugyanakkor Kamilla minden ok nélkül* félelemmel, kicsiséggel, gyávasággal gyanúsítja lovagját, aki mindezek után fölrohan a kabátjáért és a köcsögkalapjáért, szökésre készen áll elő, de Kamilla — éppen ebben a távollétében — rútul cedálta már őt húgának, a reménytelenül szerelmes özvegy Liszkának, és férje karján vidékre távozik. A ruhatárosnők konok véleménye szerint «mint egy szép fehér halott». Megjegyezzük még, hogy előbb a Nap Fiát eldobta és ötletesen megtaláltatta Főbiztossal, szerényen és óvatosan elhárítva magától azt a veszedelmes megtiszteltetést, hogy a «journalistica igen tisztelt újdondászai» távolról is összeköttetésbe hozzák őt a gyémántafférral.

Ha túlzottan komikusnak vélné valaki ezt az összefoglalást, legyen mentségünk az, hogy az egész darab (és ennek következtében éppen a «tragikus» helyzeteiben fokozottan) a komikum beretváján táncol. Csakúgy ontja a paródiát. Ez a komikus tónus nem volt előre elhatározott szándékunk, de legfőleg a fogalmazásunk változhatott volna, magát a komikus lényegét skolasztikus ridegség sem eliminálhatná. Ebben az elháríthatatlan benyomásban több kritikai megállapítás van összegezve, mint akárhány hosszú fejtegetésben. A dráma cselekménye (itt még ragaszkodunk a «dráma» személytelen szavához, mert még nem akarjuk érinteni a darabnak igazi lényegét, lírai kimerítettségét, amely

Molnár Ferencben, Fedák Sáriban, Vígszínházban és egyéb drámánkívüli motívumokban van adva) hitünk szerint Oroszy Kamilla belső metamorfózisa és visszazidegedése, visszajózanodása, lelki fölgyuladása és hamubaomlása akart lenni, de ki ez az Oroszy Kamilla és mi történik vele igazában? A darab elején mindenkinek «szép, de ostoba.» Ő maga dicsekszik is vele, ami az ostobaság szempontjából már gyanús. És mi az egész ostobasága? Nem olvas nyegle, nyavalygós könyveket, utálja a «tudós» macskákat. Mi ehhez csak gratulálni tudunk. Már most azt hinnők, hogy nem is ostoba^ hanem egészséges, nyílegyenes nő, egy nietzschei bestia. Hiszen lovasbravúrokkal rémíti az urát. Hiszen azt mondja: «imádok táncolni». Hiszen szereti a lobogást, a temperamentumot. Tehát — mondanók — végre egy komplikálatlan nő. Tévedés. Soha komplikáltabb — és pedig zűrzavarosabban komplikált — nőt. Mikor már történne vele valami, a legforróbb, a legnagyobb éppen az, amiért őrjöngve hevül, akkor olyan *raisonneuse* bújik ki belőle, hogy attól Miklóssal együtt elszédülünk. Okoskodik, agyonokoskodja a multat és ami még szomorúbb, a jövőt, agyonokoskodja magát és Miklóst, az egész szökést, és ötletszerű, főlháborítóan jogtalan okoskodását rákényszeríti Miklósrá, a darabra, a publikumra, mindenkire. Ránk nem tudja (éppen ez a baj), de akarja. Nem engedi szóhoz jutni Miklóst, nem engedi szóhoz jutni a drámát, nem engedi élni. Miklós már szöknék vele. Már szökhethének. Akkor «komolyan» és ok nélkül azt mondja Miklósnak:

— Megijedt.

— Én?

— Megijedt, — ismétli salomei kísértetiességgel, és Miklós csinálhat, amit akar. Kamilla egyszerre tudja (mint a gyémántlopás után azt, hogy mindig is szerette Miklóst), tudja, hogy Miklós gyáva, hogy Miklós kicsi, hogy akarattal késlekedett, hogy

«gondolkozott», és Miklós hiába esküdözik, kár is érte, mi már tudjuk, hogy itt nem lesz semmi. De nem lelki megokoltságból, nem organisztikus, belső alapon, belső kénytelenségből, nem. A darab nemsokára betegezendő, az a «megijedt!» szó, az a szóbaereszkedés, az az agyonokoskodás, az okozott mindent, de az nem belülről kellett, nem a sors ereje zuhogta, nem a Kamilla karaktere kényszerítette, nem. Valami más, talán: az óra azt mutatja, hogy nemsokára fiákért kell kiáltani, és odáig a szökés rövid lenne, újabb komplikáció hosszú lenne, és még a gyémántot is vissza kell adni. Hiába erősödnek a ruhatáros nők, Kamilla nem halt meg, nem roskadt össze előttünk, csak egy primadonna fejezte be esti munkáját, biedermeyerben.

Minden így «történik» a darabban, ami egyáltalán történik. A csókjelenet és miatta az egész darab azon fordul meg, hogy Oroszy Sándor, a démoni szemű és erős térj fölcsavarja-e a lámpát? Igen, de akkor vége lenne mindennek. Hát ő megteszi azt a szívességet Molnárnak: nem csavarja föl. Molnár maga is sokal ennyi szívességet, és jónak látja mentegezni az egyébként önérzetes férjet:

— Kamilla, én magadra hagylak... Én visszamegyek hozzájuk... anélkül... hogy meggyújtanám itt a lámpát... hogy... anélkül, hogy... En neked elhiszem, amit mondasz.

— Kell is... hinned... — feleli meggyőződéssel Kamilla, bizony kell is. mert mi lenne azzal a szegény jó szerzővel? Molnár itt hangosan elszólja magát Oroszy és Kamilla hangján keresztül, de különben az egész darabban egyebet sem tesz. Nincs itt sehol egy típus, egy alak, egy élet, mindenki addig buta. amíg Molnár akarja, akkor ötletes, mikor Molnár akarja, addig «ötvenes évek», amíg Molnár túri, akkor a legmaibb ma, amikor Molnár ötlete kívánja. A darab legjobb címe a shawbeinati cím lenne: «Cutting papers», mert itt újságkivágások mozognak, nem

emberek. Csupa Molnár Ferenc történik. Nem volna baj, ha önmagát egy-egy drámai karakter macskakörmében idézné, de így a macskakörmök a drámai homlokukat éktelenítik agyon karmolásukkal. Nem csoda, ha egy-mást «nem hagyják élni», Molnár sem engedi őket. Így aztán majdnemfigurák majdnemdrámát csinálnak, de mindig majdnem megakad az egész, mielőtt a szerző óramutatója a helyére érne.

A kortörténeti miliőbe való áthelyezés épp ilyen önkényes. Semmi ok nincs arra, hogy ez a dróma az ötvenes évek végén történjék. Ezt maguk az ötvenes évek is olyan jól tudják, hogy nem is tartják magukat a maguk stílusához. Ha egyszer az emberek sem teszik! Mert tózsér, delej és lovagolda (!) vagy pláne journalistica, amit nem is lehet a színpadon így mondani (akkor pedig mi a «jellemző» benne?) — ez nem ötvenes évek. «Valami remek!» — ez a Tanagra-kikiáltó és nem az ötvenes évek vége, ezt csak Fedák kosztümje szeretné annak. A szurrogátumok sem segítenek. Lehet szcenikajlag érdekes «a bálterem valamelyik oldalsó zuga» vagy «a kisterem» és a «garderőbe», de az ügy még nem lesz drámává attól sem, ha akár galambdúcbn vagy egy villámhárító tetején játszik. A zene mindig szól, mindig fölzug vagy föl-szüremkedik, de dráma híjján bizony az is melo-drámává laposodik. A bálterem folytonos emlegetése nemhogy kontrasztot jelentene és aláfestene, erősítene, hanem csak arra jó, hogy irigyen gondoljunk a lent táncolókra: istenem, csak oda le lehetnénk, ott tán van egy dráma valahol, emberek közt, elveszve, mint a főhercegasszony gyémántja, de azt Molnár nem engedi megtalálnunk, akárcsak a Nap Fiát...

3.

A Farsangról, mint tipikus Molnár-darabról (mert hiszen oeuvrejében csak külsőségekben jelent

esést, nem lényegben) néhány pszichoanalitikai megjegyzést. A művészet időtlensége (amely a művészetkivüli aktualitásoktól val 5 elvonatkozást jelenti) olyan követelmény, amelyet Molnár nem tud és bizonyára nem is akar, nem is akarhat kielégíteni. Írói alkata ugyanis mindig a legszemélyesebb, a legmaibb aktualitásokra rezdül és ezeket nem képes szublimálni. Molnár magának ír, a Vígszínháznak ír, a Magyar-nak ír. Fedáknak ír, Varsányinak ír, a Lipótváros-nak ír, a kollégáinak ír, 1916-nak ír, a sikernek ír, ezekkel van tele a horizontja, ezekhez van csak köze, ezek ülnek a hálán, és darabjai csak ezekre is tartoznak. Hogy minden tehetsége és minden ötlete, föl-föltörő melegsége melleit miért csak ez a szűk horizont dominálja, annak okát ő maga árulja el a személyeiben, akik hiszen — éppen azt panasztuk — hatványozott mértékben őt magát, monjuk: az ő típusát jelentik. Az okoskodó (nem hamletizáló) embert, a súlyponttalan, ide-oda dobált embert, akinek valóban azon múlik mindene, hogy egy lámpát lecsavartak-e vagy föl, megállt-e a lépcsőházban, mielőtt az utcára lépett volna, vagy sem, hogy a cselekvés előtt egy lépéssel szóbaállt-e valakivel, vagy sem, és aki aztán ennek tetejében mindezt legfőbb életfilozófiának és legfölyényesebb világnézetnek vallja. Az ötletek embere, aki csak ötletének rostalyukán keresztüllát mindenkit és mindeneiket, tehát csak ötlet forgácsokat és sehol egészeket, aki tehát semmiféle nagyságot (és ezt nem a Btkv. moráljával mondom), semmiféle egészemiséget (amely lehet morbid is) nem engedélyez. Nem csoda, ha «nem engedi élni» az embereit. Mikor individuálisnak látszik e típus, akkor csak egoista, mert individuumot fölfogni, megérteni, engedélyezni nem tud. (Metros áját ráteszi a nagy emberre, a nagy dolgokra, a világegyetemre, és álfölyénnel intézi el a lángelme, a szabadság, az egyéniség, a cselekvés autonómiáját. Ez a típus vallja a

«minden mindegy» és az «így is történhetik» formuláját, ez mondja a világ egész, neki ismeretlen gazdagságára az «ugyan kérem!»-et, vagy — mint a pesti kávéházakban és persze a Farsangban is föl-fölhangzik — azt a gúnyosan engedékeny, cinikusan türelmes «ahogy akarja»-mondást. Abban az önhittségben, amellyel nyugodtan beszélgeti egy forma-Molnárosan a zsidait, a parasztjait, a huszárjait és a démonjait, meg van írva az is, hogy viszont neki is Molnárosan beszél az egész világegyetem? Shakespearenek a király királyul, a paraszt parasztul beszél. Ez a horribilis különbség, — és Shakespeare megmarad Shakespearenek. Az élniengedés, a belehelyezkedni tudás és mérés, az a paradox, nyitottszemű önfeledtség, a homo religiosus hiányzik, és Goethe szerint «ohne Religion gibt es keine eigentliche schöpferische Kraft». Ez a típus mint drámaíró lehetetlen, és ha mégis dramaturgiára adja magát, a legmaibb mával el is fújja ama nagy szél.

4.

Nem tudnók mindenben aláírni Fenyő Miksa egyébként okos és találó kritikáját, legkevésbbé mikor olyasfélét mond, hogy Molnár Ferenc — konzervatív. Nem: ez már forradalmi dolog volna tőle. Mert ez egy lépés, egy aktus, egy pozitívum volna. E típus pedig a lelki szürkeség Buridán-attitűdjében áll mindennel szembe. Csak nein lépni, csak nem állítani, csak nem élni és ezt fölényes életnek nevezni. A fő az, hogy az ember oda ne adja magát, még a művészetnek sem. Azzal pedig nem lehet plaionizálni. az a szellemi virilitáson alul nem adja. A Farsangnak csak úgy lehetett és úgy kellett megíródnia, ahogy megíródott, mert az az «elsővizü» gyémánt nem Buddha szeme, hanem egy pesti írónak pózzal hordott üvegszeme, vagy mondjuk monocleja. Nem a nap gyermekéé, hanem «A Nap» című boulevardlap fiáé. A Molnár-típus

örökkön, a legjobb pillanataiban is a művészet társalgójában marad. Budapesten ezt a társalgót kávéháznak, vagy — ami legtöbbször azonos érték ezzel — színháznak nevezik.

Új Nemzedék, 1916. december 2.

SZÉLJEGYZETEK AZ IRODALMI PAJTÁSKODÁSRÓL

(Két dráma és három verseskönyv)

Nem mondhatnók, hogy cérna hiány van. A budapesti irodalomban — amelyet csak azért sem tisztelünk «a magyar litteraturá»-nak — olyan finom cérnaszálak bogozzák egybe a vénhedt és ifjú pajtásokat, hogy az ördög se tudná fölfejteti, szétvagdosni ezt a nagymennyiségű és prima cérnát. A kritikus tehát kénytelen nézni — reménytelenül és elég társtalanul — hogy a cérnaművészek céhe kiket, miket varr a jó és «művelt» közönség nyakába.

Mit gondolsz, olvasóm, miért kellett heteken át olvasnod apró, bejelentő írásokban, hogy a magyar drámai irodalomnak megint értékes, bensőséges szenzációja készül, mert *Jób* Dániel benyújtott egy drámát a Vígszínháznál? Miért kellett figyelmednek többször és nyomatékosan ráterelődnie arra, hogy *Jób* Dániel egy ízben, ezelőtt tíz-tizenkét esztendővel kegyes volt megajándékozni a nemzetet Ifjúság című novellás kötetével? Miért kellett fölújjonganod az apró, érzelemdús írások anonim szerzőivel, hogy végre, végre nem kell a végleges megnémulástól féltetni *Jób* Dánielt, ő ugyan nem írt azóta novellát, hanem megtanulta Reinhardtól a rendezést és azóta vígan rendez a Vígszínháznál, de ez suviksz ötöle, akitől a nemzetnek nem fényházat, hanem irodalmat kell várnia, epednie, kiostromolnia, mert ha ő nem ír, hát akkor a magyarságnak már kétségbe

kell esnie, mintha annak idején Jókai Mór beült volna a svábhegyi villába és húsz esztendeig jusztt sem írt volna egy betűt sem, vagy ahogy el kellett volna borulnia a francia géniusznak attól a gondolatától, hogy Flaubert abba találja hagyni az irodalmat az Education Sentimentale előtt, a Madame Bovary után? Nem tudom, én csak azt tudom, hogy az *Őszi vihar-t* végre előadták, és az előadás után részint a szokványos kritikusok, részint primadonnamódra «beugrott» alkalmi ítések agyongyönyörítették a megfelelő rovatokat Jób Dániel perzselő lírájával, föltétlen irodalmi akarásaival, borongó bánatával és még a pesti álfölény acta diurnája, a Pesti Futár is kénytelen volt beismerni, hogy Jób Dániel előtt el kell némulnia, a Danival ő csak együtt tudott drukkolni a prömier lázában és a darabról megint csak egy komoly kritika jelent meg: Karinthy véresen komoly persziflázsa. Miért mindez az ünnepi fáklyagyujtogatás, mikor hiszen az egész baráti kórust is láthatólag a hideg lelte, mihelyt panegyrise során arra kellett volna rátérnie, hogy hát mi is *Őszi vihar* cselekménye, problémája drámája, megoldása? Ismét nein tudom, csak azt tudom, hogy az *Őszi vihar* «zengő lírájából», ha megveszekedtek, se tudok egyebet kihámozni, mint a következőket:

Jób Dánielnek megtette egy Hummel nevű báró úr, hogy húsz évvel fiatalabb nőt vett feleségül és a nőt, aki jelenleg 30 esztendős, kegyetlenül elhanyagolja. Mi több: kizárólag olyan paralitikus öreg mágnásokkal veszi körül, amilyeneket a Schwartzertintézet sem venne föl, mert ilyen megrendezetten paralitikus urak, hála Isten, nincsenek is. Az egész eszeveszett paralízisük ismét csak egy szívesség a szerző iránt, aminthogy a szerző sem fukarkodik apróbb szívességekkel az alakjaival szemben. így például Annát, a szenvedő feni me de trente ans-t, éppen a darab megindulása pillanatában kezdi meg-

környékezni és éppen a szerző szívességéből telefonhoz hívott Tabódyné (anyós) pillanatnyi távollétében zengi körül bánatos és több telefonbeszélgetés tartamára terjedő lírájával. Christin Endre hajómérnök, egyébként fiatal egyén. Christin egyízben (szerző szívességéből) látta a ligetben Hummelné, azóta sem szárazon, sem vizén nem tudja feledni, az ő képét látja éjszaka a plafonon, úgy kül- mint belföldön, és így tovább, a melodramák zengő hangján. Christin úr természetesen szökést ajánl, igen ám, de Anna tartja magát szerzőnek ahhoz a később igen furcsán festő beállításához, hogy az ő ura igen kegyetlen és gonosz férfiú, aki elől úgysem lehet sikeresen megszökni, aki őt úgysem engedi ki a kezéből. Christin úr azonban győzi lírával, nagy tirádában gyilkossági tervet is emleget, mérnökieen pontosat és sikereset, amely tervet az egész jelenettel együtt — szerző újabb szívességéből — Hummel báró úr ökegyelmessége szerencsére kihallgatott. Szerencséjére Hummelnek, aki a terv birtokában most már nem mehet gondtalanul a revolver hideg lépére, és szerencséjére Christinnek, akitől a báró úr most már ki akarja zsarolni az eltűnést mindörökre és ezért — szívességéből — nem juttatja börtönbe a mérnök urat. Mérnök úr azonban nem akar eltűnni, hanem tenne valamit, de nem teszi, mert előbb Anna akar tenni valamit, de ő se teszi, miután a báró az istennek sem engedi őt szabadon. Mígnem a szeretetreméltó Géza bácsi — megható szívességéből — közbelép és szédítő gyorsasággal ráveszi a bárót, hogy ne nyúzza már a dolgokat, engedje kirepülni Annát és miután az előbb még félelmetes, konok és barbár Hummel most már csak a nevetségességet röstelli, Anna magára vállalja, hogy ő nem hagyta faképnél az urát. hanem — «külső használatra», társadalmi megnyugtatóul — az ura kergette el. Ekkor meglepetve értesülünk, hogy a báró rettenetesen örül, a mért ettől a «szok-

nyától» megszabadult és végre szabadon élhet közgazdasági ambícióinak. Végül még egy fenséges ibsényi szimbolizmus, a báró odaszól Ádámnak, az inasnak:

— Elolthatja a villanyt.

Ádám — végre egy organisztikus és következetes és őszinte dolog! — el is oltja. A függöny eközben összecsapódik és a recenzor most azt mondja magában:

— Ez hát limonádé volt a javából és nem Őszi vihar. Mert amikor a vihar föl-föl próbált libbeni a papírról és kulisszafestékről, bizony álvihar. Álizgalom, áltiráda volt, a komikum beretvatánca. Nem volt itt egyetlen épkézláb ember vagy épkézláb betegség, nem volt itt egy percre sem: probléma, sors, feszültség, dráma. A limonádé ezúttal sem volt rosszabb, mint amilyeneket a budapesti színházak szoktak fölszolgálni, de miért adtak melléje tokajinak szóló büszkélkedést. reklámot, irodalmi exsztázist? Hiszen semmi kétség, Jób Dániel bizonyára kedves, jó, kitűnő és «tehetséges» fiú, de az Ifjúság novellái nem voltak a magyar novallairás teteje és ez az Őszi vihar — hiába — nem dráma, nem esemény, akármilyen nemesen, puritánul irodalmi-
nak akarta is esetleg a jól informált kávéházi és szerkesztőségi jóbarátok szerint a jóakarátú szerző. De a művészetben nincs jószándék, nincs hitel — vagy ha van, ha Budapesten speciálisan mégis van, akkor miért *csak és föltétlenül* a kávéházi és szerkesztőségi jóbarátok számára?

Jób Dánielre nem lehet ezért követ vetni, és ha jó darabbal fog jönni, minden előzetes barátság nélkül magasztalni fogjuk, de a közönségtévesztő és — hajh! oly régóta és oly mélyen — veszedelmes pajtáskodás ellen az ő esetében épp úgy vétőt mondunk, mint egyéb esetekben.

Itt van például *Biró* Lajos legújabb drámája, a *Hotel Imperial*. A kávéházban és a kártyaklubban

szerkesztett irodalmi kritikának Biró Lajos egyik fétise. Az volt minden novellásköteténél, regényénél és színdarabjánál, amelyekről soha az üres rutin és irodalmi Cagliostroság igazságát meg nem merték állapítani, az volt most is a Hotel Imperialnál, amely körül csakúgy röpködött az «orosz apostolság», a «mélység», aztán meg a «páratlan izgalmasság» emlegetése. Biró Lajos színművének az volna a centrális problémája, hogy a főpincérnek öltözött Almássy főhadnagy, akit egy dunajeci galíciai városkában rejtegetnek a Hotel Imperialban, az orosz hadseregparancsnokság állomáshelyén, meg akarja ölni Tabakovics kapitányt, az orosz kémét, akiről tudja, hogy az osztrák-magyar hadvezetőség által tervezett dunajeci frontáttörés egész tervezetét elhozta onnantól a koponyájában. Igen ám, de ennek az Almássynak, aki maga az «előkelő gög», a «magyar úr» és aki olyan hős volt a rohamokban, most egyszerre gyötrelmes problémájává görcsösödik, hogy «gyáván, lesből» lelőhet-e egy embert, akiről pedig tudja, hogy a koponyájában hordozott titokkal végzetesebb, pusztítóbb lehet az ő magyar testvéreire, mint húsz orosz üteg és tíz hadosztály. Most egyszer mentegetni kezdi maga előtt a kémét, egy magyar tábori pappal (!) együtt azon vigasztalódik, hogy ha a titkot elárulják, akkor az oroszok «legföljebb lemennek a Tiszáig» (!), a huszártiszt úgy borzong, vonaglik, mint egy pityergő asszony. Miért ez az egész kínlódás, miért ez a lélektanilag egészen hamis önsanyargatás, amely után azért Almássy mégis csak lelövi a fürdőkádjában lubickáló Tabakovicsot? Mikor hiszen előzetesen is volt olyan egészséges gondolkozású, hogy nem átalt (ő, a «gög» maga!) pincérnek öltözni, csak a maga életét — egy magyar tiszt életét — megmentse, és utólag is van olyan egészséges, hogy tagad mindent és belemegy abba, hogy Anna, a szobalányból lett «tulajdonosnő» inkább tönkretégye szerelmi karrierjét Juskievics tábornok

előtt, de hazudott pásztorórával bizonyítsa Almácssy alibijét. Mikor hiszen a harctéren is kell «lesből» ölni. ott sem okos és ajánlatos dolog fair párbajokat vívni az ellenséggel! Persze, mindez azért kell, hogy Biró elhelyezhesse egészen hamis, fölületes «Ne ölj »-elméletét és orosz apostolságot játsszon Gavorinnal, egy prédikáló orosz katonával. Hiába vannak aztán az ügyes apróbb részletek, nőkről és életről szóló ötletek: dráma nincs, a centrális problémának van kitekerve a nyaka. Nem szólva arról, hogy egy állítólag készülő frontáttörés állítólag ellopott terve maga is igen sánta dolog egy dráma középpontjának, nem szólva Juskievics tábornok Anna iránt való lobogásának erőltettségéről (egy tábornok, akinek legdrágább dolog a világon a nő, a szerető, nem hoz magával szeretőt, amit megtesz minden tisztje. Miért? Hogy Annából a szerző nagy nőt csinálhasson), nem szólva száz egyéb csináltságról. Persze, ha a darab hamis, erőszakolt lélektanát bevesszük, van benne «izgalom», de a mozi-izgalom nem esztétikai érték, és nem csinál drámát a Machwerkből. Hát akkor miért a Hagy lebomlás, a kritikai tömjén? A fétis miatt.

Mikor az irodalmi pajtáskodás általánosságban emelt vádját konkretizáljuk, a kritikai «félmúltból» ki kell ragadnunk három verseskötetet is. Elsőül Kiss József szomorú szenilis termékét, az «Avar»-t. mert körülötte zajlott legkiáltóbban és legjogtalanabban az irodalmi cimboraság. Olyan szavak, mint «csodaszép», «mélységes», «nagy», — a legszelídebb jelzők voltak a könyv kritikai ismertetésében. Hát elolvastuk a kötetet. Nem kártyáztunk — hála Isten — soha Kiss Józseffel, nem ültünk a Mester lábainál a Hét redakciójában, nem rajongunk a kiérdemesült Arany-tanítványért, de nem is gyűlöljük. Nincs kifogásunk az ellen sem, ha valaki, aki poetikailag és mondjuk közgazdaságilag alaposan pénzelt az életéből, áttér arra, hogy ismételten és sikeresen pénzeljen

halálából is, amely emberi számítás szerint valóban nem lehet messze. De cselekedje ezt némi tehetséggel, cselekedje ezt művészeitek cselekedje termő ihlettel. Kiss József azonban egyszerűen rossz verseket írt, álromantikus, zokogó Janka és Hanka-történetet követett el, elkövetett egy jelentéktelen Reb Mayer Litvák-levelet és telesírt egy vékony kötetet monotonia hamisan, jelentéktelenül azzal, hogy maholnap el kell mennie a gyöp alá neki is. akit pedig a magyar állam megbízásából festettek olajba kackiás, legyúrt elejű dzsentrikalában. Nincs ebben nyoma sem a csodaszépnek, a mélynek, a parázslónak. Ezek a jelzők — valljuk meg — csak azért zendültek meg a budapesti avarban, mert Kiss József hangosan és bátran Beb Mayer Litvák unokája méltóztatik lenni. Érdemnek okvetlen érdem, de talán mégsem irodalmi.

Ignotus kiadott egy gyűjteményt verseiből (Ignotus verseiből, a Nyugat kiadása). E verseket hasonlóképp elolvastuk, és — illő hódolattal Ignotus irodalompolitikai jelentősége és intellektuális képességei iránt — ismét el kell csodálkoznunk azon, hogy e versekből mi mindent olvastak ki Ignotus költői nagyságáról (Hatvány Lajos pláne azt írja. hogy Ignotustól minden fiatalunk tanult: Ady, Babits, mindenki). Mi, akik Ignotusnak a kötetből kimaradt verseit nem ismerjük, de egyébként is erről a kötetről csak e kötet alapján ítélünk, néhány jobb Farkas Imre és Váradi Antal-vers után poetikailag tehetségesen alkalmazott öntudatos férfighetykeséget és szerelmi tapasztaltságot találunk, egy erős babiloni zsoltárfordítást, egyéb fordításokat és egy helyenkint felszökkenő hosszabb poémát (Változatok szemjátékra), egy intelligens ember körmenyomait, de sehol azt a mélységet, nagyságot (még a fölmagasztalt Tavaszi bor-ban sem), amely ennyi babért érthetővé tenne. Arra gondolunk, hogy ha e kötet címlapjára nem Ignotus neve volna írva. Már pedig teljesen füg-

getlen, becsületes — nálunk oly szörnyen hiányzó — kritika csak értékek, nem nevek után indulhat. Ezt el kellett mondanunk a kötetel kapcsolatban anélkül, hogy értékben egy kalap alá vennők Ignotus művét Kiss Józsefével, nem úgy mint a kritika, amelynek ájult marasztalásaiban egyformán részesültek mind a ketten.

A pajtáskodás kritériumait láttuk azon is, ahogyan *Gábor* Andor verseit (Harminchárom. Dick Manó kiadása) fogadták. A kérkedően harminchárom éves kabaréköltő, kinek Miréio-fordítása még most is a hátunkban borzong, egy kötetten át («a kiváló író komoly költeményei») közli a kiadói Umschlag jelentősen) pesszimizmust negelyez és saját kabaréi límbukfencezéseitől való lelki függetlenséget, sikeresen elegyítve Arany Jánost, Babits Mihályt és Reviczky Gyulát, élan és röpülés nélkül. Olyan versek, amilyen a kötet kiállítása: tetszetősen, mondhatni ízlésesen vannak megcsinálva, de papírból. És róla is komolyan zenglek és fejtegettek a kritikák, mintha nála kezdődne a magyar versírás. Miért? Mert megint *Gábor* Andor neve volt a kötetre ráírva, és nem valami ismeretlené, amely esetben bizonyára megmondattott volna az igazság erről a jelentéktelenül okos (mint Bródy Sándor mondaná: «tanulmányos») kötetéről.

Megmondottuk mindezt, elhatározott animozitás nélkül és annak tudatában, hogy a pajtáskodó kritika hétfejű sárkánya nem fog kimúlni e szőrös falatoktól. De magunknak és azoknak, akik bizonyos igazságokra kíváncsiak és gyanúval olvassák az irodalmi börze kikiáltóit, legalább elmondottuk.

(*Új Nemzedék*, 1918. január.)

NYÍLT LEVÉL A KALAUZNÓMHÖZ

Méltóságos, nagyméltóságos, kegyetlen kegyelmes nagysád, már megint le méltóztatott dobni jelenlétemben egy darab ártatlan «kalapos» kisasszonyt a Perronról, amelyen még volt hely, megint tele méltóztatott káromkodni a villamost (egy harc-téri katona volt kénytelen csöndre terrorizálni csatogó ajkait) és ki méltóztatott fejezni azt az óhaját, hogy valamennyien gebedjünk meg. Nagysádkám: ez az egy darab «kalapos» kisasszony azért, hogy nem visel számozott sapkát, azért még «dolgozó osztály»: a lelkét kitanította aznap, hogy fönn-tarthassa magát és többek közt a kegyed kenyéradó direktóriumának is néhány viteldíjjal megadózhasson. Csak ő nem kiabálja ezzel tele a világot. Nagysádkám, idegességre neki is lenne oka ezerszer több, mint magának: mert az ő munkáját épp úgy nem fizetik meg, mint a nagysádet, idegei hamarabb táncraperdülnek, mert a művelődésért csúnyán meg kell fizetnie az idegeivel is, és ha százszor keresztrefeszítik is, őneki nem áll olyan könnyen a kezére a feszítővas, barrikád, szakszervezet, sztrájk, Népszava, mint nagysádnak. A kegyed mocskossága, lelki tramplisága nem okolható meg sem analfabétasággal, mert az külsőséget jelent, és az analfabétaság mellett még lehet valaki jó lélek. Nem okolható meg bérvizonyokkal sem, mert a nagyobb bért nem brutalitással és nem az ártatlan publikumtól kell kiharcolnia. Hanem, hogy a tramplisága ilyen bátor, ilyen hangos, ilyen gögös, ilyen világnézet-szerű, az igenis megokolható valamivel, amiről a mának történelmét, nagysádkám, meg lehetne írni: azzal a bizonyos budapesti bolsevikizmussal, amely mégvan, csakhogy nem úgy, mint Vázsonyi Vilmos dr. mondta. Nem a szalonokban van meg, nem az arszlánok és hisztériás nőcskéik körében van meg, azok legföllebb játszanak vele ötórai tea mellett: a

nagysád szívecskéjében van meg és még egy hosszú-hosszú sorban, amely nagysáddal összefogózva járja itt az új körbe-körbe táncot és mindnyájuk homlokára láthatatlanul oda van írva üdvözetül egymásnak: «Isten hozott, trampli!»

Nincs maga egyedül, nagysádkám. maguk meglehetősen sokan vannak, maguk, akik kérkednek azzal, hogy piszkosak, mocskosak, rosszak, kegyetlenek, önzők, tudatlanok. Akik túl vannak azon a becsületlen demokrácián, amely mindezekből a negatív értékekből kifelé törekedett a szebb, magasabb értékek felé, akik tudtak szégyenkezni és tudtak *ilyen* értelemben stréberkedni. Maguk már ezeket a negatív és tegnap még szégyenletes értékeket abszolút és pozitív értékekké nemesítették, maguk ezekkel kérkednek, maguk a trampliság fölényét érzik és vallják: ide kellett is logikusan torkollnia annak a világnézetnek, amely a parasztlázadást, a testi-lelki rüht, a testi-lelki ösztönösséget, koldusságot és fegyelmezetlenséget versben és prózában önálló értékéül magasztalta, zengette, védelmezte, modernné és haladóvá szentelte. Mindezek tetejébe jött egy világháború, amelyben fokozottan hangsúlyozódott, hogy a társadalmi gépezetnek srófjai, apró szegecsei is vannak, nemcsak nagy kerekei: mi kellelt több a siófoknak és szegecseknek, hogy nyomban kerekeknek érezzék magukat?

Hogyne, sokan vannak maguk, nagysádkám. és talán el is képpedne, ha megmutatnám, hogyan fogózkodnak a maga feketekörmös kezébe például előkelő szerkesztő urak, akik kezdték az indexhamibításon és végzik a közvéleményhamisításon, és mindennap testvért, pajtást, Krisztust kiabálnak vastag névaláírással, hogy a «nagy napon» majd alibit igazolhassanak, cukorbárók, akik frigiai ködsipka alá akarják rejteni millióikat, igazságbajnokok, akik a Népszava vörösemberének bunkójával törnek rést maguknak kapitalista igazgatóságokba. Üres, tudat-

lan és nagyképű urak, akiknek ha megnyomod a hasát, mindig okkal-oktalanul a Népről, az Emberről, az Új Életről szavalnak, és ha nagysád aljasságait panaszolom nekik, nagysádnak adnak igazat és oltalmat, mert nagysád nekik a tramplisága, a mosdatlansága jogán a Nép, és punctum, — — és ott vannak a nagy körben a fölkapaszzkodott nagyságák és méltóságák, trampliságban a kegyed kollégái, de őket még a Tátrából sem szabad kidobni, mert ők megint a nép. de egy másik fajta, és ott vannak... no persze, a Manfrédek, a Jánosok és a Róbertek, akikkel hasonlóképp verekednünk kell, tisztességünk és szerénységünk, lelkeségünk miatt a legpokolibb helyre, a középre szorított embereknek, akik sem villamost, sem országot nem vezethetünk.

Meg van az üresség, a kalandosság, a trampliság bolsevikizmusa nálunk, meg bizony nagysádkám, és *miatta kell éppen a; i8 és a 49 legszentebb nevében reszketnünk a forradalomtól nekünk, akik történelmi Magyarországot merünk mondani, a faj géniuszának vonaglását érezzük és nemes, komoly, tiszta lélekkel gondolunk mindenre, még a forradalomra is.* De mi lenne itt és hova hajolna a revolució rúdja, ahol nagysád teljes trampliságban áll a perronon, mint az Új Nő, mint új Hunnia, a trampliság ül Kemény Zsigmond és Szalay László íróasztalánál, a piszok anarkiája kapcsolódik a megbolondult ideológia kezébe és az megint a kalandorokéba és az egész társaság magával rándít egy mágna-suitet, viszont ellensúlyul az a Tisza István gróf áll föl, akinek a nemzet vágyai oly idegenek, mint nagysádkámnak az az én vágyam, hogy egy szakaszhatárt beveretlen fejjel utazzak végig... Nagysádkám, kezeit csókolom és sietek a vomitóriumba.

(Új Nemzedék, 1918. február 20.)

MOLNÁR FERENC NAGYREGÉNYE

(Megjegyzések egy író sírverséhez)

1.

Nem annyira kritika, mint inkább csak hozzászólás abból az alkalomból, hogy egy Molnár Ferenc nevű negyvenéves, jól ápolt, kövérkés, monoklis budapesti író, hírlapíró és várostatya jónak látta hatszázegynéhány oldalon át megírni a tulajdon sírversét. Ha az ember nem érezne egy nagy pretenziót ezen a 39 éves papírhalmazon átkérkedni és nem tudná, hogy Molnár Ferenc «Andor» című regényében éppúgy, mint egész oeuvrejében, valamint írásainak kritikai és társadalmi kísérő jelenségeiben bizonyos reprezentatív vonások vannak, amelyeket — írásainak irodalmi értékétől függetlenül is — érdemes megvilágítani, semmi oka sem volna arra, hogy Molnár Ferencnek erről a «nagy» regényéről néhány markáns és bizony elítélő mondatnál többet ejtsen. Ha valaha, az Andor elolvasása után nem kétséges többé, hogy Molnár Ferenc egész jelentősége a magyar irodalomban — persze sub specie aeternitatis, ami talán kényelmetlen és egy gúnyos mosollyal elintézett szempont az író felfogása szerint, de hát az irodalomban vannak kávéházfölötti szempontok is — igen csekély és igen átmeneti. Az a jelentőség, amelyre bizonyos tehetségek olyan korszakokban juthatnak, amikor «faute de mieux¹) — jobb híjján ők jelentik a csúcspontot. Amikor tehát a csúcsok relativ magassága tétetik meg abszolútnak. Ma valóban nem csoda még, hogy Molnár Ferenc a kávéházi és szerkesztőségi Budapest en túl is nagynak és bizonyos vonatkozásokban legnagyobbnak jelentkezik, hogy ma őt is meg kell említeni, amikor a reprezentativekről van szó, híjján azoknak az igazi nagyoknak, akikhez viszonyítva nyomban és messziről kitetszene alárendelt értéke. Ma tehát (és különösen bizonyos budapesti körök-

ben) még jobbhiszemű emberek előtt is blaszfémiának vagy erőszakolt «levágás»-nak tekintik, hogy Molnár Ferenc legjobb pillanataiban is csak egy szatirikus vénájú újságíró, föleresztve bizonyos áltolsztojánus és áldosztojevszkiji sziruppal és egyetlen maradandó értékű dolga a «Pál-utcai fiúk» című regénye. Ma még lehet túlságos szigorúság az a megállapítás, hogy legfőllebb ötleteiben, a mondatai aránylagos tisztaságában, csillogásában különb csak azoknál, akikkel egy fokot mutat a lelki víz-állása, és egész oeuvrejének jelentősége nem nagyobb egy szépen kígyózó, talán illatos, kékes, de a léleknek nagy élményt, megrázkódást, vagy csendesebb, de mély, centrális gyönyörűséget nem adó szivarfüst jelentőségénél. Nem véletlen pedig, hogy legismertebb portréjának jellegzetes vonásait nem annyira arca adja meg, amelyen nem sok olvasnivaló akad a lélek grafológusának, hanem a monoklija és a szivarja: egy könnyű causeur, aki ötletes, szórakoztató bizonyos pihenő félórákban, de ötletei alatt nincs tengermélység és szivarfüstjén nem a csillagok örök tüokzata ragyog át, legfőllebb egy hajnali villanylámpa a pesti kávéház stuccomennyezetről. Az Andor mellett sem kellene hosszabb ideig megállani, ha a könyvvel kapcsolatban nem állították volna olyan makacsul, hogy az «pesti» és «regény», sőt: «pesti regény». E kettős megállapítás alaposágában meglehetősen kételkedünk és e kételyünket néhány sorban kifejtjük.

2.

Bizonyos társadalmi jelenségekkel, bizonyos mentalitással és bizonyos erkölcsi fölfogásokkal kapcsolatban éppen úgy, mint bizonyos irodalmi, újságírói, színházi, kávéházi és utcai jelenségekkel kapcsolatban egyre sűrűbben és egyre kedveskedőbben egyre öntudatosabban és büszkébben hangzik föl ez a jelző: «pesti». Ugyanakkor ezek ellen-

tétei körül az a nagyon lenéző, hidegen és fölebbezés nélkül elmarasztaló ítélet: «ez nem pesti dolog, ez nem elég pesties» és efélék. Hogy hirtelenében egy konkrét és jellemző esetet mondjak: egy fiatal író a napokban megkérdezett, jó cím lenne-e készülő regénye fölé az, hogy «Csodaszép Magda»? Mikor naivul azt bátorkodtam felelni, hogy a magyar nyelvnek van erre egy egészen jó, sokkal színesebb és kifejezőbb szava a népmesékben, legyen tehát a cím ez: «Világszép Magda» — akkor egy jelenlevő fiatal, tehetséges és keresztény, sőt népi milióból származó író szájbiggyesztve közbevetette, hogy ez nagyon magyaros, nem elég pesties, amaz tehát jobb». Azt az érvelésemet, hogy ha például a regényt lefordítanák franciára vagy németre, a francia vagy német fordító magától értetődőnek találná, hogy a címet is kínálkozó gallicizmussal vagy germanizmussal fordítsa le, sehol a világon nincs még főváros, ahol az lenne az irodalmi ambíció, hogy minél távolabb jussanak a nemzet nyelvének szellemétől, lemosolyogta. Az eset pedig azért jellemző, mert amit ez irodalmi értelemben jelent (és az ilyen példákat bővévei sorolhatnók el itt), aztjeleni ez a bizonyos «pestiesség» minden vonalon. Jelenti a gyökeretlenséget, az öntudatlan után ma már az öntudatos eltávolodást minden pozitív erkölcsi, nyelvi, közéleti értéktől, jelent egy hazug bohémiséget, amely nálunk nem a lángelmék könnyedsége, hanem a másképpnemtudásból erénnyé hazudott léhaságot jelenti, a léhaság moralitását, mert hiszen Chestertonnak igaza van: az író nem lehet el morál nélkül, és ha még olyan amoralitást hirdet is, a viselkedésével a ruhájától a hajviseletéig és az abszinthig egy szektának az erkölcsait fogadta el Nos, nálunk valóban alakult ki ezelőtt tíz-tizenöt esztendővel egy kávéházi szekta, amely — bizonyos ismert körülmények folytán — fellármázta magát a magyar Parnassusra (amely ez esetben kávéházi

emelvényt jelentett) és az ország politikai, gazdasági, társadalmi s egyéb jelenségeivel párhuzamosan kiterroizált lassan a világból minden mentalitást, fajsúlyt, értéket, amely nem volt azonos az övével. Ez a folyamat körülbelül a háború előtt kezdett kulminálni, a háború anarkiájában ma csúcspontján van és ugyancsak ma kezdi már mozgatni alulról, egyelőre a vakandtúrás szaggatott ütemében a legurulás felé éppen a háború.

Ennek a kávéházi világszemléletnek embe-
rei nem láthattak az egész világegyetemben mást,
mint a maguk tükrözését, legkevesbbé láthatták
Budapesten, am dynek fölületes, gyökeretlen fejlő-
dése — nemcsak építészeti vonatkozásban a ghetto
és a prairie munkája, mint Baumgarten Konrád
mondta — csak megerősíthette ennek a felületes
szemléletnek vélt igazait. Nincs mit csodálni abban,
hogy ezek a felszínes, léggökeres emberek csak azt
látták és látják, énekelték és éneklik Budapesten,
ami a pestiességre megalkotott fogalmukkal — apró
kis énjük e projiciójával — megegyezett és megegyezik.
De a történelmi és még inkább a művészi
valóság az, hogy Budapest lelki élete, emberfigurái-
nak sokadalma sokkal gazdagabb, sokkal színesebb,
sokkal mélyebb, mintsem az ő álbölcseleik álmodni
képesek. A téma, amelyet itt kutyafuttában érin-
tettem, sokkal nagyobb arányú, hogysen e néhány
megjegyzéssel egészében megrajzolhatnám. Csak azt
akarom még ideírni, hogy iménti állításomon mit-
sem változtat az, ami itt a háború alatt mutatkozik,
a léhaságnak az a nem térhódítása, csak bátrabb
kiszemtelenkedése a napvilágra, amit mi is látunk,
de félre nem értünk. Állítjuk és igazolni tudjuk, hogy
igenis van itt egy Budapest, amely nemcsak a Kóbor
Tamásoknak, a Molnár Ferenceknek és Szomaházy
Istvánoknak termelt regénytémákat, hanem amely-
nek palotáiban és külvárosi oduiban, egész ziháló
szomorú életlátszata alatt mozognak olyan témák

is, amelyek papírravetéséhez balzaci, romain-rollandi és dosztojevszkiji fajsúlyú írók kellenének, — és nem a témák hibája, ha nem kapták meg a maguk íróit. Hegel azt mondta: «annál rosszabb a tényeknek, ha nem tartják magukat az igazságokhoz». Tant pis a mi íróinknak — és itt van az ő látszatnagyságuk elítéltetése — ha akármilyen verista, naturalista és egyéb pózokban is voltaképp üres, vak, értetlen ifjú akadémikusai nem a hálósípkának, hanem a maguk álbohém csörgősípkájának, ami hiszen egészen egyre megy. Ha tehát Molnár Ferencnek a regényét megint azzal próbálják menteni, sőt magasztalni, hogy az «igazi pesti» regény, akkor kénytelenek vagyunk azt mondani, hogy ebben a testes írásműben nyoma sincs az igazi Budapestnek. Budapest totalitásának, mert a Margitsziget, Buda és a Kender-utca ismételt megnevezése és sehol a mélyre nemmenő megrajzolása, a Moulin-Rouge, a szanatórium, a zugkaszinó, a Révész urak, a Csirkék, az Olgák, a Turnovszky Ellák rajza, egész álcinikus és tölületes elvonultatása, a Kender-utcai álszociálista és ál-misztikus Machwerk nem Budapest szimfóniája, nem Budapest eleven, *vérző* szívéből kitépelt darabok, — csak az a világ, amelyet egy negyvenéves jólápoltt, kövérkés budapesti író, hírlapíró és városatya a monoklija kerekében lát. Lát és láttat pedig nem úgy, hogy mögötte örvényleni éreznők a többi Budapestet, hogy az idegszállait látnók beletűnni a «többi» Budapestbe, hanem kiszakítja, kitelepíti belőle, amit kell is tennie, mert hiszen mesterséges tenyészetet úz, retortamunkát végez. Miután pedig nem vagyunk eleskiídt veristák, naturalisták, impresszionisták és mélyen megértenők az expresszionizmus lelkét is, kérdezzük és megnézzük, hogy miféle lelket szivattyúzott ezekbe a kitépelt, kitelepített alakokba, micsoda regényt csinált belőlük Molnár Ferenc, — ha már nem pestiek, micsoda írói lélekszimbólumok, micsoda ürügyei milyen léleknek?

3.

Ha előljáróban elmondtuk, hogy az «Andor» regényvoltában is kételkedünk, ezzel nem az elfogultság szólta el magát belőlünk, ez a kitétel egyszerűen annak a következménye volt, hogy az ember előre kimeditalja, amit írni fog és így az első soroknál már informálva van arról, amit az írás sorrendjében később fog elmondani. Az még ugyanis nem volna baj, ha kiderülne, hogy az Andor nem «pesti» regény, nem tipikusan budapesties valami, csak egy kávéházi világszemléletnek Budapest topográfijára való kivetése, mert ezzel még egy igazi író kezdhetne valamit. Az még nem volna baj, hogy alakjai tüntetően csak olyanok, amilyenek a kávéházi élet sápadt világosságában mozognak. — Dosztojevszkij alakjai hercegnők és utcai lányok, hercegek és anarkista diákok egyaránt, s igaz, hogy ebben a teljesebb figura-hangszerelésben, ebben a shakespearien gazdag univerzumlátásban már szimatolhatnánk valami nagy különbséget írók és írók közt, ha összevetjük a Molnár univerzumának alakszegénységével, de az alapvető kérdés mégis az: van-e ezeknek az alakoknak drámai lelkük, van-e lélegzatekességük, jelentenek-e egyáltalán olyan lelki magasságot, amely méltóvá teszi őket arra, hogy az írói érdeklődés látóhatárába beleerőszakolják, beparancsolják magukat? Ha igen, az iménti ellenvetések másodrangúakká, bár nem értéktelenné redukálódnak. Ha nem, akkor az itt tárgyalt szerzőt ugyan mi választja el érték dolgában azoktól a szerzőktől, akiket témáik kicsinyessége, szegénysége, jelentéktelensége, hangszerelésük zagyvasága miatt semmiféle jóhiszemű, komoly és modern irodalomtörténet nem vehet tudomásul? Föltételezem, hogy olvasóim egy része elolvasta a könyvet. A másik része higgye el nekem az alábbiakat becsületszóra. Adva van tehát egy félvérzsídó jogi doktor, egy ifjú

doktor úr, aki szerelmes Tarnowszky Ella nevű polgári és állítólag keresztény leányba de egészen értelmetlen és egészen a szerző által erőszakolt módon mégis cserbenhagyja a félig menyasszony leányt, állítólag elrémülve attól a polgári levegőtől és kicsinyességtől, rabságtól, amit házasságuk neki jelentene, és a férfi által kieroszakolt «szakítás» után meg nem szűnik nyavalyogni a kékesfogzatú, vonagló felsőajkú nőért. Sehoh a «regény» folyamán nem látom azt az örvénylő nagy szabadságvágyat, azt a lelki szárnyalást, vagy célratörő slréberséget, amely megértetné ezt a szabadulni akarást, annak kényszerűségét egy nagyobb vagy legalább színesebb, briliánsabb élet motivációjával. Nyomban érzem azt, ami a «regény» folyamán megerősödik bennem: a szerzőnek Aradi Andor szívességét tesz, a jó fiú, hogy alkalmat adjon egy 39 íves kötetre. Az az erőszakos, se kívülről, se belülről nem motivált ide-oda pofozása a főhősnek épp úgy, mint a mellékalakoknak, amelyet mint tipikus Molnár-jelenséget már a Farsangról írott recenzióban megvilágítottam, itt is teljes művészetlenségével, egész zsurnalizmusávi tombol. Hihetetlen, mekkora arányokban lóg ki a szerző lólába, amely azért rugdal olyan barbár módon mindent és mindeneket, hogy csak a szerző elmondhassa mindazt, amit «pesti» és «pesties» barátai felé mint bravúrt el akar mondani az éjszakai világról, a pesti fiskális szeretőjének fürdőszobájáról vacsorájáról, a pezsgőzészről és a kocsis lélektanáról, a strandéletről és a «női» pszichéről. Minden azért a százféle papirszeletért történik, amelyet a szerző összejegvzett a maga megfigyeléseiből, ezek kedvéért «nem hagyja élni» a hősét, de nem hagyja meghalni sem az első öngyilkos-kísérlet után, amikor még szüksége van órá és egyéb alakjaira. Nem belső, dinamikai, hanem ötletmondási szüksége. Ez* a szükség bosszantóan jelentkezik abban is, hogy a szerző folyton (sőt túlnyomólag) és kínosan «bele-

beszél» az egész történetbe. Oly mindegy itt minden, annyira nem történik semmi sem belülről, minden elsodrón, hogy az kétségbeejtő — és annyira nem azért erőszakoltatik meg a szegény valószínűség és a belső történés, hogy legalább nagy lelki szépségeket, forróságokat, tanulságokat, bánomisényt hozzon ki a szerző, hogy az lesújtó. Valami efféle szükségét önrehabilitálásból pedig utólag mégis érez Molnár Ferenc, és hogy az egész szürkeségért, erőszakoltságért valamit mégis adjon: a végén szeretné egy keresztényi pózba menteni Aradi Andort — a Gerhart Hauptmann Hanneljétől kezdve a Tolstoj gróf filozofémájáig minden európai keresztényi hangulat találkozót ad abban a Kender-utcai részletben, amelyben az öreg cseléd leánya mint víziós pszichopatha próbál szerencsét és abban a szanatóriumi jelenetben, amelyben Aradi Andor hősi gesztussal magára vállal a Mariska méhének gyümölcséért (nehogy annak apja, a Bokányi nevéből Kobányi-variáción át nevében Kobényivé változott bicskás és egészen álszent munkásifjú börtönbe kerüljön) súlyos ódiomokat. Oly hidegen, hazugul és sikertelenül, hogy az ember a lány esetében a nevelés és a boszankodás közt hajó hintázik, a főhős gavallérsága esetében pedig roppant profán mulatsággal érzi ki azt a hengegést, amit a balatonföldvári zsidógentry művelt, mikor (békeidőben) öt pengőt adva a cigánynak, gömbölyű ábrázattal hengegte feléje: «No, úgy-e sokat adtam?» Mikor a szerző olyan hidegen, amilyen hidegen az egész regényben és (jogom van hinni) egész életében viselkedett minden főhősével és alakjával szemben, végre tudtul adja egy ismét csak ijesztően hazug fejezetben (milyen erőszakolt például a Pallas Lexikon-részlet!), hogy főhőse most már végérvényesen öngyilkos lett, semmi megrendülés, meghatódás, megbocsátás nincs bennem: honnan legyen, mikor a szerző nem lehelte bele a művébe? Sem az undor mélységébe nem

taszított, sem krisztusi egekbe föl nem vitt, — minden gesztusom e művel szemben csak egy vállvonogatás, egy «mi közöm hozzá», egy «nem tudom, mi volt ez» lehet. Sem az éjszakai világot, sem az akaratalanság drámáját nem írta meg (ez volt a Farsang bűne is), sem a megváltódás, a megigazulás problémáját nem tudta megoldani. Sem érdekes, sem jelentős, sem újszerűségében lélektani törvény erejével fölháborító, sem harmóniába oldó nem tudott lenni. Nem adott (>20 oldalon annyit, amennyit (lelkileg) egy Gárdonyi-írás ad egy katicabogár megéreztetésében, vagy például egy Kassák-novella egy züllötl vak harmónikás ijedt nászában. Még a stílusa sem tudott fölrepülni a papírról, még a mondatai sem izzanak, röpítenek, sem (amit szintén tehet művész) a hidegségük alá nem fojtanak lélekriasztó forráságot. Mi volt ez? — kérdezem és egy öt nyelven olvasó, minden stílust bűvároló és fölmérő ember lelkével kénytelen vagyok azt mondani: az Athenaeum-nak 39 év papirosa volt ez, semmi más. És ha még hozzáteszem a világháború gyónó és gyónásra sürgető nagy háttérét, ha hozzáteszem német, francia, orosz fiatal írók nagy megrendüléseit, amik itt egyáltalán nincsenek, ha egy író «nagylélekzetű» igyekezetét ilyen könyvben látom megnyilvánulni, akkor a semmit még semmibbnek látom. Ez a könyv nem lehetett élmény az írójának, ez nem íródott és nem íródhatott lelkeknek, ez csak építőzni akaratott — kávéházi, szerkesztőségi jóbarátokat és ellenégeket. De miért mondták, hogy: «regény»?

4.

Azt, ami még a léhaságban is érdekes, ötletes, egy-két heverő félórára üdülésül érne valamit (hogy aztán elfelejtse az ember, mint minden efemer írást), azt nem regényben kellett volna megírni. (És itt nem arra gondolok, amit bizonyos barátaimtól hallottam: hogy ezt elég lett volna egy öt éves novellában meg-

írni. A művészet nem rétes, nem nyújtás dolga. Ha Molnár 620 oldalon csak ezt a lelki «drámát» tudta adni, 120 oldalon se tudott volna különbet csinálni. Az eleven organizmus — a művészi is már a sejt-magjában vagy zöldbéka vagy tigris). Az írónak lehetne egy mentsége: ha mindazt, ami ötleteskedő, molnárferenci ebben az írásműben, a szivarfüsl-dolgokat megírta volna vasárnapi krónikákban, újságcikkekben, essayfélékben, mint ahogy Balzac is igen érdekes dolgokat írt az előkelő' élet fiziológiájában, de ehhez a gombhoz nem varrt regénykabátot. Ha a szerző' ezl a formát használja vala, igaz írói érzékről tesz tanúságot és igaz írói szerénységről: föl ismeri korlátait, amii Molnár is citált már egyszer Hebbelből. A kritika mentsége pedig az lenne, ha nem beszélt volna pestiességről és regényről, hanem egy sikertelen regénybe beleerőszakolt molnáriádákról. így azonban a hízelgő kritikának éppen úgy nem volt igaza, mint annak a gáncsolónak, akinek az voll egyetlen irodalmi értékmérője, hogy nem csupa «fair» ember mozog a Molnár regényében. Zola is foglalkozik eleget a világ kis patkányaival, de nem azért, hogy önmagukban jusztifikálja, megdicsőítse őket — és ez a különbség.

Zola... Istenem, az egész erőszakolt és sikertelen álkrisztuskodás milyen kegyetlenül rávilágít arra az emberre, aki mint író nem tudja sehohol Isten felé lendíteni magát és az alakjait, aki mint város- atya soha a budapesti gázságok ellen föl nem zendült, a szociális igazságért föl nem szólalt, csak a darabjaiban és a regényeiben próbált mindig mézesbáhszivet akasztani a gomblyukába, aki soha heroikus lenni nem tudott és így persze heroizmust sem tudott elképzelni igazit, a maga kis láthatárán túlnőtt. Ezt az egész jelentéktelen históriát mégsem ártott végigkínlódni 39 íven át: egy embert kíméletlenül leleplezett, mert kinek-kinek az írása a legkegyetlenebb árulkodás.

(Új Nemzedék 1918. szeptember II)

SZOMORY DEZSŐ CSÁSZÁRIDILLJE

1.

Szomory Dezső a Nagyasszony és Mária Antónia után megírta a Habsburgokról tervezett pentalogiájának harmadik fejezetét, a címe: (II. József császár, színmű 4 fölvonásban.) A színmű bemutatója alkalmából rengeteg okos és oktalan dolgot olvastunk (nincs mulatságosabb társaság a mi derék színházi kritikusainknál, kezdve Keszler József bátyánkon és végezve, hol is? a «cselekvékeny» Ignotusnál vagy a hatvani Voltaire bárón). Mindezekre a jórészt zűrzavaros írásművekre természetesen nem terjeszkedünk ki, csak megemlítjük, hogy megint harangzúgás volt a tárcavonal alatt, a «harangok érces fergetege» victorhugoi és egyéb párhuzamok alaphangjain zengte Szomory Dezsőt, a nagyonnagyot és mintegyét. Mert kifogásaik is bocsánatkérőek, hódolóak voltak (a jó Braun Sándor hétfői napon, utólag, egy egész kolumnát vett el a Drina halottjaitól garmondbetűkkel, annyira kikíváncozott öreg szívéből az ujjongás), és ha egyet-mást «etyepetye» mondogatnak is, a babért gazdagon ontották Szomory Dezső hevesen szalmaszínű fejére. (A legőszintébb — jegyezzük meg — Bródy Sándor volt, akinek kis «kritikájából» annyira kiértett az őszinteség, hogy — nem tehetünk róla — először betű szerint is úgy olvastuk a végső akkordot: «Attól tartok, nagy sikere lesz ennek a vörös Szomory-fíúnak», csak utólag vettük észre, hogy ez a megokolt ijedelem Bródy-féle chiffre alatt van elmondva). A budapesti kritikának ez a nagy harangzúgása ugyan nem tartoznék a darabra, mikor az ember ismertetni akarja, és ilt nem is élünk azzal a jogos érveléssel, hogy de kérem ez az ilyesmi olyan, mint a vészjel: tapasz!alt róka ebből az érces zengésből mindjárt kierzti, fájó metallofóbiával, hogy megint nincs rendben valami. De annyit igenis mondhatunk, hogy

figyelmünket még jobban fölfokozta ez a nagy zengés egyelőre állásfoglalás nélkül, csak úgy.

Nem tagadjuk, a kritikákból ránk is átragadt az a különben mellékes kíváncsiság, hogy milyen lelki utak, milyen élmények vihetik Szomory Dezsőt olyan makacsul a Burg felé? Miért lendül az ő művészetének, ihletének ingája a d'annunziánus művészettől most már harmadszor (és ígélet szerint még kétszer) Grillparzer beamteri lelkivilágáig? A kérdést fölösleges volt fölvetni, mert Szomory Dezső a Burgban is d'annunziánus marad, természetesen az ő külön és budapesti módján (végre is az olasz tüzesgábor mögött más kultúra és írói izmaiban más, hevesebb aktivitás mozog). Neki a Burg a maga minden kísérteivel, árnyékaival és színeivel, egész politikai és diplomáciai muljával és közelmúltjával: egy színkomplexum, a csillogásnak és homálnak olyan elbűvölő játéka, zengő tumultusa és minden, amely a lipótvárosi trouveurt, aki ilyesmiknek azért is menthetlen rabja, mert ilyen gazdagon és eredetien otthon mégsem kaphatja, természetesen, hogy izgatja, hevíti. Nagyon természetes, a végletekig szubjektív Szomorynál duplán természetes, hogy darabja homlokán egészen jogosulatlan (legalább is a függöny fölgördüléséig megtevesztő) a II. József császár cím, mert nem olyan őszinte, mint Hatvány bárónak az a nagyon őszinte és kifejező könyvcíme: «Én és a könyvek». Ez a szegény kis lírikus tömeg, amely ma Budapest színpadain dominál, még akkor is önmagát (sajna: vékony önmagát) írja, mikor a tarajos gótéről ír (lásd Szász Zoltánt). és csak naivitás követelhet ezektől akármiféle Einfühlungot, más lelkekbe való besejdtést, még kevésbé shakespearei objektivitást, egyáltalán: alkotást, emberfaragást. A szöveggönyv különben még a függöny fölgördülése előtt kitűnően helybeigazít, mert a Pallas rettentő sajtóhibás kiadásában már a szerzői utasítás azt mondja II. József

íróasztaláról: «Egy rettenetes íróasztal, ami úgy-
szólván gócpontja a birodalmi szervezet egész meha-
nikájának, az egész állami életnek, a mindenféle
papírok, okmányok, akták, iratcsomók, dossier-k és
könyvek olyan tömegével, hogy minden elvész alatta,
tintatartó, lúdtollköteg, színes ceruza, papírnyomó
s másféle bronz és néhány szál orgona egy vázában
— *a császár íróasztala!*» Ebben a részletezésben és
főképp ebben a fölkiáltójelben benne van az az egész
ájdulkozás, az az egész keleti ieborulás és az az egész
«ahogyan a kis Móric magának elképzei» és az
egész agyontengő lírizmus, amelyre az imént céloz-
tunk. Már most természetes, hogy ha egy íróasztal
ennyit és ilyen fölkiáltójeleket beszél, liheg, mennyit
és milyen fölkiáltójeleket fog lihegni szegény kalapos
király, és milyen — mellékeseket. Nyakig leszünk
Szomoriban, már most az a kérdés, mit lát, mit
keres és mit talál Szomor Dezső a szegény kalapos
királyban?

A feleletet elmondta előlem a *Neues Wiener
Journal* kritikusa, aki még a bemutató napján sietett
tárcát írni lapjának, nyilván, mert azzal jött le
a császárvárosból, hogy valami grillparzeri vagy
hoffmansthali osztrákságot fog szemlélni. A fürge
kritikus csalódott az osztrákságban is, meg a darab
drámaiságában is, és nem késett annak a kijelen-
lésével, hogy e darabban nem történik semmi más,
csak az, hogy a készen kapott II. József négy fel-
vonáson át szomorú Pechvogellá zsugorodik, akit
sajnál, sajnál az ember, hogyne sajnálná, mindig
szomorú az, ha egy jóra való, kedves férfiúnak nem
sikerül se kormányzás, se szerelem, se semmi, de
hát miért kell ehhez négy fölvonás? *Pechvogel*:
tessék ezt a német szót (mely ironia Szomorinak!)
átérezni, és ön készen van a darab gerincével.
Magyarra áttéve — minden antiszemitizmus nélkül,
csak hívebb budapesti jellemzéssel — «egy szomorú

zsidó» ez a kalapos Pechvogel. Mert valóban, Józseffel semmi sem történik belülről, nem evolvál, nem indít, nem irányít semmit: csak sokat, sokat beszél, szépeket és laposakat keverve, folyton arról értesít bennünket, hogy ő nem enged, hogy ő így meg úgy, és végül Kaunitz úgy íratja alá vele a nagy visszavonást, csak úgy ropog, — a fabába magyar urak és a végleg ál-módon beállított pápa és a szörnyű paralitikusnak jellemzett Kaunitz úgy kiabálnak vele, a borzalmasan érthetetlen és fölösleges Lichtenstein hercegné úgy kibabrál az ő meddően szerelmes szívével, hogy azon még a moziban is zokognának. Mindez «perzselő» nagy szavak kíséretében és a Karinthy által szerkesztett Szomoryszótár teljes kimerítésével ugyan, és helyenkint tanulmányosan József szájába applikált aufklárista szellemességekkel, de hát mit segít mindez? Dráma megint nincs (nem is szólva: tragédiáról), de honnan is vegyék ezek a jó mindenmindegy-fíúk, ezek a «szép» szószátyárság héroszai, ezek a magukról és egymásnak írók valamennyien, akik nem tehetnek róla, hogy a legszebb akaratukhoz — nagy törvény erejével hiányzik a matéria. A szerző és barátjai ugyan védekezhetnek azzal, hogy a színlapon nem tragédiát, nem drámát, hanem egyszerűen színművet ígér a szerző, de hát istenem, mi az a színmű? végre is az sem melodráma talán, az sem csak harmadfélórás ürügy arra, hogy egy dédelgetett szóművész elsüsse legújabb szóágyúit, tekintet nélkül arra, hogy kiket nevez meg a színlapon és honnan datálja darabját?

3.

Szomory Dezső egyéb írásait, amelyekben «otthon» van és amelyekben jogosult, szabad az ő liriz-musa és kísérteties vivifikáló ereje — szeretjük, értékeljük és ezt e lapok hasábjain sem titkoltuk. Nem akarjuk szétmarcangolni annak következetes meg-

világításával, mennyire csak Szomory Dezső ez a II. József császár (mert mi engedélyezzük, hogy drámaíró még történelmi alakot is lehetőleg a maga képére alkosson át, de akkor ez a maga képe aztán kép legyen és ez az alkotás: alkotás), meg kell azonban kóstoltatnunk azt a minden formaérzék megcsúfoló nyelvezetet, amelyen Szomory II. Józsefet és udvarát beszélgeti. Azt, hogy a «mit tesz Isten» és a «mit mondjak magának» szövegű budapesti tájszólás bőven előfordul benne, még az óvatos Sebestyén Károly is kisserkesztette. Ha számoló-művészek lennénk, megolvastuk volna, hány százszor fordul elő Szomory lihegéseiben az «ez»-nek nyelvtanilag és magyar érzékkel lehetetlen alkalmazása, keverve jogos alkalmazással, ami a monotónián nem változhat. Egy kabaréban az ez-ek hangsúlyozásával fölolvasva, köznevetség volna a darab. Nem szólva arról, hogy «a koronázás az egy ünnep, egy gála-nap! A korona az egy műtárgy.» Vagy a magyar urak így beszélnek, így fény egei öznek:

— *Forgács* (a környezetéhez): Majd hiszen találkozunk mi még!

Illés házy: Majd lesz még egy nap!

Csáky: Lesz még egy óra!

Balassa: Lesz még egy éjszaka is, Illésházy uram!

Eleonóra természetesen így nyit be Józsefhez, – «elfúlva, valami áhítatban» a pápai lábcsök után:

— «Sire be gyönyörű *ez!* be gyönyörű!... ha tudná! ha látná *ezt!* . . . (József nem mozdul. Mire meglepődve és más hang): Sire! Josephus! *Zavarok?*» Vagy József, mikor nagyon heves és gyors, így beszél: «A szó tragikus, *amelyik* visszacseng, – *valami rejtély van*, én nem tudom... mindegy!» – Valami rejtély van: éppen csak az a végleges lipótvárosi fogalmazás van hátra, hogy: «*valami rejtély van jelen*» ... Általában a szereplő urak és hölgyek bőségesen használják a «mi van?» «ez van»

és egyéb van-változatokat, amelyek ősfarmája a szerkesztőségekben divatos, ahol az érdeklődő így kérdez: «No, mi van?» — Vagy milyen csodásan magyar ez: «egy-egy perc olykor, ami megzavar, holott látom az utamat, és mégis, mint egy vándor az *éjjelben*, aki megriad». Így. — Aztán milyen echt Szomoróy ez a II. József abban, hogy a mondatai végén mindig lekókkad egy hervadt «micsoda», egy «tudja», egy egészen judeopesti elszomorodás: «Olyan jó napom volt, olyan rossz napom. — nagy vitáim is voltak ... *micsoda*, — » vagy: «Ez nem érdekel (mondja heves szerelmében Lórinak), az ajkát nézem, *amelyik reszket tudja...*» vagy: «gyakran csodáltam is, bevallom ... követtem elbűvölve olykor a szavai erdőzúgásában, mint egy óriást holt századok hárfáival, nagy színeivel, mint egy Michel Angelo, *nem tudom ..*» És ezeket a csüggedő, visszavonó kis mondatvégeket egy állítólagos Tatenmensch, lett-ember, szájából hallani. A szávaparti vereséget II. József a «*mit mondjak?*» sűrű alkalmazásával és rossz álhevülettel úgy mondja el, ahogyan legföllebb Kohn Mór népfölkelőhadnagy úr beszélne el szörnyű kalandjait ámuló házanépének. — A «*mit tesz Isten*» makacsul ismételvee Jean Jacques Rousseauval kapcsolatban, ez is szívdöglesztő. Van aztán öt udvari hölgy, aki a pápáról áradozik II. Józsefnek, meg a karácsonyesti ajándékokon gyönyörködik: hát ez az öt nő aztán olyan ordítóan lipótvárosi liba (majd hogy azt nem mondják, milyen herceg, milyen nett fiú ez a pápa, mindenesetre: soha keresztények és arisztokraták nem voltak) — hogy azt semmiféle kosztüm és rendezés le nem mázolja róluk. Chanclos grófnő, a kalaposkirály «kedélyes» öreg házvezetőnője azt mondja egyszer:

— Ezt nevezem egy rendes nőnek, hercegnő!

A recenzor leteszi ceruzáját, és visszaekhózza:

— Ezt nevezem egy rossz darabnak, Russel Dorsan!

4.

A szép szomorládák — mert vannak benne, bár kevés számmal — nem segítenek. A lihegő akarat sem segít, amellyel Szomor a színpadot ostromolja. Híg limonádé van itten, karácsonyfával, Mozarttal és harangzúgással és megható meghalással és mi mindennel, egyéb semmi. És ami Szomorban — a zenének e kiugrott papjában — a lírai formák területén erős, heves, izzó és színes, az itt csak a komikumot húzza alá. Szomor osztozik pesti társaival abban, hogy ahol legjobban akar zengeni, ott — Molnárferenctől Jóbdánielig — nevetés csiklandozza az épkézláb embert, aki nem cinikus, tudna megindulni és zokogni, de embert követel, aki férfias egészében megrendítse, ellágyítsa, föl-kavarja. Ezek az írók azonban nem férfiak, hanem hamis, ál-szentimentális nőcskék, drámát szabad a legkevésbé írniok. A búsmagyaroknak pedig semmi okuk irigyelni a Burgtól ezt a hegedőst.

(Új Nemzedék, 1918. április 18.)

SZEMLÉLŐDÉS EGY BIHARI FALUBÓL

1.

(Adalékok a radikalizmushoz és egyebekhez.)

Budapest füstös, keserű sablonjai után az ember egy másik világba csöppen, és a tenyerén mászkálnak dolgok és emberek, amikről és akikről Budapest annyit sem tud, mint a 120 kilométeres ágyú lövedékének röppályájáról. Nem is érdeklődik irántuk olyan mohóan. De írni, beszélni és intézkedni róluk, hivatalosan «érteni» hozzájuk olyan vérfa-gyasztó önhittséggel tud és mer, mintha legalább is sejtelve volna *erről* a világról. Valamikor szívünkre kötötte egy derék öreg tanító úr, hogy előbb utaz-

zuk be Magyarországot, és csak azután csomagoljunk a párisi vonathoz. Nyugosztalja Isten a derék és okos népnevelőt, talán nem is tudta, hogy olyat mond, amit fel kellene írni miniszteriumok, képviselők és főképp társadalomtudósok fali naptárjára: Magyarország klasszikus példája annak a ches-tertoni megjegyzésnek, hogy a modern közlekedés nem közelebb, hanem távolabb viszi az embereket egymástól, mióta Kína egyetlen elsuhanó rizsföld és Arábia egyetlen porfelleg a száguldó automobil utasának. Nem tudom, a mi pesti uraink, gyakorlati intézőink és elméleti világjavítóink micsoda wellsi alkalmatosságon járnak, de a vidéken egy hét alatt kiderül, hogy hivatalos urainknak az egész ország egyetlen elsuhanó rubrika, amelybe azt írhatnak, amit akarnak, modern eszmepatikusainknak egyetlen vegytani képlet, amellyel úgy laborálhatnak, ahogy az ő vakonhitt föltevéseiknek tetszik. Nem akarom azt hancegni, hogy én itt ebben a zugban, ahol most szemlélem a világot, valami korszakos felfedezésre jutottam, csak napról-napra olyan megfigyelésekbe, jellemző apróságokba botlom, amelyek folyton és egyértelműen arra a tényre irányítják figyelmemet, hogy *az ország apró és nagy kérdéseinek mennyire nincs képviseletük a mindent intéző, irányító centrumban, politikától irodalomig és metafizikáig.* Nekem legalább *szent hitem, hogy Budapestnek csak léggökörei vannak, és minden vigasztalásom éppen az a tudat, hogy hála Istennek a magyar világon nemcsak Budapest van, hanem egyéb is, mert másképp már Budapest sem volna.*

Itt Biharvármegyének délkeleti csücskén voltaképpen oláh világ van, a hatalmas havasok és az öblös völgyek tele vannak oláh színekkel és szavakkal, az oláh etnikum rajzolódik rájuk fatemplomokkal, furcsán bánatos elszórt temetőkkal, hihetetlenül piszkos föld- meg faházakkal és hihetetlenül piszkos, tudatlan és javarészt gonosz emberekkel. És

mert ez a világ itt a nagyváradi püspökség uradalmi erdősége, az ő halálosan nagy problémái is egészen mások, mint amit Budapesten gondolnának: itt minden izgalom és dráma, düh és komédia két tengely körül forog: az egyik a termés, a másik a legeltetés. Egy erdei dal, Carmen Sylvarumot tehát a püspöki erdőkről, amikre szintén hamar lezúdul a pesti tollak nyílerdeje. Hát hogyan is áll a dolog. A dominium valóban a püspöké, és az oláhok legelőket bérelnek tőle. Még pedig annexiós politikával, mert ha megkapnak egy-egy tisztást, ahhoz lassú hódítással (faégetéssel és egyéb ravaszságokkal) hozzákanyarítanak egész szép területeket: végre is az uradalmi tiszték nem mérhetik föl mindennap a pontos határt. Aztán ott van a másik ügyes intézmény: a tilosban legeltetés. A dolog kifelé jelentéktelennek látszhatik, de nagyon komoly és az oláhoknak nagyon hasznos dolog. Mire egy-egy csorda lépre kerül, addigra már gyönyörűen feljavult, a bírság meg olyan csekély, százszoros visszaesés után is változatlan összegű, hogy az oláh egész nyugodtan belekalkulálja számításaiba ezt a kis kockázatot. Amellett meg annyit lehazudik, annyit eldiplommatizál a feltűnően simakezű hatóság révén, hogy végül mindig a markába nevet. Övé a ravasz és gonosz emberek minden fölénye. Az erdőgyűjtogaiás bár mesteriségét ritka virtuozitással kezeli, én — mint pesa ember, akit a radikális környezet még a fák iránt is krisztuskodásra tanított — elszörnyedve látom lovaglő-ujaimon a teljesen földigpörkölt gyönyörű erdőrészeket, a kormos fatönkők folyton visszatérő látványát, a karsztosodó vidékeket, amelyeken azért hatalmasodik el a kopár kőség, mert az oláhok leégették róluk a fiatal erdőket, aztán csak egy pár nagy eső kell, hogy a humusz eltakarodjék a fenébe. Mindezt az oláh l'art pour l'art csinálja, mintahogy el nem tud menni egy jó kerítés mellett, hogy meg ne rongálja, egy madárfészek

mellett, hogy el ne pusztítsa: minderre egyetlen oka a rombolás impulzusa. Egyéb oka azért sincs, mert hiszen — legalább is az uradalom részéről — semmi elnyomatás, semmi üldözés nem éri, szem és fültanúja voltam nem egyszer, hogy milyen tisztességgel bának vele, pedig nehéz dolog és türelem kell hozzá, olyan komisz és kellemetlen fajta. Persze, ha aztán nem megy — mert nem is mehet — minden az ő szája íze szerint, akkor hamar készen van a minisztériumhoz menő instancia, hogy tessék vele patyolatul bánni, másképp összes intellektuális és gazdasági képességeit, értékeit megvonja Magyarországtól — kivándorlás útján. Tudok egy konkrét esetet, amikor egy ilyen instanciára megrémültek odafönn az Országháztéren. sürgösen és jóindulatúlag megvizsgáltatták az ügyet, s persze el kellett utasítani a jogtalannak talált sérelmet, de: mikor rémüldözött a minisztérium ilyen meghatóan magyar emberek ügyében, akik persze nem fenyegetöztek kivándorlással, hanem csendesen itthagyták a mostoha hazát? nem szólva arról, hogy a két kivándorlás közt egy kis különbség is volna nemzeti szempontból. Az idén márciusban itt több ezer katrasztális holdra terjedő erdőkulturát tett tönkre, többek közt mintegy százezer fiatal fenyőt (kilenc év fáradságos munkáját) elhamvasztott egyetlen erdei tűz, amelyet ezek az «elnyomott» oláhok okoztak, még pedig büntetlenül, és mert ezek az erdőségek talán mégis csak nemzeti vagyont jelentenek: tessék hozzávetőleg kiszámítani, hogy micsoda dulást visznek véghez ezek a Jászi kedvencei a nemzeti vagyonban? Persze, ha Groedelék vagyona volna... Notabene: nem a püspököt védelmezem én, akinek a birtokpolitikai kérdésben megvan a magam modern, de egyúttal nemzeti álláspontja, én abból a nemzeti vonatkozásból beszélek az erdők kulturértékéről.

Egyébként akadtam itt egy oláh ereklyére, tegye Jászi Oszkár a papírnyomó üvege alá. Az

ereklye egy naptár, amelyet az 1914. esztendőre nyomtak ki Erdélyben, még pedig «Orastie» városában. A naptár címe: «Calendarul National», de persze nem magyar «nemzeti». Kezdődik az 1913-ban szerencsésen megnagyobbodott Románia térképével, nyomban utána közli Miklós cár Olga leányának és oláh herceg arcképét, aztán Ferdinánd akkori oláh trónörökösét és a szép Principesa Mariáét, majd Carol királyét és Elisaveta királynéét, az orosz cári párét, az oláh kormányét, az oláh generálisokét.

A naptári rész után közli az európai államok s uralkodók egy részét. Kissé ravaszul. Alfabetikus lévén a jegyzék, kezdődik Austro-Ungariával, nyomban utána temérdek vastag belükkel Románia következik, aztán folytatódik betűrendben: Andora köztársaság, Belgium stb. A balkáni háborút, Románia dicsőségét ismertetvén, verset közöl, amely üdvözli Carol herceget abból az alkalomból, hogy mini akkor hitték nőül veszi a cár leányát. A vers egyik passzusában azt mondja a költő Carolnak: «Tanulj meg bánni lóval-szablyával. és hódítsd vissza nekünk . . .» és itt a calul-ra az lenne a rím: Ardealul, ami Erdélyt jelenti, de a költő úr három pontot tesz és zárójelbe azt az ártatlan fölkiáltást: (o tara) ... Már ennyire sem óvatos ott, ahol Vlaicu Aurélt ünnepli, a «merész erdélyi sast», aki átrepülvén a Kárpátokon, gépén «édes hazai rögöt hozott a szabad Romániából erdélyi testvéreinek» és magasztalja a nagy repülőt egy Elena din Ardeal (Erdélyi Elena) álnevű költő. Természetesen a «vértanuk» arcképét is hozza: román izgatásért lecsukott papok és újságírók fotográfiáját annak kifejezett megjelölésével, hogy ezek vértanúk. Ezt a naptárt vígan kinyomatták, vígan terjesztették... az «elnyomott» oláhok.

Úgy látom, közölni valóim túlterjednek egyetlen levél keretén. Addig is, míg szemlélődéseimet folytatom, még csak azt a beszélgetést, illetőleg szomorú

monológot írom ide, amelyet egy nagyszerű perspektívájú, de istentől-államtól elhagyott márványbánya izzóan magyar érzésű. Erdélyből menekült főmérnöke mondott el előttem egy mangándús erdőség közepén: — Itt vagyunk kérem mi a vállalatunkkal. Az a buzgó budapesti ügyvéd, kitűnő magyar ember, aki az előző tulajdonosok haszontalan bukdácsolásai után álvette a vaskóhi márványbányát, azzal a tudattal tette, hogy rá fog fizetni, beleöl évente jó egy pár ezrest az ügyvédi jövedelméből, de egy kis magyar kultúrát fog itt csinálni, magyar agyakat és kezeket foglalkoztathat és egypár magyar lakásba mégis eljuttat valamit ebből a gyönyörű márványból, amelyhez fogható nincs több Magyarországon. Hát nem is tud boldogulni. Az állam és minden hatóság gyönyörűen kezére jár minden német vagy zsidó vállalkozásnak: a magyart konzekvensül elhanyagolja, kutyába se veszi, nem védi, nem támogatja. Így aztán könnyű rásütni a magyar fajra, hogy nem való ipari vállalkozásra. Itt például mangánt bányászunk, ami a hadviselésnek igen fontos: ezt a nagy fontosságát különben a németek fedezték föl igazában. Tetszik látni: ezzel a két-három emberrel kell dolgoznunk. Mért? Mert a többi munkásunkat egyszerűen bevonultatta innen a szomszéd, német érdekeltségű művekhez egy német Rittmeister, akinek a munkásosztag magyar és egyediig illetékes parancsnoka kénytelen volt engedelmeskedni, mert ő ugyan a parancsnok, de ő csak egycsillagos hadnagy. A németek különben is mindent megkapnak, amit csak akarnak, úgy terjeszkednek, ahogy nekik tetszik és — még a nyelvük is diadalmasan hódít: legutóbb hosszas sürgönyzésre kaptam az alispáni hivataltól robbantóanyagokat, amelyekhez német használati utasítást mellékelte a — magyar alispáni hivatal! Nekem tehát, ha nem akarok valami számárságot csinálni a robbantóanyagokkal, hivatalból németül kell tudnom . . .

Van itt kérem — tessék csak megnézni — rengeteg kitűnő vasérc, elsőrangú, 90%-os. Nem tudjuk bányáztatni, mert a vállalat folyton bukdácsol a rettenetes állami közömbösség miatt. Így van ez itt sok mindennel: odaát Rézbányán olyan malachitot találtam, amelynek párjáért az Uraiba kellene menni. Ott hever kiaknázatlanul Majd, ha lesz egy német, vagy zsidó vállalkozás, akkor majd megy ...

A monológban volt még egy pár megrázó erejű mondat, amelynek lerögzítésével a mai viszonyok közt nem is kísérletezek. Most csak megelégszem azzal, hogy adtam néhány apró tükörképet, amelyek a további kiegészítésekkel majd igazolják bevezető kis elmélkedésemet. Befejezésül még megemlítem, hogy ez az a vidék, amelynek függetlenségi párija hivatalosan dezavualta Károlyi Mihály grófit, amiért vasárnap a radikálisokkal ölelkezett Nagyváradon.

2.

A Rettenetes Agrár, a Szegény Merkantil és egyéb dolgok.)

Június másodikán délután kocsink kifordult az erdei fák mögül és egyszerre egy kis Svájcot láttam: végig a Nagy Biharon szakállas felhőrongyok alatt gyönyörűen fehéredett a frissen esett hó. és egyszerre megértettem azt a hűvös időt, amely két napja érezhető volt idefenn és megértettem, hogy a cselédség reggel éjszakai fagyról számolt be. A svájci kép látványnak pompás volt, nekem budapesti embernek június másodikán gyönyörű meglepetés, de mellettem a fejét vakarta Rettenetes Agrár úr, aki ekkor már pontosan látta azt, amit az én szemem csak napok múlva: a megvörösödött, elfagyott zabot, kukoricát, a fagyjelentéseket, amelyek napok múlva a budapesti újságokban megjelentek és a szomorú mezei képeket, amelyek mellett későbbi útjainkon elkocsiztunk. Ekkor kissé közelebről kezdtem foglalkozni a Rettenetes Agrárra, akiről a radikális

újságok gorkiji színekbe mártott képeket gyártanak és a háború alatt naponta megállapítják, hogy puffokra hízott a népek véreomlásán, miközben a körüti intellektuelek színevirága lehervadt a frontok forróján és az irodák hűvösén. Nem az ezerholdassal, akinek persze majdnem olyan jó dolga van, mint egy Blitzésbraunnak, és aki ellen még megérteném a Szendepálok nemes haragját, mert hiszen van mit elirigyelni és a radikalizmus sajátos egyoldalúságával elkövetelni tőle. Csak a Közönséges Termelővel kezdtem közelebből foglalkozni, akinek a holdacskái nem tudnak ezerig olvasni, akinek az ilyen barométer-kérdések életet és halált jelentenek, de aki épp úgy benne van a Szendepálok krédójában: nem tudom, miért? Persze, a pestiek reggeli kávéja mellett a Rettenetes Agrár másképp fest, mint itt, ahol élete szét van teregetve tábla földekre, ki van bontva napi vesződései és gyötrelmei realitására. A különbséget körülbelül megadja az a gondolat, hogy talán épen június másodikán, mikor mi a frissen esett és napokra ideszegődött havat szemleltük, Budapesten átszaladt egy kis zápor, mire Pesti Polgár összenézett kávéházi szomszédjával és beavatottan irigykedte:

— Jó ez a gazdáknak, lesz termés! Itt pedig az egész idejű időjárás a gyilkoló hidegnek, a szárító szeleknek és az esőtlen forróságnak szakadatlan váltakozása volt. Hát hogyan is áll a termelő, aki felé úgy sóhajt Pesti Polgár, mint a bőség despotája felé, aki haboskávét iszik, fehér kenyeret eszik, libát-kacsát fal és degesz bugyillárisal zsebében nézi Pesti Polgár gyötrelmeit? Azt látom, hogy kedves vendégét is kénytelen majdnem fekete kenyérral traktálni, hogy a jó búzáját ellopják a zsidó gőzmalomban, ahová hatósági intézkedés kötelezi, hogy örletni járjon és mocskot adnak helyébe, tejeskávéja csak akad olykor, de a libáikacsái egyelőre csak az ételt falják, viszont eddig

csak elhullással honoráltak a gondoskodást. Igaz, ma radnának a holdacskák és maradnának a tehenek és malacok. Igen, de a föld olyan szeszélyes terep hogy azon reményeinek kislétszámú osztaga gyakran kényszerül siralmas átcsoportosításra, többször, mint az ántánt a maga hadicéljainak revíziójára. Egyszerű meteorológiai ellentámadások miatt, amelyek ellen nincsenek gázmaszkjai. Nem szólva azokról a potioreki hadmozdulatokról, amelyekre a háborús rendelkezések, a napszámos-oligarkia cselvetései, az állatállománynak heves megfogyatkozása, továbbá az ipari cikkek teljes maximálatlansága kénytetik. Mindazonáltal van példa arra is, hegy fent nevezett Savanyu Termelő holdacskái Termésnek minősíthető hozadékot produkálnak. Ez a hozadék bizonyos fokig alkalmas volna arra, hogy a termelő és munkásai számára kenyéradagokat biztosítson, sőt némi jószághizlalást is lehetővé legyen, ami a Termelőnek maximális árakat (tehát nem kereskedői jövedelmet), a köznek pedig újabb gabonát, továbbá húst és zsírt jövedelmezne. A gabonaeladásból, az állatértékesítésből és lisztkészletből kialakulhatna számára egy Megélhetésnek jelezhető állapot, (ha nem is galiciáner arányokban), amelynek vézna keretein belül cipőről, ruháról, petróleumról, egy és más fehérműkről s effélékről gondoskodhatna, bár nem nagyon. Erre talán bizonyos jogái is lennének, hiszen hosszú hónapokon át dolgozott, vergődött, kínlódott érte, adózója az államnak és a községnek, azután meg, ha ő maga nem, gyermekei, vérei élénken gondoskodnak győzelmes csapataink kereteinek szükséges megtöltéséről, bizonyos elavult doktrínák őt a nemzeti lét és faji öntudat hordozójaként említik, ő az, aki kevésszámú ráérő óráiban Arany János, Petőfi, Jókai gondolatvilágát barangolja, végül egyik csekély tényezője annak az önfentartásnak (autarkiának), amelyet még Kjellén professzor is javára ír a monarkia geopolitikai alakulatának.

Igen, de mindezekbe a lehetőségekbe sűrűn és egyre könyörtelenebbül beleszól a Közérdek. All right, mondta először, a Savanyú Termelő, aki nem hiába közösködik a földdel, patrióta szívében-lelkében, és mondta azért is, mert az elején a gabonárak hamarabb fölszálltak, mint az ipariak, volt egy kis előnye neki (nem sokáig tartott, de ki is kiáltották nemzetpolypak szegény fejét!) és később is csak ment-ment valahogy a dolog. De ma már mi történik? Házigazdám a tavaly októberben elvitt gabonáért ma sem kapta meg a maximális árát, az idén egy sor elismervény nélkül elvitték majdnem mindenét, megszekálták, hazafiatlanságot akasztottak a nyakába, mert megjegyezte, hogy lelkes haditudósítónk útleírásai szerint még a meghódított ellenséges földön is írást adnak az elrekvirált holmiról. Koholt elrejtési és kobzási pörökkel molesztállak, miuíán semmit el nem dugott a szerencsétlen, az állam egész fináncapparátussal üldözte arra a számár besúgásra. hogy a tavasszal 40,000 koronát keresett sertéseladáson, mígnem kiderült, hogy az eladásra pontosan 800 koronát — ráfizetett, itthoni sertései és lovai, tehenei számára pedig engedélyeztek három hónapra akkora adagokat, hogy azoktól a jól «ellátott» állatok két hét múlva beadhatnák a derekukat, — végül pedig szabtak rá és munkásaira akkora liszt- és szalonna-adagokat, aminőket a Ritz-járó közélémezési fő faktorok körömpiszkálás közben kielégítőknak vélelmezhetnek, de amiktől a kenyeren és szalonnán élő, aktagyártásnál némileg intenzivebb munkát végző földemberek szépen elkészülhetnek az éhhalálra, ha ugyan Savanyú Termelő horribilis pénzért ki nem könyörög valamit egy irgalmasszívú elrejtőtől és árdrágítótól. Mint ahogy mindazokat, akiktől neki kell vásárolnia, semmifele hatóság nem fékezi. Mindezeket itt látom, és akkor eszembe jut Pesti Polgár, aki a mennyországot egy nagy dzsentrikalapnak vagy bőrkabátnak képzei.

És ismerem a pesti utcát, amelyen nem láttam még agrárokat fölvonulni szervezett sorokban, nem láttam még kifent kaszákat és kifent vezércikkeket a kezükben, megállított villamosokat és megpirosoduláztatott kirakatokat a hatalmukban. A mezőkön még nem láttam tüntető üzemszüneteket, legalább is nem készakarva, sem szigorú bizalmi férfiakat, sem panaszbizottságot. De az Agrár Maffiáról még sokáig fogok olvasni, a Szervezett Rablóbandáról — és a tetejébe, mikor Zselénszky Róbert grófort ütik, akkor a Savanyú Termelő is köteles lesz pirulni, mert kalapjára nézve ő is — Agrár.

Viszont: nézem a Szegény Merkantilt, nézem itt a faluban, nézem a többi piszkos, füstös oláh fészekben, és látom vergődését korcsmaiban és egyúttal vegyeskereskedéseiben, amelyek falán most a Proclamarea Statariului plakátjai feketéinek. Ő rá persze sem a proclamarea, sem a statariul nem vonatkozik. Egyáltalán őrá semmi sem vonatkozik. Döbbenet nézni az ő nagy elhagyatottságát. Az egész falu őt üldözi mindenért, gatyakorctól kezdve kristálycukorig, és ő szegény ki van szolgáltatva a legféltelenebb meggazdagodásnak. Nem győzi a kiszolgálást, pedig a felesége és négy-öt gyermeke segít. Pillanatnyi enyhülése csak akkor van, mikor hosszabb időre inkább lemond bizonyos árucikkek kiszolgáltatásáról és inkább hagyja őket a magazinban és a pincében romlani, drágulni. Mikor az ián előveszi őket, úgy megrohanja ez a lelketlen és tolazkodó közönség, hogy a nagy zűrzavarban a legborzasztóbb dolgok történnek. Ideát a szomszéd utcában például az történik, hogy a Szegény Merkantil egy és ugyanazon méretű portékáért délelőtt 10 óra 20 perckor két korona ötvenet kér, ugyanazt a portékát egyik lánya három koronáért találja adni, délután kettő harminckor — nagy feledékenységekben — háromötvenért adja, az asszony pedig — hosszú haj, rövid ész — megelégszik két koronával

(háromötvenkor!) és a Rettenetes Agrár még ráadásul azt emlegeti neki, hogy de kérem, békében — mikor Ön ezt beszerezte — tíz fillérbe került az egész. Hát ne menjenek tönkre az ember, azaz: a Merkantil idegei! Azután hogy el van hagyatva az a szegény vegyeskereskedő: Közérdek úr minden csukaszürke, zsandárkék és finánczöld színeiben hideg göggel megy el az üzlete előtt, soha be nem tér hozzá egy szíves szóra, hogy megkérdezné: hogy szolgál a kedves árúraktára? nem szenved-e főlöslében? hogy ízlenék egy finom kis maximálás? Nem, a Közérdek a háború kitörése óta elhanyagolja őt, nincs egy szava a lázpiros orcához, amely azelőtt olyan egészséges sápadt volt, a gyerekei csinos, vadonatúj ruháihoz, a kis milliócskához, amely a takarékbán kuksol, vagy a puritán illatú tarisznyában. Én egy fajnak üldöztetését látom ebben a nemtörődésben, mert megfigyelésem szerint a proclamareák árnyékában vergődő, istentől, finánctól, rekvirálástól és maximálástól elhagyatott merkantilek mind amaz Azrákból valók, akik egyszer szeretik Ágoston Pétert, de akkor halálosan. És ha most a szatíra komolyba fordul és valaki megkérdez, hogy de havasi finomságok közepette mért törődöm ilyen trampli hétköznap, akkor szabadjon megfelelnem rá: azért, mert innen, ezekből a kis vörösbádogg tetejű, kulimászillatos és pálinkaszagú házakból fog fölutazni Budapestre az a második nemzedék, amely holnap beül az egyetem padjaira és a radikális klub bőrfoteljeibe, a szerkesztőségekbe és az irodalom Forum-Telekyanumára, az amerikai íróasztalok és a divatárus pultok mögé, ez fog diktálni modern erkölcsöt és magyar gondolkozást, ez fog vezércikkeket írni és ez fogja megmondani rólad, rólam és mindenkiről, hogy tehetséges fiú-e, hogy szabad-e élned, élnem, élnünk (jut eszembe a helybeli Merkantil neje, aki már megüzente faluszerte, hogy itt az egész intelligencia «gyüttment», csak ő

a törzsökös, mert őt még boldogult édesanyja itt szíveskedett a napvilágra helyezni!), és ennek a generációnak ifjai fogják majd a füledbe szajkózni, hogy melyik is az a tehetséges, fölényes, minden akadályon át diadalmas fajta, Hát persze, hallom éppen egy geológustól, hogyan figyelte meg az igénytelenebb, komiszabb fafajták terjeszkedését a neme-sebbek rovására, és persze: ilyen dédelgetés után kutya legyen, aki nem superior fajta. Kosztolányi írta Szomory Dezsőről, hogy művészete: bengáli tűz a magyar pusztán. Félek, hogy maholnap Chanukka-tűz lobogja végig a magyar pusztát, ha a bécsi kontraszelekcióhoz még ezt a másikat is megkapjuk, amelynek jelesei már túl vannak Arany, Petőfi, Jókai és Kaas Ivor etikáján. Ide torkollik ez a trampli, hétköznapi kérdés.

(Utolsó levél, egynémely összehasonlításokkal.)

Voltam egy kicsit Erdélyben, igaz, hogy csak Udvarhelymegyében (ne vegyék az udvarhelyiek kisebbitésnek), igaz az is, hogy két hétig és nem tovább, de hiszen nem az idő a fontos, hanem a levegőnek megérezése, az a látomásos dolog, amit a mi radikálisaink olyan gyönyörködve olvasnak, ha Pierre Loti írja a basque földről, vagy Verhaeren a flamand mezőkről. Csak azokat marasztalják szük-eszű nacionalizmusban, akik a magyar ég alatt eszmélnék geopszichikai rejtelmekre. Az a kis székely falu, amelynek napsütéses, virágszínes képe még most is megragyog bennem, úgy beledől a hegyoldalba, úgy meglapul jegenyefák mögött, hogy alig látja az ember, még ha ott van is előtte. Ez az eltűnés, elveszés nem is egészen optikai jelenség, megvan ez más és szomorúbb értelemben is, amelyet egész jelentőségében itt ki sem fejlek. De amint néztem ezeknek a derék székely férfiakra és szor-

galmas székely asszonyoknak, lányoknak a munkáját, a csendes élei sorát, öreg székelykapus házai és barnán érlelődő gabonatáblái keretében, intuál-
nom kellett egész különvalóságukat, régi pogány szépségnek késő visszfényét rajtuk, a fajiságnak semmiféle elmélettel le nem tagadható testi-lelki vonásait, azt a nagy értetlenséget, amelynek 1857 óta magyar belpolitika és magyar közélet a neve és azt a homályos, bús távlatot, amelybe e nép szépségeinek, értékeinek, belső erejének szálai az őszinte szem előtt bogozódnak, azzal a jogosult föl-
tevessel, hogy a magyar világ ezután is ilyen szerencsétlen, átokverte marad. Férfiifjúságot bizony nem láttam, mert a falu olyan barbár — Conradi értelemben — hogy mindössze csak két legénye akadt, aki még orvosi vélemény szerint sem alkalmas a kézitusa «kulturszempontból alacsonyabb-
értékű, ösztönös» mesterségére. Itthon az öregek vannak és a nők, — és elvégzik a távol földben pihenők vagy Flandriától Mezopotámiáig valamely táboripostaszám alatt rejtőző harcosok dolgát a házban, a mezőn derekasan. Csend van a faluban, néha nyugtalankodva eszméltem rá: pesti ember vagyok, de ez a csend nem jól esett, mert ezalatt halottak fekszenek, az oláhjárás napjai vannak temetve, a jegyzői és szolgabírói basáskodás szív-
telenségei és a gyötröttek gyámoltalansága (ejh, Scotus Viator, erről az elnyomatásról de szépen tudna szólni a kardéles, tiszta angol nyelv!), el van alája rejtve egy falu, amelyből a XV. századbéli harangig mindent és mindenkit elvittek, aminek és akinek hasznát veheti a világháború, vagy ha nem: hát az üzérek, legyének azok zsidók vagy akár falu-
pennái. Nem jó csendesség ez. Igaz, hogy ez a fajta az, amelyik hihetetlenül sokat megbír, macskaszívósság van benne. Látni a testén-lelkén, hogy nagyon bírja a teherpróbákat, csak . . . egyszer mégis felülkerekedik majd a fizika a maga kérlel-

hetetlen törvényeivel. Az oláhjárásról már szinte derűsen beszél, mert túl van rajta, meg tán azért is, mert hiszen nem az oláh volt a neheze azoknak az időknek, legalább itt nem az volt. Hanem meg vannak tévesztve ezek a jámbor székelyek, mert fosztogatás, rablás dolgában még mindig azokat a vádakat hangoztatják, amelyekről nekem Pesten megmondta egy öreg, harcias, de nem harctéri generális, hogy azokat egyszerűen az antant ügynökei eszelték ki az erdélyi szemtanúk megtévesztésére, s olyan ördögien ügyesek, hogy a székelyek csakugyan lépre mentek, pedig ők láthatták, hogy ostoba füllentés az egész . . .

Állam, közigazgatás, efféle bizony éktelen messze van a falutól. Közel csak a vasút van, amelyhez kétórai szekerezéssel lehet eljutni, de érezni is a hatását: emberséges bánásmód, okos támogatás ide el nem ér, de Zerkovitz már bevonult és nyomja kifelé a régi balladákat, amiket itt szombatesténkint a nép dalolni szokott, megszűnt a «pasztil»-gyártás (a gúnyvers [pasquille] csinálás), az újabbkéletű székely kapuk már hanyagolják a régi formákat, a táncban — ha nagynéha megtartják — már mutatóba is alig látni a csürdüngölőt, s bár a nép unitárius lévén, elég egyszerű és közvetlen a kultusza, a naptisztelet és a földszeretet még itt ragyog, ha fakulva is, de a városok molochgyomra eszi már a népet, a háború államilag szabadalmazott boltos-erkölcse már eszi magát bele az emberekbe és nagyon érezni a faj kifordulását önmagából, — peszsimista legyek és tévedjek, de itt mindig csak az urak bécsi és itthoni hatalmára vigyáztak, az oláhra vigyáztak, mindenkire vigyáztak, csak a székelyre nem, mintahogy semmiféle magyarra nem, — és ennek következései vannak, hiába.

Hanem hogy kár volna ezért a fajtáért, azt talán nem is tudtam volna olyan élesen érzékelni, ha nem lett volna bennem olyan friss az oláh ellen-

tét szemlélete. Négy hete, hogy ilyen nyíltszemű, nyílbeszédű, okos embereket nem láttam. Négy hete, hogy ilyen tiszta, virágos, derűs, rendes házakat nem láttam. Amennyire veleszületett az oláhval a rendellenség, a hanyagság, a piszkosság és a szellemi lomhaság (a Krislyánokra értem, a kőrösvidékiekre és nem a havasi «mócokra», akik a pesti fogalmakkal ellentétben igenis szép, rendes, tehetséges emberek, igaz, hogy — székely ivadék), olyan magasetehetrőla módon kitör a székely falun mindenütt a szépérvék, a rendérvék, a bölcs okosság, a szellemi elevenség. Nem felejttem el: még azok a kerek, nagy terméskövek is, amelyeket egy-egy ház udvarára összehordanak, hogy ha kell, legyen mivel építkezni, olyan, de olyan művészi renddel vannak összerakva, geometriai alakzatokba, a tetejükön még egy-egy csinos befejezéssel is, hogy az csoda. Nem véletlenül, mert mindenütt így van. Az ökreiknek guszthus lehet jármot viselni, olyan pompásan, olyan tökéletesen varrnak faragva és ékítve. Mind maguk faragják a jó székelyek, télen, ráérő időben. Amihez csak nyúlnak, azt megszépítik, megfésülik, léleknyomot hagynak rajta. Egy régi temetőben láttam egy fiatalon elhunyt hajadon sírkövét («szüzességemet megőriztem» — hirdeti az írása), faragatlan hegyi kő, mint a régiek mind: a hátán életnagyságú színes relief van, a lány mása térdig, primitív munka, kísértetiesen népművészi, úgy hat, mint egy ősi-ősi turáni faragás. Aki faragta, ma is él, egyszerű székely paraszt. És hogyan össze vannak még mindig növe a földdel! Hiába öli őket a jegyzőileg agyonszigorított rekvirálás, ezeknek még csak eszébe sem jut a földbojkott, és a barátom hasztalan ajánlta egyiküknek pénzelés szempontjából a gyógynövények termelését, ő csak marad a búzánál, mert ár ide, ár oda. az mégis csak — búza. Hogy pedig kultúra dolgában milyen nyomokra akadtam rég elporladt, nevetlen unitárius papok megmaradt könyves-

házában, akik pedig százötven pengő maximális évi fizetésen éltek és egyéb illetményük nem volt, arról egyszer külön akarok beszámolni bizonyos pesti körök oktatására.

Befejező levelem ez a mostani, mondhatnám: a vonat lépcsőjén írom, sok minden részletet el kell tennem útitáskámba, mint ahogy eddigi két levelem is kénytelen (a magam okain kívül felsőbb okok miatt is kénytelenül) elnagyolódott. De befejezésül egy politikai tanulságot szeretnék idézni, ami ha nem is világosodott ki írásaimból, higyjék el egyelőre egy nempolitikus, de nyíltszemű embernek becsületszóra: *az elmúlt ötven esztendőnek minden vétke és veszedelme a múltban, ma és talán holnap is az a végzetessé válható tény, hogy a magyar faj életkérdéseit a reprezentatív magyar politika — és itt nem veszek ki a bűn alól egyetlen pártot sem, mert minden párt felelős megcselekedett vagy elmulasztott cselekedeteivel a történekekért — nem tudta vagy nem akarta megérteni, és mire a baj a fejére nőtt, a jogosult elkeseredést azok az elemek fruktifikáliák, akiknek a faj életkérdései csak korteszerszók.* A magyar jövő az azon fordul meg, hogy lehetséges-e itt még egy magyar radikalizmus, amely kiragadja a tengő magyarságot annak a hazafiságnak a kezéből, amely szavalni szépen tudott, de az országot éppúgy elkótyavetyélte, ahogyan elkótyavetyélné hatalomra jutva az az ideológia, amely roppant, öldöklően reális rablóérdekeket leplez és amelynek pokolian ügyes eredménye eddig az, hogy *Ady Endrétől a választójogig minden magyar elbúsulást és minden magyar hibát ki tudott sajátítani a maga javára.* A magyarság annyit szenvedett a hatalom eddigi birtokosaitól és a garázda csinovniktól, hogy ha az égbekiáltó nemtörődés, tehetségtelenség, korrupció és elnyomás alól meg nem szabadul, elpusztul belé. Ha pedig a fölszabadítást nem apostoli lélekkel fogják végezni önnönvérei.

összeszövetkezik azokkal, akik fölszabadítják majd — önmaguknak. A vidéken, ahol nem ólom festék és szónoklat az élet. hanem valóság, ott ez az igazság már az eget verdesi. A nyolcvanas-kilencvenes évek óta egyetlen nagy tragédia a magyar élet, aminek kifejeződése az a szomorú tény, hogy a komoly reformer magyarnak sem a «történelmi» osztályok parlamentjében, sem a «népbarátok» gyászos frekvenciájában nincs és nem lehet helye, nincs és nem lehet öröme. A mi helyzetünk körülbelül az, ami Charles Pégirye és társaié volt Franciaországban a háború előtti eszlendőkben. *Rettenetes lenne, ha a magyarság a maga döntő napjaiban már csak Tisza István és Jászi Oszkár közt választhatna.*

(Új Nemzedék, 1918 május-június.)

ADY ENDRE: «HALOTTAK ÉLÉN»

(Megjegyzések a magyar irodalompolitikához)

1.

Ady Endre legújabb verseskönyve a Pallasnál jelent meg, miután a költőt Hatvány báróék «megvették» (félre ne értse e megjegyzést a költő, akinek mélyen hódolunk), hogy kevéssel a súlyos, nemes kötet után ugyanazon vállalatuk íróvá üsse végre Nádas Sándort is, aki ezek után végképp nem lesz veszélyes a Hatvány-dinasztiára. Ne vegyék ezt disszonanciának, hiszen ez így van és Hatványék írói értékelésére nagyon jellemző, e sorok írója pedig úgysis inkább bizonyos irodalompolitikai vonatkozásokat akar megmutatni Ady Endre kötetével kapcsolatban, minisem kimerítő kritikát írni Ady legújabb verseiről. Ezek a versek Ady Endrét prezentálják egész nagyságában és minden jellemző vonásaival, ez a nagyság pedig megállapított dolog, nem vitás többé talán még Rákosi Jenőéknél sem. Minket

inkább Ady Endre írói sorsa érdekel, éppen az után az ünnepi óra után, amelyet nekünk Ady könyvének vérző, szent magyarsága, halott kurucok szájára menekülő keserősége, magyar kísértetlátása, egész nagy és mély zengése jelentett. Ne mondja senki mellékes dolognak, ne beszéljen senki békétlenkedésről és ünneprontásról, de ott látjuk Ady Endre szenvedő arca mögött azokét, akik valaha és legutóbb «megszerezték» maguknak a költőt, azokét, akiknek egész mentalitása és erkölcsisége sötéten, disszonánsul elüt Adyétól. A vatesétől, akinek lehet riognia ebbe a vak magyar mélységbe, lehet és szabad káromolva korbácsolnia a fajtaját, de akinek egész levegője, szavának minden modulációja, akinek minden mondatkötése és minden lelki megmozdulása olyan Retten-tően idegen azokétól, akik asztaluknál látják, akik részint üzletül, részint lobogóul használják és akiknek káromlásai mögött vaj' más szív lüktet és más célok tornyosodnak. Őszintén megvalljuk: amikor a verseit végiggyönyörködtük és lelkes lázunk megcsendesedett, újra végiglapoztuk a kötetet és kerestük benne a dedikációkat, amelyek eddig sűrűen és jellegzetesen tértek vissza a költő köteteiben. Nem találtunk egyet sem. Lehet, hogy tévedünk, de valaminek a szimptomáját látjuk ebben, szeretnők látni. És eszünkbe jutnak azok az olvasó éjszakáink, amelyeket Ady Endre egyik legérdekesebb, legmegrendítőbb kötetével törődtünk, azzal a kötetel, amelynek egész jelentőségét ma ágyúk tízezrei dörögve hitelesítik. «*Ki látott engem?*» — ez a címe, Lesznai Anna rajzával ékesítve 1914-ben jelent meg, a háború előtt. Majdnem minden sora pontos szeizmográfjele a világháborúnak és benne a szomorúan speciális magyar háborúnak. Ha van könyv, amely messzelódult minden l'art pour l'art-tól és minden sora egy fajiának eleven vonaglása, kínja, sejtelme, hát ez az a könyv. Ebben van az a megrázó, nagy káromkodás: «Ebek hazája ma, nem enyém! S ha marad csak

egy hívóm: szent legény, Még a holttestem is ellopatom.» Ebben vannak a megrázó magyar látomások, a kuruc kesergések, és «sípja régi babonának», ebben a kötetben zokogja: «Üzenhettek már utánam Késmárk hegye, Majtény síkja, Határszélen botot vágok, Vérem többé sohse issza Veszett népem veszett földje: Sohse nézek többet vissza», — és a szörnyű jóslás: «Ha a Tavasz majd egyszer eljön, Asztalt bont és rendet teremt, Nem lesz már itt csak csupa rend. Az asztalnál csontvázak ülnek, Úri nagy csönd lesz és pogány, Mint egy nagy, bécsi lakomán.» A világháborút előző Magyarország minden magyar keserve, fájdalma, haragja és tébolya itt sikolt, káromkodik és sírdogál ezekben a versekben, — és kikhez vannak adresszálva ezek a szent magyar énekek? A kötetnek ez az ajánlása: «Ignotusnak, az én fejedelmi Ignotusomnak küldöm és adom ezt a könyvet. Neki, aki talán már régen lát és meglát engem.» Az első ciklus előtt ez az ajánlás jár: «Hatvány Lajosnak, akit bármikor, bárhogy is a régi barátsággal szerelek s fogok szeretni.» A «Hunn, új legenda» Hatványnak van ajánlva. A «Sípja régi babonának» című hatalmas ciklus, a sikongó fajszerelem versei ezzel az ajánlással indulnak: «Jászi Oszkárnak, akivel annyira egyformán s együtt szenvedjük és sírjuk a mai magyar siratni valókat.» Az első vers: «Kedves Bölöni Györgyömmek, fajtámbéli véremnek», a keserű Werbőczy-vers Szende Pálnak ajánlva. A «Véres panorámák tavaszán» pedig a «Galilei-körnek, nálamnál ifjabb és tán hívőbb lelkeimnek». — Semmi jogunk a költőt szívében megbolygatni, meggyanúsítani vagy megcsúfolni. A költő bizonyára nem tudja, milyen szomorú fíntor mindez a kötetén, milyen gyászos képtelenség, micsoda helyre menekült ő szeretetével, magyar fájdalmával és hitével, és micsoda idegenség van e nevek és az ő mélységes mély, nagy, végzetes magyarsága közt, milyen tipikusan költői ez az ő csodálatos

naivitása! A költőnek ezt fölírni nem lehet, nem szabad, nem. Azért sem, mert őt magyar fustélyok verték, kergették oda a magyar keservek és haragok ügyes és céltudatos kisajátítóihoz. (Ady Endrét úgynevezett «illusztris» magyarok nem engedték a versein túl is, testtel is a magyarság szívére borulni, Ady Endrét Jászi Oszkárékhöz Rákosi Jenő kergette. Ady Endrének sem a költészetét, sem a magyarságát nem értette meg, és ha tehettem volna, agyonverte volna — a hivatalos magyarsága Nagy és szomorú problémák csomójából egy szál, fejsük csak egy kicsit.

2.

Nem lenne is világháború, akkor is történelmi távlatban lennének már az «irodalmi forradalom» napjai. Kosztolányi már 1914 tavaszán azt írta, hogy memoárok lehetne már adni róluk. Emlékezünk csak vissza: Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, «Juhász Gyula a vidéki próbálkozások után Budapesten a «Magyar Szemlé»-ben kezdtek erősebben szóhoz jutni akkor, amikor ez a komoly, magyar és keresztény orgánus Gerely József és Hevesi Sándor kezébe jutott. Olyan tartalmas, szép, művészi hetilapja azóta sem volt Magyarországnak. Meg is bukott az átalakulása után hamarosan. Nem bírta el a nívóját a közönsége, ez a keresztény és fajmagyar olvasó publikum. Nem kellett neki. Mint ahogy nem kellett Rákosi Jenőnek sem. A «magyarság» csak azt látta bennük, ami neki szokatlan és komikus volt, de Adynak évszázados mélységekből feltörő elbúsult magyarsága, nyelvezetének kincsei iránt már éppen a magyarságnak és hivatalos reprezentánsának nem volt érzéke, mint ahogy ma sincs igen. A faj, amely akkor már politikában és erkölcsben elszakadt önmagától, elszakadt irodalomban is: a faj mélységeinek, vágyainak, megújhódási akaratának a politikában nincsenek gerincei (akik vannak, elszigetelt, elkárhozott és maguk

is már kikezdett, tehetetlen egyének), és az a kritikai felfogás, melyet Rákosiék jelentenek ebben a periódusban, a nemolvasó, nemfejlődő, álmagyar értelmiség szempontjai szerint igazodik. Ettől a «magyarság»-tól a nagy, komoly lendületű költők és írók éhen halhatnak, költői értékeik örökre elveszhetnek még kifejlésük előtt. Ez a magyarság, amelynek bűneit éppen a komoly magyarság ostorozhatja legjobban, mert a legigazabb és a legkevésbé gyanús haraggal teszi. már a társadalmi kérdést odadobta prédául az ismert ügyes vezérkarnak, mert ő megelégedett a kérdés rendőrfőkapitányi és szolgabírói kezelésével és a rideg, fölényes negációval, a struccmadár ismert végzetes politikájával. Ugyanez a végzetes fordulat következettébe az irodalomban is. Adynak, az egész irodalmi forradalomnak az éhhalál és a «perzekucips kritika» elől oda kellett menekülnie, ahol az irodalom szabadságát hirdették, a politikától való mentességét, ahol az irodalom értékek szabad kifejtését ígérték nekik, ahol a költők, írók lelki levegőt és anyagi biztosítást várhattak s ahol megmenthették magukat nemcsak maguknak, hanem — a magyar irodalomtörténetnek is. Az aztán közös tragédiájuk nekik is, a magyarságnak is, hogy mindössze egy másik, csak ügyesebb, csak elevenebb, csak leplezettebb politika karjaiba menekültek, s ma, amikor már a Nyugat, a Világ, a Huszadik Század, a Népszava is történelmi perspektívában van, ma meg lehet mondani: egy más politika és más akademizmus karjaiból

Hogy ez Ady Endrének, Babits Mihálynak. Móricz Zsigmondnak milyen öntudatlan, maguknak is bizonyára észrevétlen elhajlásokat jelentett, — hogy milyen szomorú és veszedelmes, végzetes és idegen politikai törekvések Anhängselje lett ez az «új magyar irodalom» a maga legkomolyabb reprezentánsaiban. — hogy micsoda hatalmas agitatív erővé lett ez az ügyes kisajátítás, és micsoda vesz-

teséget jelent kihatásaiban az a szörnyű értetlenség, amely a jogos magyar elbúsulásoknak az irodalomban (akárcsak a politikában) nem engedett utat és ilyen szövetkezésekbe kényszerítette, arról külön tanulmánynak kellene szólnia. Itt csak lejegyezzük ezt a megállapítást és a továbbiakban a mai «irodalompolitikai» jelenségeket akarjuk megfigyelni.

Nem vitás, hogy akikben a faj szelleme magas értékekkel mozdult meg, a radikális — és pedig a speciálisan budapesti radikális — politika korteszskéjeivé kényszeredtek. Az a politika sajátította ki őket, amelynek a magyar nép elhanyagoltsága, politikai, gazdasági és kulturális hátravetése csak kitűnő agitációs eszköz a maguk érvényesülésére, akiknek a Dózsa György és a Kossuth Lajos neve olyan kapóra jött vignéta, mint mondjuk nyugaton a Ferreré (holott a Dózsa és a Ferrer lelke látszó hasonlatosságok mellett végtelenül elütő), akiknek a magyarság ostromozása nem a prófétai szent harag inverziós szerelme, hanem mesterség és tendencia. és akik a bajok és nyavalyák szavalása közben csak magukat és a maguk világnézetét akarták megcsinálni és dúsan «megcsinálták». Hogy ez mennyire igaz, hogy Ignotus és Osváth Ernő mennyire nem «az irodalom szabadságát» védelmezték, nem érte hevültek, mutatja a Nyugatnak akármelyik száma. Mutatja az, hogy őszintén irodalmi fejlődésért, gazdagodásért hevülőknek a Nyugat megszűnt élmény lenni. Mutatja az, hogy a Nyugat sablonja régen kimerevedett politikai, társadalombölcseleti, etikai és «tudományos» kérdésekben épp úgy, mint irodalmiakban. Mutatja az, hogy egypár fiatal kénytelen volt pártot ütni ellene Kassák Lajos vezérlete alatt és akármilyen zavarosak is még e forradalom eredményei, az új forradalmárok etikai és művészeti szimatja nagyon helyes volt.

Nagyon természetes az utóbbi két évtized magyar «fejlődése» után, hogy a pénz uralma az irodalompolitika területein sem maradhatott el, és Hatvány Lajos báró személyében az az irodalompolitikai vezér is megjelent, aki aztán a maga egyéni capriceai szerint «csinál» irodalmat a milliói jogán, egészen a maga személyes ambíciói és gyűlölködései szolgálatában: konzervatív átfestésű «tehetségektől» kezdve ultraforradalmár velleitásokig egészen franciasaláta rendezésben, mint amilyen maga a bárói és cukorgyárosi karmesterpálcára mozgó «bolsevikizmus». Hogy éppen Hatvány bárót említettük mint pénz-zsarnokot a litteraturában, az nem jelenti azt, hogy ő egyedül áll, csak ő a legkiterjedtebb és legjellegzetesebb. Beavatottnak nem kell bővebben magyarázni, hogy a Pesti Naplónál és az Esztendőnél mennyire a báró úr legszemélyesebb despotiája dönt írásművek és írók értéke felől. Azon kezdtük, hogy a «tisza irodalom» milyen száműzött itthon, hogy ma Rákosiék épp úgy elfogult és végzetes irodalompolitikát követnek, mint antagonistáik. Hozzátehetjük: mint Kassákék is, akik szintén sablonokra dolgoznak, mert ifjú és tehetséges kísérletezőknek nem győzik levélileg szívére kötni, hogy «igyekezzék minél több nemzetköziséget vinni verseibe». Állapodjunk meg tehát abban, hogy a «tisza irodalom», az abszolút irodalom a relativitásoknak ebben a korszakában egyáltalában lehetetlen, nem engedélyezett valami, és ha olyan naiv kísérletezőkre gondolunk, akik irodalmi hevülésükben, tehetségük sajátosságában egyik «párt» kereteibe sem tudnak és akarnak beilleszkedni, akkor bátran föltételezhetünk itt egy néma és rettenetes angyalcsinálást, amelyben akár magyar Balzacok és Dosztojevszkijek, Lermontovok és Paul Glaudelek is elveszhetnek anélkül, hogy megtudnók, mert hiszen éppen méhmagzatok elgyilkolásáról van szó. Hogy ezen valaha lesz-e változás, nem tudjuk, de remélni szeretnők.

E pár jegyzet után marad meg egy probléma: kik csinálják legalább értelmesebben, ügyesebben és az irodalomra aránylag még leghasznosabban a maguk irodalompolitikáját?

4.

Akár irodalmi mentorokra, akár közönségre (tehát: akár eltartókra, akár befogadókra) érijük a kérdést; azok előtt kell megemelni a kalapot, akik a katexochen magyar vagy legalább is «magyar» színezetű (mondhatjuk bátran így is: keresztény) táborral szemben állanak. Mindenekelőtt a legjobb stratégiák, kitűnően tudják, mi kell nekik, mi szolgálja őket. micsoda tudományos, irodalmi, gazdasági és lélektani eszközökkel szolgálhatják önmagukat. Mondhatjuk így is: csak a maguk dolgában művellek (Istenem. Nyugateurópa egész legifjabb fejlődése rettenetesen túl van rajtuk!), de abban aztán félelmetesen műveltek. Egy jellemző példát: a «Szabadgondolat» pirosbetűs sárga plakátján hirdeti, hogy hasábjain G. W. Chesterton írásai is megjelentek. Egy modern-katholikus vállalat viszont mindent elkövetett, hogy kiadásában meg ne jelenjen Chesterlon «Orthodoxy»-jának fordítása. Pedig Chesterton a Szabadgondolatnak igazán csak kuriozitás lehet, a modern katholicizmusnak mélységes olvasmány. Nyugateurópai és katolikus vonatkozásokban méltó kiegészítése ez annak a ténynek, hogy Ady Endre magyar értékei és jelentősége iránt pont a hivatalos «magyarságának» nem volt és nincs érzéke. Publikum dolgában pedig említünk egy másik példát (— a mieink úgyis szeretik az anekdotát.) Egyik radikális regényírónk mondta el nemrégiben ezt az ő esetét. Vidéken járt a sógoránál és többek közt elkerült a jegyzőhöz is. A jegyző joviális vendégszeretettel fogadta, de egészen úgy mint egy idegent, a neve hallatára semmi különösebb kommcíót nem mutatott. Elkerültek a

helybeli zsidó korcsmároshoz is, ott a bemutatkozásnál az egész família — apa, anya, leány — rettenően megilletődött, az apa hebegve megkérdezte:

— A pesti regényíró?

És mikor igenlő feleletet kaptak, alig tudták, hogyan tiszteljék meg a pesti regényírót, akinek összes műveit olvasta már a família, — és az író nagyon érthetően azzal fejezte be idefönn az eset előadását:

— És ilyenek után legyen antiszemita az ember!

Az, hogy az író, akivel a dolog történt, erősen a zsidó korcsmárosok szájaíze szerint gyúrja regényeit, nem változtat a történet jellemző voltán: a magyaroknak ugyan írhat, énekelhet, dolgozhat író, költő, publicista! a maguk embereit éppúgy nem olvassák és éppúgy nem ismerik meg, mint a másokéit. (Azokat tán mégis jobban.) A magyar értelmiség, amely valamikor egyedül ápolta a kultúra tüzét, a magyar értelmiség, amelynek hajdanvolt könyvesházait ha egy fölületes mai újságíró meglátná, elképedne bámulatában: ez a magyar értelmiség testileg, lelkileg lerongyolódott és ha a Hercegfereceken túl valamelyes «modernség» beférkőzik hozzá, hát az a kabaré és a pornográfia. Akik pedig itt magyarságot kiabálnak és jelentenének is a fórumon, azok nem tudnak egyebet meddő tagadásnál és ügyetlen vitánál. Sem irodalmi érzékük, megértésük, műveltségük, sem stratagémájuk, csak dogmatikus szörszálhasogatással akadékoskodnak bele fiataljaikba, akikből nagyokat nevelhetnének. Elijesztik minden valamirevaló emberüket, — a tulajdon világnézetük pompásan modern, sőt legmodernebb tudományos, lélektani és irodalmi kifejtésének lehetőségéről sejtelmük sincs, képtelenek arra, hogy csatáikban ellenségeik fegyvereivel verjék meg ellenségeiket. Azokat ölik, verik, akiknek írásait imádkozva kellene fogadniok, akikre rá kellene bízniok magukat és akikben a tehetség együtt volna a tisz-

tességgel. Nagyon természetes, hogy ilyenformán azoknak, akik nem akarnak elkallódni, nemcsak hiúságból és egyéni törtetésből. hanem írói és emberi életösztönből is át kell menniök a másik oldalra, belső ellentmondásokkal és idegességgel talán, de el kell helyezkedniük a rossz oldalon, *on the wrong side*, ahol «szabad sírni a Kárpátok alatt», sőt nagyon örömet vesznek és nagyon tudatosan kihasználják azt. hogy titáni kezek döngöttek «kaput és falat» — mígnem lassú, jóhiszemű öntévesztéssel a szellem fejedelmét látják maguk is Ignotusban. a magyar mezők váltságát komolyan a Jászi Oszkároktól remélik, vagy pedig belső konfliktusban önmaguk is. tehetségeik is szétmarcangolódnak. S mert nálunk végeredményben minden a politikának szekundul, (aminek súlyos és szomorú okait egy eljövendő történetfilozófus megrázóan kifejtethetné): ezek az irodalompolitikai tünetek pontosan megfelelnek annak a politikai jelenségnek, hogy a magyar népet, a magyar reformvagyakat és az életnek belső, nemesebb radikalizmusát éppen a magyarság hivatalos exponensei ejtették el és engedték át kitűnő eszközül azoknak, akik profán ujjongással olvashatják a megkínzott magyarnak keserű káromlását: «Ebek hazája ma, nem enyém!»

(Új Nemzedék. 1918. szeptember 25.)

HÁT MEGHALT MÁR MAGYARORSZÁG?

Nem lehet nézni tovább, nem lehet hallgatni tovább, amit itt Magyarországon bizonyos urak kijelentéseikben és újságcikkeikben véghezvisznek! A magyar fajtáért, a magyar államiságért, a magyar létért való kétségbeesésnek kell kisikoltania torunkon: mi történt itt, hát meghalt már ez a Magyarország, hát összetiporták már ezt a népet,

amelyet a kozák-csizmák nem tudtak eltiporni és a világ minden hadai nem tudtak elgázolni? Hát kik vitták itt meg egy ezeresztendős lét dicsősége és szenvedése után a világhistoria legszörnyűbb csatáit, kik dobták vissza a magyar állam faláról a poklok minden hadait, kik és miért omlottak tizezerszámra a halál mocskos árkaiba, ha nem a magyarok, és nem azért a Magyarországért, amelynek szentséges jövőjéért, szabadságáért, ujjongó föl-szárnyalásáért nem sokallták sem Galícia, sem a Doberdó, sem a rác hegyek minden kínszenvedését, és Flandriától Mezopotámiáig ezer halált mer-tek, tudtak, akartak halni azok a szent katonák, akiknek lihegő küzdelmében a faj lelke tusakodott a faj örökkévalóságáért?

Kérdeznünk kell mindezt, aminek egy pillanat milliomodréseig sem volna szabad vitásnak lenni, kérdeznünk kell, mert ma frakkos és nemfrakkos urakat látunk fölkapaszkodni a magyar halottak csillagverő csonthalmazára és örült kakaskukorékolással köszönteni, hívni, követelni csehek, rácok, olaszok napjának aranyos fölsugárzását, de e tébo-lyult Chanteclerek sehol és soha a magyar gyásznak elmúlását, a magyar megvirradásnak elkövetkezését nem hívják, nem követelik, nem köszöntik. Újság-cikkeket olvasunk, amelyek már olyan szánakozó, olyan vállveregető hangon beszélnek a szegény, törpe magyarságról, amelynek itt most be kell fog-nia a száját és muzsikok földreboruló alázatával kell kivárnia és elfogadnia, amit áldemokrata dzsin-giszkánjai a nemzetiségi összes követelmények kielé-gítése után órá rosszul kiszabnak, hogy a vér az arcunkba szökik. Nyilatkozatokat olvasunk Károlyi Mihály gróftól, aki ma már nem is titkolja, hogyő nem a magyarokra akar támaszkodni, mert a magya-roktól nem várhatja azt, hogy vállukon viszik a bársonyszékbe, hanem támaszkodik a nemzetisé-gekre, akik — hogyne — megadnak neki mindent,

mikor Károlyi ígér nekik mindent. Függetlenséget, államiságot, miniszteri tárcákat, tejet-vajat osztogatnak itt nemzetiségeknek, legvadabb utópiákból evangéliumot csinálnak, legbetyárabb követeléseiből szentséges szent jogot magasztalnak. Hát lehet ezt! hát nincs itt többé tíz millió magyar ember, nincsenek itt magyar államférfiak és nincs itt a magyar polgárság, hogy minderre egetrendítő vétót kiáltson és hát nincs már Magyarország, hogy így lehet beszélni róla, ezt lehet csinálni vele! Nincs már lángostora a magyar lelkiismeretnek, hogy szétüssön ezek közt, akiknek a szíve csak nemzetiségekért reszket, csak idegen fájdalokra rezonál krisztusi szeretettel, de a magyar földnek egy négyzetmétere nem szent nekik, csak a magyar fájdalok tengermélysége nem zúdul hozzá szívükhöz, csak a Rákócziak, Széchenyiek és Kossuthok lelke nem tud utat találni szerencsétlen agyuknak egyetlen sejtjébe sem? Megdöbentő, ahogyan itt a nemzet ellen mernek már agitálni és megdöbentő, ahogyan itt a béke ellen a Clémenceauk kardját köszörülik. Elfogadtuk Wilson tizennégy pontját, nem a vereségpártiak kétségbeesésével és térdet-fejet hajtásával, hanem annak fölismerésében, hogy ez a tizennégy pont nem ellenünk irányul, nemcsak rólunk szól, hanem vonatkozik az egész földgömbre, amelyen becsületos, tartósan békés elhelyezkedést ígér mindenkinek, nekünk is. De nekik ez nem kell, ettől a hidegfene állt a hátgerincükbe, ők olyan Wilsont akarnak, aki *ellenünk* dolgozik, *őértük* dolgozik, aki nem a világnak akar békét, nyugodalmat, csak az ő gyötrelmes ambícióiknak szerzi, meg a hatalom, az uralom édes megnyugvását. Ok tehát ellenünk agitálnak Wilsonnál, hazugul megrágalmazzák előtte békevágyunkat, inzultálják a magyar államférfiak becsületét és őszinteségét, telehazudják a világot a magyarországi nemzetiségek elnyomottságával, nem is lovat: egész ménest akarnak adni

a vérszomjas Clémenceauk és imperialista Lloyd Georgeok alá. Most itt van a béke, az ajtónk kilincsén tétovázik már a keze: és közülük, a béke monopolistái közül most senki a békével nem törődik, senki a vérontás közeli befejezésén nem ujjong. Nekik nem a béke kell, hanem a maguk boszúünnepe és hatalmi tobzódása, és ha mindjárt belepusztul is ez az ország, és ha mindjárt még két esztendeig hullik is az ember, ömlik is a vér. Ok cselekszik ezt, ők gondolkoznak így, akiknek mindig az az álszent kétségbeesés remegett a szájukon, hogy rettentő vétek akármilyen gondolatért is még két percig folytatni a háborút, még tízezer magyar katonának a vérét veszteni. Mondták, amíg ez nekik korteseszköz volt. Es nem mondják, mióta korteseszközök az ántánt kezében vannak, mióta demagóg hordóik dongáit Clemenceau gyalulja, mióta diadalukat a mi végleges leveretésünktől remélik. Fuldokolva tiltakoztak végső győzelmünk gondolatának árnyéka ellen is és most epedve lesik végső letiprásunkat. De ez nem fog bekövetkezni. És nem fogja a magyarság eltérni, hogy ezek az emberek ezen a bangón beszéljenek és akik így elárulták vészes kicsiségüket, azok a nyakába üljenek. Nem, Magyarország nem halt meg, csak az ő vágyaikban és az ő türelmes papírjukon, de a magyarság él és szent haraggal fogja számonkérni tőlük, hogy most, ezekben a sorsdöntő napokban, eladnák az élő és holt magyarokat, csak a csonthalom tetejére föltehessék bársonyszéküket.

(A Nap 1918 október 13.)

NINCS MÁS, CSAK AZ ORSZÁG!

Állunk és tétova szemekkel nézünk az októberi ködbe: az Isten szent szerelméért. így nem mehetnek tovább a dolgok, mert itt minden pilla-

nat a nemzet sorsa, történjék itt már valami, mert az idő megőrült kereke elrobog fölöttünk. Kétszer huszonnégy óra már belehullt a semmiségbe, egyetlen eredménye ennek a bosszú időnek, hogy a külügyek élére az az Andrassy Gyula került, aki megmondta tegnap egy küldöttségnek, hogy mint magyar külügyminiszter meg fogja a nemzet egységesen megnyilvánult akarata alapján menteni ezt az országot. De nincs mellette kormány, az ügyeket viszi egy lemondott kormány, amely elvonulásával biztosítani akarta a nemzet erőinek összefogását, van egy töredék, amely a parlamenten kívül álló pártokkal ostromolja a hatalmat, de hallani sem akar arról a koncentrációról, amelyben Wekerlével és Andrassyval megegyezett. Komoly, a nemzet nagy problémáitól megrendült magyar férfiak nem vállalják az ország vezetését, – a másik oldalon Károlyi Mihály, a szocialista párt és a radikális párt hozzáfogtak ahhoz az akcióhoz, amellyel a hatalmat egyes-egyedül maguknak akarják megszerezni, mert az a hitük és meggyőződésük, hogy csak ők menthetik meg az országot, a békét és a magyar jövőt. Es ott áll mindezek közt a férfiak, pártok, frakciók közt a tizenkét millió magyar ember, ott állunk mi, és a nemzet lelkiismerete riasztóan harangoz szívünkben: legyen már valami és ha mások nem vállalják, ha másokkal nem lehet ma megváltani a helyzetet kínzó bizonytalanságaitól, jöjjön haladéktalanul Károlyi Mihály és alakítsa meg a maga kormányát. Nincs értelme annak, hogy itt egy izgató vértest legyen a nemzet testében és felelőtlenül megváltást ígérjessenek olyan emberek, akiknek politikai múltjuk sajnos — van, de politikai jövőjüket, életre-halálra, csak akkor őrizheti ellen az ország, ha a hatalom birtokában cselekedeteikkel mutatják meg, mi van harsogó szavaik és ígéreteik mögött. És ha Károlyi Mihály nem akarna, ha maga vonakodnék is, oda kell kény-

szeríteni a fórumra: vágjon neki a munkának, mert ma bizonyosság kell, nem bizonytalanság!

Az ő dolguk a cselekvés, a bizonyítás, a nemzet dolga pedig az, bogy az ő dolgukat megfeszült idegekkel figyelje. Mert itt ma nincs más szempont, nincs más érdek és nincs más hatalom, mint Magyarország. Itt írhatnak az emberek, pártok, szövetezések kiáltványokat, foglalhatják akárhány pontba, hogy mit kíván a magyar nemzet, az mind nem fontos, mind nem eleven dolog. Eleven dolog az, ami a magyar parasztnak, kisbirtokosnak, polgárnak, értelmiségnek a szívében lüktet, amit itt nem a nép ilyen vagy olyan kisajátítói, hanem maga a nép akar. amelynek verejtéke itt a földet öntözi, kézkeze munkája a kenyeret termeli, drága hősi vére a magyar szabadságért végigcsordult Európán. Tizenkét millió magyar ember itt rendet akar, békét akar, sértetlen Magyarországot akar. Nem szűnünk meg fülükbe harsogni ideológus vagy dölyfös embereknek, hogy a magyar világ nem a pesti bérkaszárnyák árnyékában végződik és hogy a nemzet nem papíron lélezkzik, törekszik és akar a papir-emberek ötletei szerint, hanem a maga hatalmas tüdejével, a maga vastag izomcsomóival és halhatatlan ösztönével. Ehhez a nemzethez igazodjanak, ne magukat kiáltsák ki a magyar földgömb közepének, és a nemzet szívéből tépjenek magukba szívet, ne a Wilson tanár előkelő kabarjából, másképp olyan végük lesz, amelyet még nem láttak ezen a földön.

Magyarországon senki nem akar szovjetet játszani, senki nem akarja odadobni az országot olyan belső harcoknak, amelyek kellős közepébe játszva tiporhatna bele az ellenség csizmája, eltiporva szomorú elégtételül! az urakat is, de velük az országot is. Magyarországon senki sem kapható olyan politikára, amelynek minden idegszála csak az antantért hevül, csak a nemzetiségek jogtalan sérelmein zokog, de a magyar sebeken áttipródik.

Magyarországon senki nem kapható olyan békére, amely egy ijedt defetizmus sietségével maga viszi ezüstitálcán a nemzet fejét az ántánt vértői részeg militaristáinak« és Keleti Svájcot akar ráragasztani arra a magyar földre, amelyről az eső két nap alatt lemosná, talán véres eső. de lerongyolná. Ha mások azt hiszik, hogy Budapest mindezt akarja, akkor még Budapestre nézve is tévednek, az országról pedig sejtelmük nincs.

Ezt vegyék tudomásul és ezzel vegyék át a hatalmat és válasszanak a nemzetmentés glóriája és a csúfos, gyors bukás fröccsenő sara közt. Nincs más, csak az ország, — ami nem az ország gondolata, vágya, szentsége, az megbukik, az tustbemeget: a nemzet nem kér magának tanácsot, hanem majd adni fog harsogva, kérlelhetetlenül azoknak, akik őt akarják áltanácsokkal vállonveregetni.

(A Nap, 1918. október 27.)

TALPRA, MAGYAR!

Jegyzékek jönnek, jegyzékek mennek, új államokat proklamálnak a széteső Ausztria területén, apró fajok az öntudatnak göggyével és hatalmi vágyával követelnek és követeléseikkel diadalmaskodnak, nemzeti láz lobog az utolsó cseh és szláv napszámosban épp úgy, mint cilinderes, frakkos vezéreikben, becsutelen hazugságokkal rágalmazzák meg a «szlovákíngzó» magyarokat hazaáruló és magyarkíngzó csehek, szlovákok, a szentséges magyar föld ezeresztendős határain mohó tüzek csapnak át északról, délről, keletről, a magyar kérdés felszökött a világ árbocára, mint egy megtépázott, megrongyolt lobogó a diadalmás többiek közt — és a magyar nemzet még mindig nem proklamál, a magyar nemzet még mindig nem harsogja el követeléseit és nem kiáltja világgá, hogy hazája földjéből egyetlen göröngyöt, állami

egységéből egyetlen foszlányt át nem enged senkinek. A magyar faj géniusának mintha befagyott volna a torka, mintha elsorvadtak volna egykor ércesen zengő hangszálai éppen azokban a pillanatokban, amikor körülölte a világ egy szörnyűséges, döbrentő álmot, amelyet talán egyetlen megrendítő kiáltással még el tudna riasztani és éppen most, ez elől a kiáltás elől kötötték volna gúzsba hangszálait végzetes hatalmak. Még mindig csak pártok nyilatkoznak, még mindig csak személyek vitáznak, még mindig csak tyúkpörök feleselnek, miniszteri ambíciók kiabálják rekedtre magukat: de hol a nemzet, amely most elkiáltta magát és megmondja, hogy ma nincsenek máipártok, nincsenek személyek, ma már csak egy szentséges szent magyar haza van, amely veszélyben forog és amelyet meg kell menteni, másképp minden párt és minden személy, mindenki és minden elveszett?

Hál nincs többé magyar föld, magyar nemzet, magyar nép? Ma Prága, ma Zágráb, ma minden cseh, szerb, oláh városa világhistóriában él és irányít: hát Budapestnek. Szegednek, Debrecennek. Kassának. Pozsonynak, Pécsnek. Kolozsvárnak. Marosvásárhelynek nincs szava, nincs hangja, nincs mondani-
valója? Képtelenség, velőtrázó és gyászos képtelenség, hogy a magyar kérdésről csak Prága, csak Jassy, csak Nis, csak Liées, London és Washington nyilatkozzék, csak azok jussanak szóhoz és cselekvéshez ebben a kérdésben, akik vagy esküdt ellenségei ennek az elhagyatott Magyarországnak, vagy lia jóhiszemű emberek is. idegenek tőlünk és se ingük, se gallérjuk nem vagyunk. Képtelenség, hogy a magyar önrendelkezés a megvalósulása, napjaiban váljék magyar megcsonkulássá. — képtelenség, hogy ma akár Berlin, akár Bécs, akár Prága egy pillanatig is fon los legyen nekünk, hogy egy pillantásra is azonosítsanak bennünket mással, mint önmagunkkal, és másról is beszéljünk, másért is áldozzunk, mint a csorbíthatlan Magyarország tisztességes békéjéért. Ágyútorok

szegeződnek ellenünk, hadak dübörögnek felénk, vészes törekvések diadalmasan törnek állami egységünk és területünk ellen, — hát nekünk mindehhez nincs szavunk, nincs itt egy «dicsőséges magyar nemzet», amely harsogva követelje a maga igazait és ha a szó nem használ, a magyar fegyverek erejével vívjuk ki a magunkét magunknak? Ma még nincs elintézve, nincs befejezve semmi, de a legsötétebb lehetőségek felhőznek a vörös fekete látóhatáron. Ez az az idő, amikor mindenre készen kell lenni és végig kell sikongani a magyar mezők fölött a költő kiáltásának: «Riadj, magyar, riadj!»

Hát szólaljon meg a magyar nemzet, demonstráljon, hogy a csillagok megrendüljenek belé, és Magyarország most, hogy valóban életére-halálára megy a dolog, olyan egy legyen, mint a németység amaz augusztusi napokban, «amikor a német császár nem ismert pártokat». Demonstrálni kell, hogy itthon is odakünn is belefulladás a szó mindenkibe, aki ebből a földből csak egy vármegyét is elkövetel, aki itt keleti Svájcot emleget. Álljon talpra a magyar főváros, a magyar vidék, és harsonázzon, demonstráljon, nyilatkozzon, deklaráljon: kiáltsa oda a világnak, mit akar, és érvényesítse kíméletlenül, mielőtt mások határoznák el róla, hogy ő mit akar, mielőtt mások intézik el, hogy mi történjék minálunk. Talpra, magyar!

(A Kap. 1918 október 22.)

«PÓZOLVA MIND A VÉRPADIG»

Szemelvények Hatvány Lajos memoárjából)

Az Esztendő decemberi számából Hatvány Lajos főszerkesztő csinos és Franchet d'Espérey által is honorált négerzsídó arcéle száműzte minden más íróét: az egész számot a milliomos cukorbárá forradalmi memoárja tölti be. A «nagy magyar revü» — ahogyan Hatvány saját folyóiratát saját napilapjában meghirdeti — már címlapján is

forradalmat mennydörög, természetesen a némileg purim-jellegű Heltai-Hatvany-Vágó forradalmat, amely olyan ügyesen odafészkelte magát a revolúcióhoz és olyan szerencsésen akadályozta meg, hogy az valóban egységes, hatalmas és eredményes nemzeti fölállás legyen. Ennek a jellegnek a címrajz is találó és méltó kifejezést ad, mikor piros, sárga és fehér színű félreismerhetetlen retkek hármas koszorújába foglalja azt az állítólagos frígiai sipkát, amely inkább hasonlít ugyan egy piros ulánus-sisakhoz, de jelentheti egy laboratóriumi göreb felét is. (Talán annak a homunculus-kísérletezésnek szimbólumául, amelyet a Hatvany-féle szellem ezzel a szerencsétlen országgal véghezvitt.) A memoárnak «Egy hónap története» címet adott a Nemzeti Tanács előkelő vezértagja, aki — mint tudjuk — vállalataiban a wernersombarti Hochkapitalismus szellemét éli ki, millióival támogatott újságpapirosain pedig a gúnyos és forradalmi Voltairet igyekszik a maga bús dilettantizmusával játszani. Ha a hatvani cukorbárá budai palotájából szertenézve honának mai szokatlan és példátlan állapotjain, nem érzett magában semmi lelki gátlást ahhoz, hogy éppen a maga graciózus személyével foglalkoztassa az országot «én és a forradalom» alapzöngéjű írásművében, és ha valóban olyan fontosaknak, történelmi jelentőségűeknek vélte a maga viselt dolgait az Astoriában, ahol — mint a memoárból értesülünk — közvetlen közlő hallotta csörögni a szónokló Károlyi Mihály kézelőit, akkor hát olvassuk el és nézzünk mögéje, miféle nagy szellem nyilatkozik itt bele a megszállt, szétroncsolt, összedült Magyarországba, miféle nagy lélek mozgatja azt a nagy férfit, aki másokkal együtt szintén vállalta a felelősséget egy ország jövőjéért, amely ma már szívetgyilkoló jelen, akinek szelleme szintén egy rúgó volt a «forradalom» gépezetében, a «forradalmi kormány» elkövetelt cselekedeteiben és e cselekedetek mögött dolgozó világnézetében

*

A «forradalmi» november napjaiban jelent meg a budapesti városi villamoskocsik üvegjén az igazgatóságnak egy ravasz kis figyelmeztetése, ezzel a szöveggel: «Reméljük, hogy a nagy átalakulás a közfelfogást is megváltoztatta.»

Minden kalauzáló megállapíthatta, hogy a direktórium reménye vajmi csalókéban bizonyult, meri «a nagy átalakulás» megtehetette azt, hogy örültekből hadügyminiszterek és álhírlapírókból kormánybiztosok lettek, de az ingyenu-tazás híveinek lelki struktúráján nem tudott változtatni. Hasonlóképpen kiderült az is, hogy a nagy átalakulás örömmámora és boldogsága senki szellemi képességeit, erkölcsi összetételét javítólag meg nem mozgatta, sem Diener-Dénes József volt kölcsönkönyvtár tulajdonos tisztességesen meg nem tanult magyarul beszélni, sem a rablógyilkosok nem váltak kezes báránnyokká, mindössze önrendelkezési jogon szabadlábra forradalmosították magukat. Hatvány Lajos kötele is mindenekelőtt arról győzi még a jámbor idegent, aki e nagy magyar státuszférfiú és félelmetlen összeesküvő memoárjának zezugaiba téved, hogy a nagy Lajos, a kiirt-hatatlan Lajos tudatlansága, felületessége és ehhez méltóan nagyarányú önhiitsége sem a ('forradalom» napjaiban, sem memoárírás közben meg nem javult, legfeljebb *in peius* változott.

A báró bevezetést is eszközölt a memoárhoz és ebben a bevezetésben nem tagadja, hogy ő meglehetősen pongyolán írta meg könyvét, mondhatni frígiai pizsamában mutatja be önmagát és a nagy szállodai revolúciót, de éppen azért tartja könyvét nagyobbra a Goncourt-testvérek ismert szenzációs naplójánál, amelynek van egy hibája: játszik a stílussal. Nos, mondja Hatvány, ettől az egy hibától könyve mentes. A recenzor hozzáteheti, hogy ha Hatvány valamivel játszik, hát az olvasó nevetőizmaival, de azokkal aztán virtuózul. Így ilyen könyvnek az egész sajátos parfümjét, az egész egyéni aromáját nehéz átmenteni egy rövid recenzión, de az olvasó minden sorból szinte gőzölni érzi azt a frechséget, amellyel egy bolha a frígiai sipka tetejéről világgá köhög az ő fontosságát, az ő bolhái világszemléletét és annak egyedül intelligens voltát, érzi azt a kétségbeejtő értetlenséget, tájékozatlanságot és nagyzási mániát, amellyel Európa legkomplikáltabb pillanataiban és Magyarország legtragikusabb napjaiban Hatvány Lajosék az Astoria bástyafokáról a hatalmat és felelősséget átvenni merészelték. Nem tudom,

nem-e «ellenforradalmi» ez az én benyomásom és agysejtjeim nem vétenek-e egészséges voltukkal a jakobinus világrendszer ellen, de — mint Hatvány Lajos mondja önmagukról — «jusqu'à l'échafaude», én bizony mind a vérpadig tehetségtelennek, Önhittnek és mulatságosnak tartom Hatvány Lajos főszerkesztő urat minden forradalmi allűrjeivel és minden megírt vagy megírandó memoárjaival együtt. . .

A mulatságos írásnemből egészen nyilvánvaló Hatványnak az a fölfogása, hogy Kossuth Lajos már elég memoárt írt az Esztendőnek, itt az ideje, hogy nemzetünk nagyobbik Lajosa is megírja a maga kossuthi memoárját. Általában a maga egyéniségének és az ő forradalmuknak szereli megadni a negyvennyolcas presztízst, és miután összehasonlításaiban mégsem merészkedhet annyira, hogy Kossuthék, Petőfiék mellé magasztalja az Astoriabeli társaságot, egyszerűen a maga csekélysége mellé törpíti a negyvennyolcas forradalmárokat. Ügyesen és sűrűen szövi memoárjába az ilyen kitéréseket: «Dél előtt még bevetődött Vadász Miki (így!), aki egy sarokból élvezte a pittoreszk (oh!) társaságot és folyton azt mondotta: *milyen szép ez a vörös szoba és ezek az alakok benne. Történelmi kép*!»

Így aztán megértjük azt is, hogy minek a honorálásául küldetett Vadász Miki olvasatlan bankókkal Svájcba mulatni mint «sajtópropaganda» és viszont a nagy Miki hitelességével így adatik be nekünk, hogy milyen «történelmi» képet nyújtott Károlyi vörös szobájában Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond és Hatvány Lajos «pittoreszk» társasága Károlyi mellett. Vagy itt a másik szerény kis mondat: «Károlyi... elvonult egy külön kis szobába, *ama bizonyos történelmi szobuba, ahol Haijnau íróasztala van, a falon Batthyány Lajos arképe, Kossuth képe, csupa olyan tárgy, melyek negyvennyolcas hasonló (!!!) összejövetelekre emlékeztetnek.* Oda később behívtak engem.»

Vagy: mikor egy matrózcsoport behurcolja az Astoriába egy monitor elfogott kommandánsát és a sült német tiszt nagyvonakodva ugyan, de felesküzik a Nemzeti Tanácsnak. Ehhez zárójelbe csatolatik ez a megjegyzés: (Most egyszerre megértettem, hogy 48-ban hogyan került bele a magyar

ügybe egy csomó osztrák. *Hirtelen felesküvés, magyar vezényszó és az osztrák katonából így lelt magyar forradalmár, sőt mi több, tizenhárom vértanú).*» — így Móricz, a derék elképzelő. Ilyen drámai egyszerűséggel «látja meg» az aradi vértanúk pszichológiáját. És erről még nem merték megírni, hogy buta ember. Hunkéról és Linderről megírván, hogy milyen véletlenül pottyan az egyik a katonai parancsnokságba, a másik a hadügyminiszterségbe, abba, amelynek árát fél Magyarország földjével fizettük meg, megint a 48 jut a báró úr eszébe, amikor Mészáros Lázárt a dinnyészeti cikkei alapján szemelték ki hadügyminiszternek. Istenem, Linder feje és a dinnyészet. .. ettől nem lehet megtagadni az analógiát. Majd mikor egy elálló fülű ügyvéd egy hosszú beszédért 5000 koronát kap Károlyi megbízásából, következik a legszebb párhuzam: «később aztán kisült, hogy a grófnak volt igaza, mert *forradalmakat fél és egész svindlerekkel, hamis és igaz exaltációkkal s nem pedig rendes nyárspolgárokkal szokás szítani. Ez így volt 48 ban is.*» Nagyon helyes és főképp őszinte elmélet, amelyet Heltaiék bőségesen igénybe is vetlek, de mért siet ezt a báró úr olyan gyorsan rehabilitálni a 48-al? Hogy 48-ban is voltak a magyar ügynek svindlerei és deszperádói, az kétségtelen, de a kossuthi szellem és ethika ebben szomorú és elkerülhetetlen szépséghibát látott, nem pedig egyetlen lehetséges forradalmi etikát. S ha két korszaknak lelki azonosítására elég az, hogy mindakettőben voltak zsebmetzők és szélhámosok, akkor persze Hatvány úr is nyugodtan reklamálhatja a 48 glórióját gyapjúfürtös feje fölé. De hogy a hasonlattal egy kis baj van, azt a memoáriró maga elárulja, mikor magyarázkodással nyomban hozzát teszi: «Báró Fiáth Ferenc, az aulikus főúr, nevetlen bolondos svihákoknak *nézte* a márciusi ifjakat s Podmaniczky Frigyes is megvető gúnnyal *beszél* róluk.» Na, hát nem buta ember ez? A márciusi ifjak nem lettek nevetlen svihákok attól, hogy az aulikus főúr azoknak *nézte* őket, mint ahogy Heltai és Vágó urak nem lettek félistenek attól, hogy a tájékozatlan Budapest az első napokban azoknak *nézte*, őket, sem Károlyi Mihálytól Hatvány Lajosig lefelé senki nem lett Kossuth Lajos attól,

hogyan annak *nézte* önmagát. Nagyon mulatságos, ahogyan Hatvány azon igyekszik, hogy «linkséget» bizonyítson az egész negyvennyolcra némi anatolefrancei fölényvel, amely eredetiben persze jól áll avastagorrú franciának, de nagyon komikusan áll hamis utáztatban a merészorrú főszerkesztőnek.

Általában, sem a forradalom maga, sem Hatvány Lajos nem sok hasznát veszik ennek a memoárnak, mert a forradalom presztízsét olyan barbárul megtépdési, hogy annak már szinte ellenforradalmi illata van. Nem tudok elképzelni olyan bigott forradalmárt, akinek végletekig hívó lelkét meg nem rendítenék hitében és imádatában azok a szépséghibák, amelyek a forradalom férfiúságának, fenségének és csalhatatlanságának arculatán e memoárban fölütkeznek. Nem szólok azokról a külpolitikai és általában minden dolgokban mutatkozó gyermeki tájékozatlanságról, dilettantizmusról, és ennek megfelelő vaksi önhittségről, amely e memoárból nemcsak Hatvány Lajosra, hanem még a nálánál is vitézebb alakokra rábizonyul. Nemzeti kétségbeesés, ahogyan ennek az önfeledt és hengegő fecsegésnek a szövegéből és főképp a tónusából kiordít, hogy mi történt azokban a napokban Budapesten és aztán mi történt Belgrádban, micsoda mentalitás és micsoda moralitás szabadult rá erre az országra és hogy meg van írva ennek a memoárnak már az első lapjain a mai *finis Hungariae*. Ha ellenforradalmár lennék, félmillió példányban küldeném szét az Esztendő decemberi számát. De mert nem vagyok, csak egy megdöbben magyar és egy meggyötört recenzor, most ide írom, mit mond Hatvány Lajos főszerkesztő úr a 30. oldalon: «Délután először radikális diákok jöttek a redakcióba. Közöttük volt egy feltűnően heveskedő. Kérdem: Kicsoda? Mondja: Rappaport, orvosnövendék. Még találkozunk vele! Aztán jött egy küldöttség a diákok többsége nevében. Jó kabátos, jó cipős *gutgesinnt* társaság *Az ország határának integritását követették*, szigorú vallásos tanítást, királyhüségét, tudom is én mit. *Majd hogy kidobtam őket!*» Hatvány úr ebben a felkiáltójelben adja ki azt az izomerőt, amelyet a diákok többségének küldöttségével szemben nem mert ki-

fejteni. Hogy ezek a diákok szigorú vallásos tanítást és királyhűséget *követeltek* volna, azt kötvé hisszük, hanem, hogy az ország határainak integritását hangoztatták — szemben a Rappaport urakkal, akik ezt persze nem cselekedték — azt elhiszük. S ha a főszerkesztő úr radikális-burzsoá lelke haragját egyformán viharoztatja rájuk a szigorú vallásos-tanítás, a királyhűség és *a területi integritás* hangoztatásáért, ha ezt az utolsó követelést is olyan ostoba és maradi betyárságnak tartja, hogy miatta «majdnem kirúgja» a Pesti Naplótól a diákdeputációt, hát akkor ezt ide kell szögezünk és az egyetemi ifjúság hazafias ligájának szíves figyelmébe kell ajánlanunk: talán elmennének Hatvány báróhoz, hogy most utólag applikálja hát azt a gatyaszárában felejtett rúgást. Notabene, hogy a jó kabátot és jó cipőt a báró úr megbélyegző dolognak tartja és az igaz radikalizmus kritériumát a rongyos kabátban és a lyukas cipőben ismerné, azt Jásziék magántulajdon-vitája után nagyon furcsáljuk. Annál is inkább, mert az 54. oldalon ezzel a gyilkos mondattal intézi el József főherceget, amiért szocialistának gondolta Vázsonyit: «A piszkos manchettát (így!) tévesztette össze a szocializmussal...», amiből nyilvánvaló, hogy a szocialistának szabad a tiszta «manchetta» is, akárcsak egy bárónak. Ha már a nagy Lajosról van szó, írjunk ki még egy pár jellemző önvallomást: Mire sietek a Platzkommando elé: gépropogás, fegyverzaj. *Itt tudtam meg, hogy a hősök hősiessége tulajdonképpen minden embernek az a buta hite, hogy a golyó csak a szomszédját éri. Mert ott voltak velem együtt Pest összes idegesei, felmentettjei, érzékenyei, s a legnyogdottabban nézték a Platzkommando ostromát.»*

Nem, tisztelt psychologus úr, a *hős* nagyon jól tudja, hogy a golyó őt is érheti és éppen azért hős. Amúgy egyszerűen csak egy buta, mondjuk: főszerkesztő volna. Ellenben a gyáva, begyulladt ember az, akinek az a buia hite, hogy minden golyó az ő remekbe görbült testecskéjét éri, azt ambicionálja. Nem, a hősiség lélektanát nem olt tudja meg az ember, ahol *mások* a Platzkommandót ostromolják, tehát egy épületet, amelyen a harc valóban úgy festhet, «mintha tűzoltók ugráltak volna a sötét ház körül», — egy

épületet, amelyben az ember nincs benne, katonák, akik közt az ember nincs ott. Hát nem, ezt ne tekintse ön tűzkeresztségnak és ne írjon olyan hősiességűvel, hogy akkor ment odébb, mikor «megunta ezt a látványosságot». Victor Hugo teszi meg azt a kedves dolgot, hogy a memoárjaiban folyton barrikádok és sortűzek közt mászkál, de soha kutyabaja nem esik. Az ember mosolyog a nagy francia szemmelátható lóditásain és hősiességű pózain, de az kérem Victor Hugo volt!

*

Milyen gyönyörű, milyen megkapóan hősiességű, férfias, szerény, komoly, mikor Hatvány elmagyarázza, hogy ő neki szemére hányták, minek lépett be a Nemzeti Tanácsba, lám a legtöbb polgári szerkesztő kivonja magát a dologból, akkor ő azt mondta: «Igen helyes, igazuk van.»

«Van, aki háborúspárti volt — folytatja monológját a Rákóczi-úti Hamlet. — De aki nem volt háborúspárti. annak is kockázatos dolog s *a lapüzlet nem tűr kockázatot.* Talán nem lesz a Nemzeti Tanácsból semmi, s ha lesz is, ki tudja, mily siralmas körülmények közt roppant össze s akkor majd lakolok, amiért lelkesültem. Aki sohasem lelkesült, azé volt a tegnapi, azé lesz a holnap is. A *milgantisé az örökkévalóság, mert az utca szemében a hitetlenség mindig örök és független kritikának fog látszani.* Ezt belátom. *De sajnós — követnem kell lengem természetét,* vállalom kell, amit vallottam, állnom kell, amit állítottam, *nem tehetek róla.*» Hát ez csak mulatságos, ez a Hirsch Albert és egyéb rokon uraknak, valamint a báró úr iránt bizonyára lázasán érdeklődő utókornak fogalmazott hősi kijelentés? Báró Lajos követi lényét természetét, mikor apodiktikusan kijelenti, hogy a «lapvállalat pedig nem tűr kockázatot», de — sajnós — ő kénytelen kockára tenni a vállalatot (mondja hazafelé sandítva), mert ő egy olyan fiú, őt megverték kiskorában és az asztal körül kergették, ha nem volt egy lelkesülő, egy kockáztató, egy minden vulgus fölé emelkedő hívő. Ma, hát ma már az a kis közbeszúrt «sajnos» nagyon hangsúlyos szó lett, mert a főszerkesztő úr a Nemzeti Tanácsot ugyan megmentette a fellépésével, de a lapvállalatot — tűri azt a lapvállalat vagy

nem túri — szépen elkockáztatta azzal a pacifizmusával, amely Linder úr vörösnyakkendőjét körülglóriázta az Országház-téren (a dinnyészet nem vágott be!) és hát azok a jó ruhájú, jó cipőjű egyetemi ifjak most már nem dobódnának ki a nagy Lajos által, ha ismét fölmennének az «ország határainak integritását» és ezzel a Pesti Napló előfizetői állományának sértetlenségét követelni. Mellesleg, hogy Lajos «lényének» mióta «természete» a forró hit és lelkesült színvallás (ha az a hit és színvallás nem a maga tehetségére vonatkozik), azt nem tudjuk, mert hiszen a memoáriró milliomost mindig is a legvulgárisabb kétkedés, álfölény jellemezte, amit majd Petőfi-könyvével kapcsolatban fogunk alaposan demonstrálni. A fölényre való hajlamát különben — már ismertetett hidegvérével, hősiességével együtt — elárulja a 90. oldalnak ez a passzusa is:

«Esős reggel. Egy katoná sem volt a hotel előtt, senki: Kezdenek rossz hírek terjedezni. Hogy a bosnyákok már jönnek is ellenünk, Lukachich intézkedett. Landler azt mondja, hogy bennünket elfoghatnak, de a Nemzeti Tanács örök. Tessék egy második garnitúrát összeírni. (Garnitúra? nagyon jó!) Felvetik a kérdést: mi lesz velünk, ha Lukachich elfogat?

— *Agyonlövetni nem mer* — hangzik a válasz. — De ha valakit véletlenül agyonlőnek, nem fog azért haragudni.

Mondhatom, kedélyes volt.

Messziről *tompa lövések hallatszanak*. Gondolom: a bosnyákok . . . *És ha már elfogtak, legalább utolsó percig éhezem itt a fölénymet.* .. Megint egy tompa dörgés. Das ist die Artillerie — mondták a szakértelmesek. (*Mint utóbb kisült, ajtókat csapdostak a házban.*)

Ennyi hűhó egypár ajtócsapkodásért és azért, hogy Hatvány Lajos az utolsó percben élvezhesse fölényét a Nemzeti Tanács foglyaival, lefegyverzett tisztekkal szemben. Mikor még hozzá afelől is biztos, hogy Lukachich nem meri agyonlövetni. No és ha Lajos ilyen hős, mit csinál az ő suiteje, mit csinálnak «*Pest idegesei, fölmentettjei és érzékenyei?*» Mikor a forradalmár katonák örömeiben salvét adnak, a nagy Lajos bekukkant «a Kossuth Lajos-utcai utolsó szo-

bába. *Ott a padlón hasmánt feküdtek, kiterítve, mint hullák, egynémely kitűnő kollégáim. Mert úgy olvasták háborús leírásokban.*» Hát jó helyre járt a hősiesség lélektanát megtanulni a derék memoáíró. Úgy látszik, az a «buta hit» a golyók dögében mégis csak megváltozik, mihelyt nem a Platzkommandót ostromolják, hanem a saját Astoriájukat vélik ostrom alatt a kitűnő «idegesek, fölmentettek és érzékenyek». (Nem szólva arról, hogy ezt a fölényes kis oldalvágást megköszönik a kitűnő kollégák.)

De ha már a fölényről beszélünk, Hatvány Lajos fölényéről, nézzük csak, mit ír a kíméletlen memoáros a 105. oldalon. Szerényen csak ezt:

«Egy fiatal hadnagy jelenti nekem, hogy Gödöllőn a király *privátvagyonát fosztogatják*. Intézkedést kér. Mondom: Erre nincs idő!

— Gavallérok vagyunk mi — mondja ő.

— *Eleget voltunk gavallérok! mondom én.*

Hazamegyek, lefekszem, alszom hatig.»

Csak így, nyugodtan és fölényesen. Hatvány Lajos báró eleget volt gavallér, lehet fosztogatni, ő elég gavallér volt a királyhoz, az országhoz, a közrendhez, ő nem azért intézkedik itt, hogy minden piszlicsár királynak a privatvagyonát — amely talán nincs is annyi, mint a Hatvány-családé — védelmezze. Nem tudom, a sovány mitugrász aludt volna-e, ha a hadnagy úr például a hatvani cukorgyár vagy kastély fosztogatását jelentette volna neki, de persze: az közvagyon és «nem tőr» kockázatott. (Mellesleg: veszik észre ezt a fogalmazást? «Egy fiatal hadnagy jelenti nekem.» Tehát *jelenti* és pedig *nekem* jelenti, egy hadnagy, aki csak hadnagytól fölfelé való katonáknak szokott jelenteni! Móricka szidja a railitarizmust, annak összes «ősdi» szokásaival, de mégis büszke, mihelyt egy hadnagyocska *neki* jelent!)

Ami a hatvani közvagyonot illeti, a 113. oldalon igazolódik az iménti föltevés. Olvassuk csak:

«— Éljen! — kiáltják, mire *Linder remegő ajakkal és könnyes szemekkel: — Ne éljenezzenek, mert rossz béke lesz!*

Közben a sok rémhír közt az is elterjed, hogy *a hatvani állomás ég s hogy olt javában garázdálkodnak. A miniszter-*

elnökségről felhívom Hatvant. Csend van és rend, *csak* egy-két pálinkásbolt körül verekedtek. *Ennyi az egész.*» Ennyi az egész, lélezkiz föl a báró, *csak* egy-két pálinkás zsidónak volt baja, a nagyobb hatvani zsidók nyugodtan csinálhatják a forradalmat. De lám, a Linder könnyei, a rossz béke bejelentése (ha valaki, Linder tudhatta, hogy most már csak rossz béke következik) egy szó kommentár nélkül maradnak, mihielyt Hatvanról van szó, és lám, mihielyt a Hatvany-Deutschok közvagyoná látszik veszélyben forogni, mindjárt igénybevetetik a miniszterelnökség telefonja és a rossz béke nyomasztó hatása alól rögtön föllélezkiz a nemes báró, mihielyt *csak* a pálinkás boltok körül volt baj. Úgy látszik, Lajos báró a gavallériát és a telefont csak Gödöllő felé szüntette be, Hatvan felé nein «voltunk még eléggé gavallérok.»

Ami itt következik, annak külön fejezet jár. A nagy cukorbáró, a Hatvany-család házi Voltaireje most el fogja mondani «én és József főherceg» című mesterművét, amelyet mi kommentár nélkül, de köpöcsésze mellékelésével szóról-szóra leközlünk:

«Ajtó nyílik, a főherceg belép, fiával és adjutánsaival, utánuk tódul a nép. Á terem egészen megtelik.

Hock elébe állnak, aki *igen hosszú s szerény véleményem szerint nagyon is loyalis beszédbe kezdett.* Folyton a Habsburg-család kiválóságát, kitűnőségeit, érdemeit emlegette. A kínos aktus alatt jól megnéztem apát és fiát is. A fiú ideges volt, ajkát harapdálta, szeme rángott. Különben igen jóképű, leányosan rózsás arcbőrű gyerekember. Az apa nyugodtan állt, férfiasan, katonásan. Jó, egyszerű, nyiltszemű ember. Négy évig volt háborúban, de látszik rajta, hogy a világok harca épen nem dülta fel lelkét. A gondolat sem vájt mély barázdákat ezen a sima homlokon. A cidevant főherceg megérdemli, hogy szeressék, mint embert. *Csak ez a kitűnő Hock ne szeretné benne annyira a főherceget. Antipatikussá teszi. Kezdem benne utálni a hosszú beszéd alatt a Habsburgot, a vesztett csaták vezérét, aki ilyenkor is katonaruhában jelent meg, számos, ragyogó érdemmel a mellén. Ha én beszéltem*

volna hozzá, okvetlenül megemlítem, hogy csináltasson mielőbb civilt. És hogy be kell látnia, mily rossz úton tévelygett, midőn a katonaságban kereste a világ üdvét. (József nem igen tehet róla, őt úgy nevelték ebben a rossz udvari környezetben.)

Idegességem a mind hosszabbra nyúló beszéd alatt kezdett *szemmel látható mozdulatokban kitörni*. A merev adjutánsok *haraggal nézték, hogy izgek-mozgok*. Kerestem valakit, akivel észrevételemet közöljem. Végre meglelem a tömegben *a legszimpatikusabb minisztert, a legmelegebbet és a legmegérzőbbet Kunfit*.

Mondom neki:

— *Hát lehet ezt tűrni?*

Mire ő, mert a beszéd még mindig tart tovább:

— Ezen csak úgy lehet segíteni, ha elkiáltjuk magunkat a beszéd végén: Éljen a Köztársaság!

Ah, végre a beszédnek is vége. Éljen a köztársaság! — kiáltjuk Kunfival. — Éljen! Éljen! — kiáltják, *de kissé félénken, kissé rekedten, kissé szórványosan utánunk*. Most az eskü után szépen glédába áll a férfias, *derék őrmesterképű Habsburg József* és azt mondja még, hogy szava van. Aztán azt hallom, hogy *amíg a szíve lüktet, addig ő a magyar népé*. *Ez nem érdekel*. De annak igazán örültem, mikor a főherceg a múltra azt mondtad elmúlt.

Jól figyeltem a főherceg szavára, akinek stilművészetéről annyit írtak az újságok. Azt mondta szórói-szóra: *hogy a jövőben van az, ahol Magyarország nagysága és virága fog fakadni és hogy ez az ő szívének egyedüli vágya*. Meghatott a kis ügyefogyott mondat, melyet biztosan szép főhercegi rondírással ő maga fogalmazott s tanult *be* (be? be? fölényes kritikus úr, be?, hogy elmondja *nekünk*. Annyi katonával folytatott annyi kajánkodás ulán, mikor Habsburg József katonásan meghajolt, hogy távozzék, *igazán testvéri részvétellel tekintettem két zubbonya fölött pirosuló izmos nyaka után*.

Károlyi még most is megadta a főhercegnek, ami a főhercegé. Ő ceremóniás fekete kabátban jelent meg. Kunfi csak úgy kis übercieherben kísérte. Mondják, hogy a miniszterelnökség előtt Kunfit sokáig nem találták. S hogy

Józsefnek sokáig kellett várni a szocialistára. *Azért ez jó!* — Méltóztattak köpni? Hát akkor engedjék meg még azt a rövid kommentárt, hogy Magyarország nagysága, sajna, csakugyan a jövőben van, nem a jelenben, virága is ott fog fakadni, a jelenben csak kelevények fakadnak és a jóízlésű ember «fakadt ki» az ilyen ripők burzsoáforradalmár ellen.

Nunc venio... a bomba, amelyet Hatvany Lajos az egész Astoria-társaság legendás bátorsága, férfiasága alá kétségtelen eredménnyel hajít memoárjában, itt következik. A 124. oldalon írva gyagon a telefonkisasszonyokról:

«Holmi törökverő Rozgonyi Cicelléknél külön helyet érdemelnek a magyar történelemben, mert ők még akkor csatlakoztak a Nemzeti Tanácshoz — a sok egyetemi tanár meg miniszteri hivatalnoktól meg bankártól nemes különbözésben — mikor a csatlakozás még ezeknek a rosszul fizetett szegényeknek *állásukba, sőt életükbe kerülhetett volna.* A telefonkisasszonyok *nemzeti ajándékot érdemelnek. Hadik boldog, zavartalan álma, Lukachich tehetetlensége és a királyé és az összes karhatalmi parancsnokoké, minden, minden csakis az ő művük*». Analizálnék tán ezt a mondatot. A «holmi törökverő» Rozgonyi Cicellék érdemeit nem érinti, mert hiszen azok elmentek a csatába harcolni abban a «buta hit»-ben, hogy a golyó és a kard őket nem éri, s nem az ő bűnük, ha nem volt meg az a fejlődéstörténeti lehetőségük, hogy állásukkal, sőt életükkel Hatvany Lajos szolgálatára legyenek. A telefonkisasszonyoké lévén minden érdem — ezt egy újabb idézettel is támogatni fogjuk — sajátságos feledékenység volt Hock Jánostól, amikor a kupolacsarnokban nem úgy fogalmazta ismert mondatát, hogy «a telefonkisasszonyok élete kockáztatásával vállalkoztunk» stb. A nemzeti ajándékot — reméljük — meg is kapták, legalább is arányosan a Diener-Dénes József és egyéb Liebling urak nemzeti ajándékaival, amelyek az állampénztárt tudvalevőleg nem csekély zavarba hozták.

De ha minden a telefonkisasszonyok érdeme volt — és az volt kétségtelenül — akkor ki volt itt nagy, ki volt itt

hős és ki volt merész «az idegesek, felmentettek és érzékenyek» között, úgy-e bár? Nem tudom, de azt tudom, hogy a memoár 77. oldalán írva vagyon: «*Aztán jelentik a központból, hogy a király beszélt Lukachichal és hogy mit beszélt. Illetve, hogy Lukachich az alvó királyt fölébresztette. Szinte látom magam előtt hálóingben a kellemetlen hírre ébredt király sihedert, Lukachich karhatalmat kért. A király azt mondta: Nincs, illetve a közelben nincs. Mit lehet csinálni?*

— Még helyre lehet állítani a rendet — mondta Lukachich — de nagy vérengzés árán.

— *Nem szabad vérengzeni* — felelte a király, *aki jól tudta mit mond, mert a gyerekei Gödöllőn voltak.*

De «a Nemzeti Tanács tagjai megdicsérték őt, hogy ez milyen szép tőle: Ferenc József nem lett volna ilyen kíméletes.»

Kell ezt kommentálni? Különösen a gyerekekről szóló passzust, amelyben a «pacifista» és «filantróp» csinosan elszólja magát. (De a milliomos «krisztusi» lelke néhány sorral alább újra elszólja magát, mikor «becipelik» a villámlószemű, rettenthetetlen főszerkesztő elé a fogoly Várkonyi térparancsnokot: «Fényes László ünnepélyesen feláll Várkonyival szemben és vele együtt felállnak a Nemzeti Tanács tagjai mind. *Be kell vallanom, mondhatatlan kéj volt katonák felett ítélni.* Akármilyen jelentéktelen eszközei voltak a velünk szemben állók a militarizmusnak, *úgy éreztem egy pillanatig, hogy most Vilmos császártól kezdve arcátlan Arzokig minden katonát megalázunk.*» Nem ördögien fenséges, nem tipikusan sémita? Nem jellemző arra a gyüge moralításra, amelyik azt hiszi, hogy a világ megjavítására elég, ha a hadsereg szervezete megváltozik, de a bosszúvágy, a gyűlölet, a sadizmus a régi marad? Egyébként a militarizmus megköszönheti a bókot, amely abban van, hogy az «idegesek, felmentettek és érzékenyek» még egy «riadt, vén, ráncos békához hasonlító» fogoly térparancsnok előtt is *ünnepélyesen* felálltak.)

Ha az a humor, az a homéri nevetség, amit Hatvány memoárja mellett az ember érez, nem lenne olyan rettenően tragikus, olyan keserűen ríkató is, akkor Hatvány

Lajos lelki habitusát legrészletesebben a belgrádi követ-járással kapcsolatban rajzoló meg. De «a példa fáj», a té na oly rettenetes és Hatvány szövege mind a fogalmazásban, mind az olvasó belső, magános kommentárjaival olyan kétségbeejtő, olyan öklöt ingerlő, hogy nem marad idegereje a recenzornak a szétbontásához. Azt a játszi könnyedséget, ahogyan Hatvány koporsónkra a szegeket verdesi ezeken a gyászos lapokon, nem lehet még kigynnyolni sem, az olyan véres és gyalázatos, hogy jobb róla nem szólni. De hogy milyen szentlélek töltötte el ezt a deputációt, hogy mit remélhetünk jóelőre is ettől az «est-ce-que vous êtes tous des juifs?» összetételű kövességtől, hogy milyen nemes demokráciát és honszerelmet vezetett a szegény, jóhiszemű Károlyi Mihály «térdharisnyában és knickerbockerban,» arról álljon itt egy-két idézet. A deputáció utazik a hajón, a kajütben mit lát Hatvány? «Az alacsonyka falról ebben a rémes lyukban, ahol a német szövetséget ünnepélyesen megtagadó írást fogalmazták, rikító olajnyomatban tekintettek ránk: az a vén eunuch, aki egyszer szultán volt, az az ügyefogyott, az a még olajban sem megszépíthető kis osztrák hadnagy, akit a magyarok királyának gúnyoltak s az a bajuszpedrő-hirdetés, ki évekig a német katonákat lelkesítette.» Mi dagasztja Hatvány keblét, mikor fölmege a hajó fedélzetére? Min borong és min reménykedik a «magyar nemzet» deputátusa? «Azon csodálkozom, hogy íme most, ami eddig ennyi és ennyi ezer példányban megjelent Jászi-vezércikk volt, az most egyszerre döntő dokumentum lett. Az ellenzéki zurnalisztának csodálkozása fogolt el, hogy érzéseink, gondolataink, írásaink ezentúl egy ideig — váljon meddig? — nem lesznek papírmalaszt többé. Nem volt rossz érzés.»

Ó általában, Hatváynak nem voltak éppen rossz érzései. Mikor Franchet d'Esperey kirúgta őket, akkor így fordul «megtévelyedett, de drága, jó nemzetemhez (megtévelyedett, mert nem imádtá Hatványt, de drága és jó volt, meg lehetett koppasztani); Vigasztaljon az a tudat, hogyha többen nem is, annyi igazságot kapunk a diadalmas galltól bizonyára, mint a Középeurópákat a maguk módján és a maguk kényére, de a mi vérünk árán teremtő német elmé-

lyitőktől.» És ezt akkor mondja, mikor karonfogva megy azzal a Jászi Oszkárral, aki hülye maradinak nézte Mitteleuropa szentségtelen kritikussait és akitől a francia tábornok gúnyosan megkérdezte: «Ahá, ön az, aki Mitteleuropa mellett könyvet írt?» És ha azt hittük volna, hogy a belgrádi szörnyű kudarc nagyon a szívére ment a deputációnak, hát nem.

«Mindenekelőtt konstatálnom kell, hogy mindenki egészen jó étvágygal vacsorált, mindenki érdeklődött az iránt, hogy kofferjét pontosan bepakolták-e és megvan-e az a kitűnő szerb mézbemártott kompót, melyet ki-ki otthoni kedveseinek vit t?»

A haza tehát elveszett, de ej-haj, a szerb kompót megmaradt Winsloe Christának, Hatvány úr kedves nejének és a báró úr kedves mamájának is. De igaz, valaki sírt is az urak közül, valaki megsíratta szegény, szegény Magyarországot Belgrádban, mint nemzeti génusz: Mayor, a kövér és bonhómiás zsidó szerkesztő és hoteltulajdonos, ő igen, ő sírt, mondja Hatvány, mert *«neki oka volt rá, újvidéki existenciáját féltette.»* Egyéb uraknak nem volt rá okuk, tehát nem sírtak. Minek is? *«Nincs nagyobb baj, mint a privátbaj.»* elmélkedik tovább a nemes báró, aki azért mégis volt olyan következetlen, hogy közbajt mert okozni négersémita jelenlétével. *«Egy szegény testőr a csónakon, amint a hajónk felé ment, beleesett a Dunába. Belefulladt. Ha ennek a testőrnek anyja, menyasszonya vagy szeretője van, az többet, százszor többet szenved, mint e misszió tagjai.»* Ó hogyan, elhisszük. Pedig valami «privát baj», valami nemzeti privátbaj mégis eshetett Belgrádban. Mert Hatványnak volt annyi fölénye, hogy odaforduljon Károlyi Mihályhoz a Belgrádi Dunaparton: *«Ön a legnagyobb emberi végleteken esik át. Az Astoria balkonján félisten, most kivert kutya!»* Szólt, hazautazott és lapjában alaposan leszidta Franchet d'Espéreyt, akivel majd elbánik az a bizonyos ma sem látható párisi Astoria-forradalom és aki a magyar lapok uniszónó vagdálásai után szépeket fog referálni a mi javunkra Parisban...

Hát igen, aztán még sok minden van a dicső memoárban Halvány úr kedves ángyatérdéről, nejéről, mamájáról,

ezek iránt is nagyon szívtelen a memoár, mert minden honleányi kvalitásait leleplezi, de most már hagyjuk pár pillanatra Hatványt és nézzük meg, milyen magasztos intimításokat mond nem önmagáról, hanem a forradalom egyéb kiválóságairól, Heltai Viktor és egyéb urakról.

*

Meglehetősen rövid kommentárokkal adjuk ezeket az idézeteket, hiszen a kétségbeesésében gúnyolódni és kritizálni fölülte jól megtanult magyarság — amelynek feltámadását éppen az a belőle végre kipofozott kritizmus biztosítja — eléggé tudni fogja, milyen *hangsúllyal* kell Hatvány báró fogalmazványát olvasni. Tehát: a történelmi jelenet, amelyben Heltai Viktor belép a magyar nemzet géniuszainak társaságába.

«— Közben a városban való helyzetről Heltai — villogó szemű vállas zsidó fiú — igen világosan, igen okosan referált a maga hangtalan hangján. Jött, ment, ágált, vezényelt.

— Kinevezlek városparancsnoknak — szólt oda Fényes László a fiatalemberhez. Pillanatra Görgei jutott eszembe, aki így lelt máról holnapra diktátor, (!!!)

Én így emlékszem. De Kunfitól másképp hallottam, hogy t. i. a Tanács által városparancsnokul kinevezett őrnagynak senki sem engedelmeskedett. S *hogyan Heltai ekkor maga kínálkozott fel. A kinevezési okmányt Göndörrel és Kérivel meg is íratta.*»

A 115. oldalon aztán újra feltűnik Heltai úr, de akkor már a következőképen. Együtt ül a nemzeti tanács, nagy vitája van arról, hogy Magyarország ezentúl köztársaság legyen-e vagy megmaradjon királyságnak? Olyan komolyan vitáznak rajta, mintha egyáltalán kérdezte volna valaki őket. Vita közben ismételtelen kopogás hallatszik az ajtón. Nem közönséges kopogás hanem *«olyan követelő, hogy az ajtót ki kell nyitni.»* Heltai jelenik meg a küszöbön és sürgős bebocsátást kér. Ő a forradalom éjszakája óta már többféle sorsváltozáson esett át.

— *Te csirkefogó* — mondotta neki többek közt Kárpáti ezredes, ki pünkösdi királysága alatt megint parancsolt a Hadügyben — most újra én vagyok az úr! — s kitessékelte.

De maga Linder is — hivatalosan — városparancsnoki méltóságából kimozdította Heltait. A katonatanács elégedetlensége főleg emiatt van, ezért küldözget ultimátumokat, ezért fenyegetődzik. Heltai a maga világos, okos módján szépen összefoglalja a város helyzetképét és megnyugtató afelől, hogy az oroszok nem jönnek (t. i. Kenyérmezőről).

Odaszólók Linderhez:

— *Ezzel a fiúval muszáj valamit csinálni, mert baj lesz a városban!*

Linder sok fejen át nyújtja Heltai felé kezét s csak ennyit mond neki:

— *Városparancsnokom! . . .*

Így lett Heltai másodszer is városparancsnok. Sarkon fordult s mint aki jól végezte dolgát, kiment.

Ejhaj. kedves városparancsnokom a katonai fogházban, nagyon szép ez a kis történet, egészen olyan, mint amilyenek a boldogult királyság idején estének, amikor a diskrét királyok rácsaptak az őrnagy vállára és azt mondták:

— Jól van, kedves alezredesem!

— Pardon, felség, csak őrnagy!

— Alezredesem, ön téved!

Úgy látszik. Linder pütkösi király öfelsége (vájjon kinek félkegyelmébőr?) nem tagadhatta meg magától azt a kis utánzást, miközben a köztársaság kikiáltása volt napirenden De ha már Linder dicső hadügyminiszterségének genezise iránt érdeklődtünk egy közbevetett mondattal, hát Hatvány Lajos megmondja azt is:

«— Valaki felveti ezt a nevet: Huhnke. Hol van az a Huhnke? Elő kell keríteni. Menjen valaki érte! . . . Mindjárt el is ment valaki érte.

Alig hogy az illető kiment, *már felvetettek egy új nevet: hogy a Linder jobb volna.*

Hát akkor Huhnke lesz a Militärkommandant és a Linder lesz a miniszter. Egy-kettő, gyorsan ment a dolog. Csak így. A Linder. A Linder aztán nem volt ott, mikor a többi miniszter már javában «főlesküdt». Huhnke előbb megjött. Mintha a sors figyelmeztetése lett volna. «Megérke-

zik Huhnke, fölesküszik. Közben egy csomó deputáció jön. *A teljesen tájékozatlan táborno­kot egy sarokban felejtik. Látom rajta: Hát így bánnak a miniszterekkel?*

Most Lindert is előállítják. Fölesküszik: *Ő a miniszter ... Mint valami álom, olyan az egész.*

Végre Huhnke is eszébe jut az uraknak. Ő veszi át a kommandantúrát.» Hát igen, olyan egészen mint egy álom, mint egy Herbstnachttraum, sajna, egy kissé későn ébredtek föl belőle az urak is, az ország is.

De Heltai és Linder után meg ne feledkezzünk Vágóról, a jeles Vágóról, aki azonban ma már szabadon jár, akárcsak Linder. Heltai egy kissé hűtlenül lemaradt mellőlük. Nos, Vágó így lép be Hatvány memoárjába a forradalom hajnalán:

«Az üres téámhoz kapok a szomszédoktól kenyeret, amit vidékről magukkal hoztak. Feleségemnek szép, piros bácskai almát ajánlanak fel a szálloda vendégei. A pincérektől nem lehet ételt kapni. Nincs. *Most jön egy apacs­kendős, tenniscipős, piros orrú emberke: Vágó nevű, forradalmi szereplő. Tapsol. Jön a pincér. Rántottát rendel nekem a Vágó. S íme — amit senkise kap — kapok rántottát. Vágó elmondja, hogy háború előtt vidéki színész volt, most forradalmár.»* A nagy tojásbűvölő, az ellenállhatatlan Vágó aztán a hadügyminisztériumban bukkan újra elénk. «Szurmay hajdani titkára, elegáns tiszt, felvilágosít: a kegyelmes úr (t. i. Szurmay) felajánlotta, hogy segít az új miniszternek. Óriási! és az is óriási, hogy Vágó, a «forradalmár» az ő kendőjével és fehér tenniscipőjével, hogy ül itt a hadi miniszteriumi bársony-fauteulion. Röhög a miniszterekre. Az elegáns adjutánstól pénzt kér. Amint kinyitja a tárcáját, ezreseket látok benne.» Így, minden elítélő megjegyzés nélkül (végre is Vágó nem volt területi integritást követelő bigott reakciós férfiú, hanem a báró forradalmi «fél és egész svindler» elméletének lelkes és bájos bizonyítéka). Óhajtanak önök még egy «bájos» figurát? Tessék. «Ekkor egy rongyos, görbelábú ember rohant be, valami olyan mesterember­féle. Kis zsidó.

— Mit akar? — kérdem.

— *Beszélni akarok a néphez!*

Kirohan a balkonra, s a kis Horovitz — *mert így hívtak — egész formás beszédet vágott ki. Odaállok melléje, hallom, amint dörghi, hogy katonaszökevény, a zsarnokért nem akart meghalni, de a szabadságért szívesen meghalna.*

Aztán felém jön, elmondja, hogy *fogoly volt, s hogy hatszor is meglógott, mert háborúban nem akart odaveszni. Megmutatja a fényképét bakaruhában. Húszt koronát kap tőlem, távozik.*» Utólag is megnyugtattunk mindenkit, hogy az «ennivaló» kis Horovitz nem halt meg a szabadságért sem, akárcsak a «zsarnokért», csak a húszt koronát keveselte egy bárói szabadsághóستól, aki még hozzá Vázsonyi Vilmosnak és Pallavicini őrgrofnak jóvoltából mint fölmentett «érzékeny» győtrődhetette végig a háborút.

Még néhány kis képet akarunk elpörögtetni Hatvány báró filmjén, az egyik az államformáról való heves vitakozás végén játszik.

«Ami most következik, az szórói-szóra bent volt a lapokban. *Ahogy Linder elmondta, hogy minden fronton, minden magyar katona azonnal tegye le a fegyvert, s ahogy az emberiség diadalát hirdette ki a háború halálában, mely a legyőzöttek lelkében kihall.*

Majd Károlyi beszélt. Elmondta, hogy fel van mentve a királynak tett eskü alól, s a nép akaratából kapott hatalmat a néptől veszi át.

De a legszebb az volt, amikor Kunfi beszélt. Sohasem feledem el

— *Mi ma elrendeltük katonai hatalmunkkal és erőnkkel, hogy azok a fegyverek, amelyek gyászt és piszkot, szenny és undort bocsátottak a világra, elnémuljanak.*

Nagyon lelkes hangulat volt az egész teremben, *soha szónoklat még így nem rázott, sokan sírtak.*» Nos, ha az urak itt nem sírtak volna (inkább talán Belgrádban), hanem analizáltak volna egy kissé, akkor meg kellett volna kérdezniük, hogy mióta beszél pacifista így: «katonai hatalmunkkal és erőnkkel», hol volt az a katonai hatalom és erő, amely a frontkatonákról rendelkezett, mikor hiszen azok a fronton voltak, és azért lázadoztak, hogy hazamehessenek

Erdélyt védeni, és hogy micsoda «gyászt és piszkot, szennyet és undort bocsátottak a világra» a drága, hős magyar katonák, mert hiszen olyan nagyzási mániába még Kunfi sem eshetett, hogy ők a világ összes fegyvereinek elnémulását rendelték el?

A második kép ismét Lindert mutatja, a belgrádi utazás előtt. «Felmegyek tehát újból a hadügyminisztériumba, ahol a lámpák még égnek. Utazunk ma éjjel vagy sem? Ez a kérdés. Linder még ott van, bemegegyek hozzá. Azt mondja: *Nem utazunk* — és keserűen hozzát teszi — *kijátszottak*. Az osztrák főparancsnokság elfogta sürgönyünket, melyben a magyar katonákat visszahívtuk. *Nélkülünk akarnak békét kötni, illetve előbb mint mi*.

Kérdem: Ebben az ügyben folytattátok a discursust a királlyal?

— Igen — mondja Linder — *a király loyalian nem áll utunkba, nem gördít akadályt. A tábornokok a maguk szakállára cselekszenek*.

De Linder azért nem csügged. Nem hiszi, hogy a magyar katonákat a hazaözönlésben meg lehet gátolni. S hiszi azt is, hogy *a mi elsőbbségünk nem marad egész jutalom nélkül. (?)*

Kérdem: Hiszed-e, hogy Kövess hadsereget vezethet a város ellen? Vagy az a Weber tábornok tehet-e még valamit, aki felfogta sürgönyünket?

Azt mondja: Dehogy, hiszen neki sem engedelmeskednek a katonái.

Mondom neki, hogy a városban különbözőképen kom mentálják szombati kijelentését, melyet a Nemzeti Tanács előtt fölesküdő katonáknak mondott: hogy nem akar több katonát látni. . .

Azt válaszolja nekesu, hogy *az a katonaság, amelyben katonatanácsok vannak, úgy sem ér semmit*. És hogy *különben is a háború gyűlöletét kell prédikálni*.

Nekem mondd? — feleltem neki és elváltam.»

Szívesen konstatáljuk ebből a részletből, hogy Linder voltaképpen úgy akarta fogalmazni hírhedt mondatát, hogy < nem akarok többé olyan hadsereget látni, amelyben katoná-

tanácsok vannak, mert azt úgy is megette a fene.» De akkor meg miért nem engedte intaktul hazahozatni a front óriási hadseregét, amelyben még nem voltak katonatanácsok, miért engedte rászabadítani a hazaözönlő hadseregre a Pogány-féle propagandát és miért rezerválta jobb meggyőződését éppen csak Hatvány bárónak, mikor ő a «nép» minisztere volt! Az egész passzus ismét a mi speciális pacifistáinkra jellemző, akiknek *az volt a fontos, hogy ők kössék meg a békét, nem az, hogy minél előnyösebben kötéssék meg az a béke.* Az történt aztán, hogy *Andrássy Gyulát éppen a pacifisták ütötték el attól a békétől, amelyben Svájcban megállapodott és amely területi integritásunkat garantálta és éppen a pacifisták lícitáltak lefele Diaz olasz fővezérnek, az ántánt nevében kötött fegyverszünetét az AOK-val, amely fegyverszünet hadseregünk és hadianyagunk intakt hazaszállítását biztosította Magyarország megszállásának árnyéka nélkül.* Sapienli sat, ezekről talán már Hatvány Lajos is hallott, harangozni.

Utolsó kép: mi volt fontos Károlyi Mihálynak, a magyar Hamletnek a vívódások forró éjszakáján? A Károlyi elhatározta, hogy telefonál Hadiknak, csak még egy kicsit vár. Felém fordul:

— *Mit ajánljak Hadiknak? Vele együtt nem lehet... Vagy kapitulálok, vagy ő kapitulál . . .»*

Károlyi, mint tudjuk, nem kapitulált Hadiknak. Azóta az ország nem győzi a kapitulálást, Károlyi sem győz kapitulálni a munkástanács, katonatanács előtt, Pogány József előtt, Kun Béla előtt ... Talán ha nem Hatványt kérdezte volna meg, hogy mit ajánljon Hadiknak. Talán ha kifordult volna a nagy éjszakában a magyar mezők, nádasok, erdők, bányák és besüppedt sírkövek felé, talán ha egy becsületes székely bakához fordult volna, talán ha egy percre életében megszánhatta volna a magyar szentlélek, hogy azt a turini Lajost kérdezze, ne a hatvanit, és kapitulált volna az édesapja, az édesanyja vére előtt, amelyből talán bujdosik még néhány csöpp a véredényeiben . . . Talán. De a pacifizmus és a demokrácia feltétlenül azt követelte, hogy Károlyi Mihály a cukorbárá felé forduljon.

Sok «hálás» részletet mellőztünk, de így is elég ronda munka volt, — hogy a milliomos jakobinus kedélyes módján szóljak. Nem mesterségünk a mészároság és ezt ne vegyék rossz néven a mészáros céh jeles tagjai, akiknek aránylag ártatlan és igen tisztességes marhákkal van dolguk, amelyeknek minden pretenziójuk csak az lenne, hogy ne kerüljenek taglóra és az ökörkor legvégső demarkacionális vonaláig nyugodtan kérőzhessenek. De ilyen ökörkorban élni és cukorbárókat taglózni, akik egy nemzetet vittek a nemzet szent vágyainak ügyes kibérlésével és tőkésítésével túl a kárhozat minden demarkacionális vonalán! Durva a hang? Nem, csak kissé forradalmi, a Heltai-urak stílusa ez és különben is a mennykő csapja az esztétikát: e pillanatban Apáthy Istvánról nem tudjuk, mi történt vele a nagyszebeni várbörtönben, magyar nők meztelen testére verik a kékfoltokat Hatvány Lajos és Jászi Oszkár imádot oláhjainak husángjai. Ha ezt az undok munkát Hatvány meztelenre vetköztetett könyvében elvegeztük (notabene: a radikális «Hétfő» azt írta e könyvről január 13-iki számában, hogy huszonötöt érdemelne érte a talpára), tettük azért, mert ez az a Halvány Lajos, akit a Nemzeti Tanács sietett vezérlő tagjává meghívni, ez az a Hatvány, aki azokat a székeleyeket képviselte az Astoriában és Belgrádban, akik a frontról haza jöttek és látván a Hatványék pacifizmusának «nyert csatáit» (mint Károlyi büszkélkedte el Belgrád után), felkötötték magukat a mestergerendára. Ez az a Hatvány, aki egész eszejárásával és erkölcsi levegőjével egyszeriben megvilágítja előttünk a sötét szakadékat: mért nem lehetett a forradalom a nemzet gambettai fölállása, egy nemzeti ünnep kivilágos csárdákkal és cigányzenével, egy lázas huszonnégy óra után a konzolidáció remek munkája és miért hagyott tövist a nemzeti érzés magyarjainak szívében épp úgy, mint a komoly társadalmi átalakulás reménykedőiben.

Hatvány Lajos könyve végén a vérpadot emlegeti. «Egészen a vérpadig» vállalja a felelősséget mindazért, amit az Astoriában és főképp Belgrádban elkövetett. Hogy egészen a vérpadig vállalja, azt a jeles pozórnek elhisszük. De mert

a nemzet el nem veszhet és mert a báró úr bátorságát igen furcsának ismerjük, megkérdézhetjük, hogy egészen a vérpadon is vállalja-e majd, báró úr?

Hatvány Lajos forradalmi memoárjának rövid, mondhatnám szűkszavú ismertetése, amelyet három cikkben «véghezvittünk», óriási érdeklődést keltett a pompás leleplezés iránt, a könyvesboltokat megrohanták érte, nem is szólva lapunkról, amelynek vonatkozó számait egyszerűen elostromolták kiadóhivatalunktól. Miután azonban az Esztendő decemberi kötete elfogyott, olvasóink tízezrei pedig — mint levelekből látjuk — az idézett részleteken kívül, a helyszűke miatt kimaradt egyéb «hálás» részletek iránt is erősen érdeklődnek, még egyszer vettünk némi fáradságot, nehogy Hatvány Lajos és a forradalom népszerűsítése körül bármiféle mulasztás is terhelje polgári lelkiismeretünket. Röviden, kommentár nélkül:

«— Hiszi-e Ön s mikorra hiszi, hogy kormányra kerül het, vagy legalább is kormányba?

Károlyi azt felelte, hogy *el van rá készülve, hogy egyáltalán be sem kerül s hogy az ő napja sohasem következik el. Mert ha rossz békét kell kötni, akkor azt kösse meg Tisza István, igya meg a levél.*» (12. oldal.) «Erre megkérdéztem Károlyit, hogy mint áll a *szocialistákkal*. Azt hallom, hogy egy blokkot akar velük kötni.

— A szocialistákkal való dolgomat, — felelte, — *állandóan megrontja Vázsonyi. Úgy látszik, hogy bizonyos vezetők titkainak birtokában van s ezzel zsarolja őket.* (12. oldal.) Megkérdéztem Károlyit, hogy minek ment Erdélybe, *miért hagyta itt a központot a nyugati offenzíva izgalmas napjaiban?* «Meg vagyok róla győződve, — mondtam neki nevetve, hogy *Erzbergernek bőghet a szarvas, nem mozdul ilyenkor.*»

— *Az ember úgy el fásul,* — felelte, — amikor a bolgár kiugrás híre jött, *éppen cserkészetről érkeztem haza, lóra ültem, még a fogkefémét sem vittem magammal (!!!) s úgy galoppoztam bele az erdőkbe, a messzei állomásig. Azóta*

nem pihentem, magamhoz sem tértem, se éjem, se napomé (14. oldal.) «A fővárosi könyvtár elé érkeztünk, amelyen gyászlobogó volt kitűzve, szegény Szabó Ervint gyászoló. Kérdem: Ismerte-e Szabó Ervint? Azt feleli: igenis, volt ma a temetésén, *demonstrálni akart mellette*, — de egyszersmind megkérdezte tőlem *a maga világában élő ember meghatóan kedves és csodálatos szórakozottságával, mely Károlyinak, mint minden fanatikusnak legjellegzetesebb tulajdonsága*, hogy miért éppen ezen az iskolán van Szabó Ervinért a gyászlobogó? Azt mondtam neki, hogy *az ő palotájával szemben az iskola épületében van a fővárosi könyvtár* és hogy ennek Szabó Ervin volt az igazgatója.» (14. oldal.) S mi azt hittük, eleinte, hogy Hatvány Lajos barátja a magyar állam jelenlegi és ideiglenes fejének! Pedig mond róla még ezeknél csúnyábbakat is.

«— Nézze kérem, gróf úr, amikor arról volt szó, hogy a comité du salut public listáját elmondja, szóval, hogy neveket mondjon, *csak a Sándor Pá/ neve jutott eszébe*

Károlyi azzal mentegetőzött hogy *a politika az embert tényleg nagyon egyoldalúvá teszi*. (13. oldal.) Igen, de azért a közös hibáért Tiszát agyonlövették, önmagukat nem. Persze, ez is ahhoz az egyoldalúsághoz tartozik, nemde? Őrült mulatságos aztán az a folyton visszatérő motívum, hogy mit csinált volna a diadalmas ántánt Andrássyval, ha az kisajátította volna Károlyi egyedül jogosult pacifizmusát és elment volna békét tárgyalni! Lesújtóan bántak volna vele, persze, most ihatnók egy rossz fegyverszünet és béke levét, s hol lenne a mai szép gyönyörű helyzet? Pláne, ha az ember tudja, hogy Andrássy nem Belgrádban van, hanem Londonban és hogy az ántánt-bizottságok nem győzik Apponyi információit kérni. Aztán egy bájos dolog Fényes-Lászlóról. Azon az ülésen, amelyen Wekerle bejelenti a perszónáluniót, Wekerle beszéde közben sokat kiabálnak. «Fényes László is kiabálna, de oly rekedt, hogy nem kiabálhat. *Hangomat elvitte a nép*, — rikácsolja be a terembe.» Nos, a székely nép azóta meglátogatta őt a Várban, hogy visszavigye neki a hangját, amellyel adósa, — saját-ságos, hogy azóta sem tud Fényes László kiabálni: mihelyt

a gyulafehérvári oláh poharazást vetik a szemére, eléggé elnémul.

De most már hagyjuk az apróságokat, csak még egy-két idézet.

«— A miniszterelnökség előtt ott találok a katonatanács kisémmizettjeit, akik nem kerültek föl a minisztériumba. Vágó azt mondja: *«Olyan machlojkát csinálók ennek a Károlynak hogy attól koldul.»*

Pedig hallom, hogy *fejenkint tízezer koronákat kaptak.* (131. oldal.)

«Heltai azt mondja nekem., hogy nagyon éhes, már 24 óra óta alig evett.

Meghívom ebédre.

Végigfekszik a kanapén, mihelyt a szobába ér, olyan fáradt. Előadom neki az autó dolgát. *Heltai is dühös.*

A rablást nem tűri . . . már t. i. ha más rabol». Így enyeleg Halvany azzal, akit ebédre invitált, de aki aztán meg is fizet az ebédért: *«Aztán egy írást ad nekem városparancsnoki méltóságának súlyával, hogy az autóm elidegeníthetetlen.* (133. oldal.)

Mikor kikísértem őt, *egy csinos autó várja a ház előtt.* Mondja, hogy egy waggonban *a nyugati pályaudvaron négy ilyen autó volt, a legjobbat kiválasztotta.* Ez az ő városparancsnoki autója. Soffőrjét is bemutatja: *«Ez a legnagyobb linkóci Budapesten.»* Amint a bezárt kocsit kinyitja, benn horkol a városparancsnok cimborája. Megkínál engem, hogy üljek be. Mondom neki: köszönöm . . . Valami rettenetes dohos szag árad ki a kalitból. A városparancsnok beül és a linkóci rohant vele városparancsnokolni tovább.»

Most aztán kérem önöket, elégedjenek meg ezekkel a vídám kis Hatvanyádákkal. Utóvégre az egész könyv 167 oldal, nem fér bele egy hetilapba, és ha már muszáj Hatvanyval foglalkozni, van rá elég alkalom más vonatkozásban is. Legújabb fordulat: a Népszava is, a bolsevikiek is, a nacionalisták is eg⁷aránt támadják Hatványt. Mi ez, ha nem koncentrált népszerűség, a nagyság átka? De a nagy Lajos nem zavartatja magát, s legutóbb a Pesti Napló megmondta a kormányról jó magyarán, hogy: *«Adtál uram esőt, nincs*

köszönet benne». Feltűnő e népiesség a cukorbárónál. Talán mert megfigyeléseit a répa földjeiről hozta, amelyekben szépen bennerothad a cukorrépa, mert a föld népe szerint; «annál jobb lesz aztán a föld tavaszra, mire fölosztják közöttünk». Nem tudjuk, de denikve: Hatvány Lajos ellenforradalmár lett, a végzet utolérte gyorsan. Miért? Talán azért, mert *in presente cadaoeris* mert őszinte lenni, és vannak hullák, amelyek már meghaltak ugyan, de még van annyi erejük, hogy kézigránáttal lövessék bele az önfeledt őszintékbe, hogy róluk halottakról csak jót szabad beszélni, legalább is mindaddig, míg hivatalosan is meg nem haltak. Lehet. De ez nem érdekel minket. A báró igya meg a levét, ha olyan társaságba keveredett forradalmat csinálni, amely az őszinteséget megorrol.

(Új Nemzedék. 1919. január február.)

HAZA ÉS EMBERISÉG

(Nyílt levél Babits Mihályhoz)

Uram. nem kell Ön előtt igazolnom személyes elfogulatlanságomat: ennek a lapnak a hasábjain elégszer hódoltam nagy költői tehetsége előtt. Rákosi Jenő hadjárata alkalmával külön levélben is kifejeztem Önnek felháborodásomat az agg méltóságos csúnya, kenyérre menő hajszája miatt. Ha most megdőbbenve és kétségbeesve kiáltok Önre; mini egy holdkóros filozopterre, aki nemcsak maga tébolyog az értelmi halál peremén, hanem aki egy egész magyar diákgenerációt akar oda fölhúzni a hajánál fogva s akire rákiáltanom azért is kötelesség, mert egészséges földrezuhanása csak gyógyulási, váltságot jelenthet önmagának is. annak a szerencsétlen diáknemzedéknek is, akkor nem személyes elfogultságot akarok jóllakatni, nem szellemi tornában akarok könnyű — sajna, nagyon is könnyű és nagyon keserű diadalmat szerezni a «költőfejedelem» fölött. A szakadékot akarom

megmutatni, amelynek szélén Ön bizonyára jóhiszeműen és érdektelenül tébolyog, fölöcsúdásul önmagának és okulásul mindenkinek, s ha ez nem sikerülne is, legalább a tragikus vonagló magyar lélek nevében vétót kiáltani arra, amit Ön művel. Ön az Új Világban — Purjesz Lajos és Benedek Marcell radikális ifjúsági folyóiratának első számában — kifejti, hogy milyen dolgozatot írna Vörösmarty Szózatáról, ha ma lenne diák. Hogy Ön dolgozatával, nevének díszével tisztelte meg az Új Világot amely tizenötöstendős korokban szakállas, pápaszemes, zavaros eszű, minden common sensetől elrugaszkodott szociológusoknak nézi a magyar diákokat, az az Ön dolga. Hogy Ön Purjesz Lajos nevelő és újságírói képességeiben látja a Nagy Pedagógost, akire a nemzet virágának szüksége van, és Benedek Marcellt, a «Mi Hőseink» című jövedelmező háborús vállalat társszerkesztőjét tiszteli meg a Fortissimo bátor pacifistájának szomszédságával, abba bele nem szólhatok. De Ön azt ígéri cikke címében, hogy meg fogja mondani, melyik «az igazi haza». Ön annak a halhatatlanunknak imádságos versét kommentálja, aki ezért az országért megörlött s aki úgy kezdte egyik utolsó versét:

Mi nékem a világ, ha nincs hazám?

Ez akkor is érdekelne minket és akkor is közügy volna, ha nem Ön cselekedné, akit Ignotus annyiszor mondott kongeniálisnak Vörösmartyval, aki a Vörösmarty-Akadémiának egyetlen koszorúsa szegény tragikus Ady Endre elhanyaglása óta, Ön. a költő, aki a nyelv egész titokzatos, nagyszerű életét éli költői izgalmaiban, a költő, akitől ínséges napjaiban hitet, reményt, igazodást, fáklyavilágot vár a nemzet. Ön azon is kezdi, hogy ma jobban megérti a költőt, mint még öt év előtt. «Mintha az Idők utolérték volna ezt a nagy előreszálló izgatott és sötét fantáziát.» Nos, hogyan érti Ön Vörösmartyt?

— «Népek hazája, nagy világ!» ... A «népek hazája» nem ügyel kiáltásainkra; a «nagy világ» el van foglalva a maga bajával, a maga forrongásával: és ezer meg ezer lélek kérdi még remegve, hogy csakugyan *hazájuk* lesz-e a népeknek, vagy mindörökre csak küzdőterük. Mi velünk, kis néppel, senki sem törődik, sőt *rosszakarattal* néznek mi ránk.» Ön meglepő jóakarattal rosszakaratnak nevezi azt, amit csehek, oláhok, szerbek művelnek ezer meg ezer magyar emberrel (Emberrel, uram, EMBERREL, ha ugyan elfogadja, hogy a magyar is ember, ami meglehetősen kétséges), férfiakkal, nőkkel és gyermekekkel, alispánnal épp úgy, mint proletárral. Arról természetesen, hogy ezt a rosszakaratút föltételezhettük és megelőzhettük volna, hogy ez a rosszakarat húsz év óta ordít és acsarkodik körülöttünk, hogy ezt a rosszakaratot a Jászi Oszkár folyóiratával és könyveivel hizlalták hétfejű sárkánnyá, hogy ez a rosszakarat ma nem sózna, botozna és akasztana, ha mi (mi, a nép, a népkormány) nem fölényes pacifizmussal felelnénk rá, — arról Ön persze nem tud. Hiszen Ön nem politikus. Nem? Tévedés. Ön későbbi soraiban — elképpesztő naivitással — igenis politizálni fog, minősítetten (inkább minősíthetetlenül) politizálni.

— «Rettentve kérdezzük: Miért? Vétettünk mi az Emberiség ellen, hogy így bánik velünk? *És ez a vége annyi rettenetes áldozatnak, ez a gyümölcse annyi lángoló hazaszeretetnek, annyi hősiségnek, ötödfél esztendő halálmegvető küzdelmeinek. Hát ez fakad a hősök véréből?*»

Ó igen, ezt a kérdést mi is elbőgjük álmatlan éjszakáink égő párnáinak, ezt ordítottuk már a Tisza-rendszer felé, amely legalább ordítani engedett egyetmást, ezt a kérdést fojtják belénk ma azok a szabadítók, azok az Emberek, akik pénzt és fegyvert adtak az oláh «rosszakarat» kezébe, ez borong azoknak a magyar katonáknak és tiszttek-

nek a homlokán, akiket reszkető gonddal óvtak meg annak a folytatásától, amit a piavei lázadásal megkezdték, de a felelet amely a detektives éjszakába behördül, vajmi más, mint amit Ön ad, a katedrái vátes. Mit is felel Ön? Feleli a következőket:

*«Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért. ...!»*

*De az ész szava hidegen mondja rá, hogy lehet
És hogy nem egy nemzet szempontjából kell ezt
nézni, mert hiszen minden nemzet áldozott, és bizonyára
kell bukó félnek lenni, ha egyszer háború uolt. És hogy semmi ez,
és nem is olyan rossz, mert mit jelent egy nemzet? Semmit! —*

Ember, Mensch, Man, Homme, Uomo, Hombre! S ezt Ön felnőtt korában mondja és ezt egy magyar költő mondja és ezt Ön Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Pécs felé mondja? Jó. mi a legszörnyűbb Mohácsot éljük s ön, a melegszívű poéta megáll a «hősvértől pirosult gyáasztéren» és nem sóhajtva köszönti, hanem mint egy hideg kin aj bonc, a Kritik der reinen Vernunftot mormolja, mikor «vérözön lábainál s lángtenger felette.» Jó, ön most az ész hideg szavával hűti poklos sebeinket, legyen: Ön most egyszerre fülíg szerelmes a «hidegüllepü» Észbe, akit a babája kisujjáért való izgalmában, minden emberi és költői emóciójában csúffá tesz, csúffá kell, hogy tegyen, mert a hideg észtól ugyan soha a «Fekete, fekete» vagy a (Danaidák) zenéje meg nem fogant volna lelkében. De ha ész, akkor legyen ész és ne tiszta örület. Nos, mi egyéb tiszta örületnél az, hogy Ön ideáll, a megbotozott nők és bebörtönözött férfiak mellé azzal, hogy mindezt ne nézzék egy nemzet «szempontjából»? Hát behelyezkedjenek a nemes, krisztusi megértés jegyében annak a szerb, oláh vagy cseh kancsukának a rostjaiba, amely egyesegyedül szerb, oláh vagy cseh «nemzeti szempont» szerint igazodik a magyarok meztelen hátára? Hát

van egy másik, egy «emberi» szempont is, amelyből nézve meg kell csókolni azt a kancsukát? Mily egyszerű s mily fölényes Ön: «minden nemzet áldozott és *bizonyára* kell bukó félnek lenni, ha egyszer háború volt.» Bizonyára, de talán áldoztunk mi többet minden nemzeteknél — az imént Ön is mondott valamit ez áldozatokról — s abból, hogy mi áldoztunk *többet*, mint akárki, olyan kanti hidegséggel következik az, hogy ráadásul szenvedjünk még *többet*, mint akárki, szenvedjünk ráadásul némán, a nemzetfölötti megértés boldog kéjével s küldjük el elismerő iratul a cseh zsupánoknak az Ön cikkét? «Bizonyára kell bukó félnek is lenni, ha egyszer háború volt» — ó igen, ez olyan matematikaian világos, olyan egyszerű, az a «bizonyára» annyira a «szkepszis kötelességével» van mondva, amelyet Ön mindig hangoztatott, de olyan rendben van-e az, hogy *ekkorát* buktunk? Mily tisztaistvánian játszi és a hisztérikus vénasszonyosságtól menekülő hideg fölény az, hogy «ha egyszer háború* volt. ...» hát te Úristen, nem retteggett valamikor Budapest a kozák lovak patkójától, nem volt itt oláh hátbatámadás, nem fenekedtek itt mindnyájunk életére azok. akik most bottal és puskatussal mutatják meg, mitől menekülünk vala, ha — borzasztó még kimondani is — mi győztünk volna, vagy ha akartunk volna még egy kicsit, csak egy pár hónapig még magyar katonát látni? S miért oly hideg és kanti fölény most a pacifistától annak bevallása, hogy a háborúban igenis *kelt* lenni bukó félnek, hogy igenis a fegyverek forró szava doni a nemzetek sorsán, mikor az ész hideg szava öt éven át prűszkölt az ellen, hogy a XX. században fegyverek *merjenek* dönteni, hogy utóbb is a mi fegyverünk merjen győzni, hogy egyáltalán legyen ebben a háborúban «legyőzött fél», és hogy — horribile dictu! — lehetőleg *mi* legyünk a nembukó fél! Te nagy Aristophanes,

vidd hírül az alvilágban Geszt urának, hogy az ész hideg szava a Fortissimo költőjének ajkán az Ő zsarnoki igéit papolja s a pacifista hajlandó csókolgatni a kard vasát, csak ne honi termék legyen, hanem «made in America!» De Babits, az Isten szerelméért, tudja Ön a bőrfotelében otthon, hogy mi az a «semmi» és mi az a «nem is olyan rossz?» Tudja, hogy az felhasogatott hát, bemocskolt női becsület, megalázott férfiasság, átlőtt proletártest, kioltott gyermekélet, minden temetőinknek, egész volt és mai kultúránknak megvesszőzése? Tudja Ön, pacifista, hogy az a «nemismyanrossz» nem csettingetve kóstolgatott pezsgő, hanem forró, *emberi* vér? Nem tudja. Azt sem tudja, mi az a nemzet. Mert akkor nem mondaná, hogy nem jelent semmit. Igaz. Ön hozzáteszi: «nem jelent semmit, mikor *a világ sorsáról* van szó.» De annál hülyébb a dolog. Hol látott Ön nemzetet, amely kéjjel dögölt meg «a világ sorsáért», ezért a ködös ideáért, és mit gondol Ön, mi az a «világ sorsai, ha nem a nemzetek sorsa? Az eleven világ, a reális világ, az a nemzetek világa. Az a világ pedig, amelyért Ön ilyen hideg fölényvel dögletti a magyart, az az Ön ideológus konstrukciója, egy jejes agytermék, már pedig Kant is leereszkedett a *reine Vernunft* gleccservilágából a *praktische Vernunft* melegebb zónájára, mihelyt erkölcsről, művészetről, politikáról akart szólni és megmondta, hogy a «szemlélet fogalom nélkül vak, *a fogalom szemlélet nélkül üres.*») Szemlélte Ön valaha az életet? De Ön tovább megy: «*És nem volt hiába* (már mint a mi fölfordulásunk), *ha egyszer a világ békéje sarjad ki belőle, ha okulnak az emberek a szenvedéseken és belátják, hogy testvérekké kell lenniök, ha ledöntik a falakat nemzet és nemzet közt, ha megvalósul végre a népek hazája:* akkor nem hiába ontották a szívek vérüket, még ha a nemzetük belepusztul is, még ha minden nemzet belepusztul is. Mert az Emberiség

előbbrevaló, mint a nemzet! És talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyeknek nevében halomra ölték a szent Emberiséget, kínozták és keresztre feszítenék az Isten képmását.)) Engedje meg, Babits, de nincs agyam, nincs idegrendszerem, fölfogni azt a képtelen, azt a szaturnuszbeli lelket, amely ilyen örült gallimatiászt tud hidegen és fölényesen papírra vetni. Hol látja Ön azt, hogy pont a világ békéje sarjad, pont abból, hogy csak a magyar nemzetet feszíti keresztre az a bizonyos enyhe «rosszaidat?» Hol látja Ön, hogy a cseh, az oláh, a szenP okul a *mi* pacifizmussal vállalt szenvedéseinken, és a deres, amelyen magyarok fekszenek, éppen az az iskolapad, amelyen a csehek, oláhok, szerbek a testvériséget tanulják? Vagy azok a haramiák az Ön Kant-fordításán, az örökbéke filozófiáján buzdulva öklözik testvéreinket? És hol pusztult el más nemzet e rettentő világomlásban úgy, mint a magyar. S Ön nem meri, egy szóval nem meri azt a konzekvenciát levonni, hogy ne pusztuljon el tehát a magyar nemzet sem, hanem a pacifisták sajátos vérszomjuságával (amely inkvizitori dühében azonos mindenfajtájú ideológusnak a vakságával és gyűlölködésével) oda lyukad ki, hogy *pusztuljon el minden nemzet, csak az Emberiség maradjon meg!* Törjenek kerékbe engem, öljék meg asszonyomat, verjék agyon a gyerekeket, irtsák ki minden rokonomat, sebaj. Csak a Családom maradjon meg egészségben, csak a Családom örömét el ne rontsák! Hát hol a Marsfenében képzel Ön világot, ha minden nemzet elpusztul? És hát mi az ördögöt képzel Ön: azok a nemzetek nem *egymásnak* üzentek háborút, hanem az *Emberiségnek*? Nem egymást marcangolták és a maguk jogos vagy vélt érdekeiért harcoltak, nem egymást lötték rostává, hanem azt a ködös ideát, amely az Ön fejében lóg? «Legyünk férfiak!» — mondja Ön — «lássunk és mondjunk ki mindent

szabadon! *Nem a hazafiságra tanít az idő! Emberiségre tanít!*» Nos, Önnek ma igazán csekélyebb kockázat a gondolatait szabadon kimondani, mint nekem: de Önt ausgetippelt Emberiségre tanítja az olasz-jugoszláv marakodás, a szerbek által győtrött horvátok ordítása, a magyarok és nemzetiségi testvéreik gyötrelme, a japán macska leselkedése Európa házatetején es Wilson kábelogramja, amely egyszerre leszerelte az amerikai flottaprogramm heves ellenzékét, Emberiségre a Lenin hekatombái? «A Haza nevével rútul visszaéltek», — ó, all right, de nem azért éltek-e vissza vele, mert először idegenekért véreztették a magyar százezreket, aztán az önvédelmi háborút lehetetlenné tették azok, akik a magyar katona kezéből kivették a fegyvert és az oláhok kezébe dugták, mert először II. Vilmos hazájáért véreztünk, azután egy ostoba ideológiáért szenvedünk, de soha a hazánkat nem szolgálhattuk? Vagy olyan *semmi* az a haza, amilyennek Ön az imént mondta és akkor nem lehet vele visszaélni, mert egyáltalán nem is *lehet*, nem is *szabad* élni vele, — vagy nem. S akkor következnek, hogy most, a régi rendszer elpusztulásával okosan, helyesen éljünk vele. «Jelszónak használták a gyilkolásra, babonának, mely a bűnöket takarta, szájtömő kócnak, a szabad szó ellen.» Igen, ez betyárság volt, de nem kell-e akkor megtagadni az Emberiséget is, amelynek nevében szintén gyilkoltak Poroszországban és gyilkoltak nálunk is, babonáztak és bűnöket takartak és kócot tömtek a szájukba és tömnek ma is. — vagy Ön mindenről megint nem tud odafönn a felhős Trónuson? «És *tatán* azért bűnhődik a Haza. Legyünk férfiak, mondom, és *mondjuk ki nyíltan: igenis vélett a nemzet az Emberiség ellen! Vétett, mert gyenge volt.* mert eszközül adta magát azoknak, akik üzletből és gonosz megszokásból az Emberek szabadságán és a népek jogai ellen szövetkeztek.» Nos, mint látom, a bűn-

hódés jogosságában Ön is kételkedik egy óvatos talán-nal, és ezért a talánért lövik le Pozsonyban a kokárdás magyar diákot? Vétettünk mi az Emberiség ellen olyasmit, amiben senki más nemzet e kerek világon nem bűnös? Mit, mikor? Hol voltunk mi abban a helyzetben, hogy vétsünk, és pedig egyesegyedül csak mi vétsünk? Talán az volt a vétünk, hogy Ausztriát föl hizlaltuk a magunk rovására? Hiszen ennek a hánytorgatását mindig Önök bélyegezték ostoba sovinizmusnak, embertelen egoizmusnak! Talán az volt a vétünk, hogy mi a nemzetiségeket nem sóztuk, botoztuk, akasztottuk, hanem hagytuk élni, fejlődni, gazdagodni őket? Vagy azzal vétettünk ilyen szörnyűt, hogy nem engedték Pestre az orosz (ó, hol lenne Ön már akkor az egész Tiszta Ésszel!) és nem engedték már 1916-ban Kolozsvárra a dicsőséges oláh haramiákat? Talán az volt vétünk, hogy szalonkocsin járattuk az oláh vezéreket, akik már akkor a szemünkbe röhögtek, és ma is nálunk székelhet hivatalosan az az oláh követség, amelynek előszobája tele van az erdélyi pandúrproklamációkkal s ahonnan vihogva nézik Erdély haláltáncát?

És ha valóban gyengék voltunk, — az egész magyar parlament, amely a háborút megszavazta: a Károlyi-párttal egyetemben -- hát nem azért kergettük pokolba a régi rendszert, hogy most aztán erősek legyünk és ne adjuk magunkat eszközül idegeneknek, ne hagyjunk garázdálkodni hóhérokat, akik — ismétlem — talán csak szintén embereket gyilkolnak, mikor magyarokat gyilkolnak, nem? *«Azzal a mértékkel mérnek most neked, amivel a Te uraid mértek nevedben másoknak.»* De örült férfiú, hát hol mértek a mi uraink, akik még az oláh hazaárulókat is olyan csínján internálták, akik a német vagy oláh vagy akármilyen más hazát szolgálták, csak a magyart nem? hol és kinek mértek ők a kancsuka és az akasztófa cseh, oláh, szerb

mértékével? És ha mértek volna jogosulatlanul a mi nevünkben, hát szabadna hozsonnázni most annak a «bűnhődésnek», amely a félrevezetésre ráadásul megint csak a nép hátán suhog? Nem, ezt még Ön is sokallaná: «Lehet-e egy népet felelőssé tenni?» kérdi Ön, és akkor nem érijük, miért magyarázza Ön is az Esz hideg szavával, hogy igenis, a nép felelős a múltért, a nép bűnhődik és bűnhődnie kell a múltért, és nem baj, ha mindjárt megszakad is belé? «És lehet-e egy népet eltüntetni?» kérdi Ön, nem is feelve rá, olyan természetesnek találja a feletet. Nos, az oláhok, jobban tudják, ők igenis fölfogják, hogy ha a magyar nép egyedeit kiirtják, akkor konzekventer eltűnik a nép is, amely nem Eszme, hanem olyan fizikai valóság, mint az Ön szemüvege. «*Elvehetnek tőlünk földet, amennyit akarnak* — mondja Ön tovább egy nagylelkű gesztussal — *nem a föld a haza és nem szabad abba a tévedésbe esnünk, amibe a régimódi hazafiak estek* — mondja Ön szigorú tanári megrovással — *akik ezrével áldozták föl a szent magyar életeteket a területért, az élettelen földért.* Nem a föld maga a szent, nem a föld a haza, *a föld csupán lakhely, üzlet és gazdaság. Ami a földben a szent: az az emberek emlékei.*» Elernyed az ember karja írás közben. Tanár Úr, Költő Úr, Ember Úr, hát mégis, mégis csak paralízis, javíthatatlanul? Hát miért akar tőlünk földet, földet, minél több földet elragadni oláh, szerb, cseh? Mert az olyan *semmi*? Mert nem oláh, szerb, cseh *hazát* akar belőle csinálni? Volna itt még haza, ha azok az Önnél szekundába pónált «régimódi» hazafiak abba a tévedésbe estek volna, hogy egye kutya a földet, vegyék el tőlünk, legyünk rajta páriák, dögöljünk éhen, irtassuk ki magunkat, sebj, a magyar haza megmarad; ha már híre se lesz a földön a magyar életnek, ott fog tündökleni Pythagoras szféráiban zavartalanul, mint egy tanári agyvelő? Hol lenne Ön és mindaz, amit Ön jelent? Vagy hát

ön a Kritik der reinen Vernunfttal ül le az édesanya sírján is és szekundát ad azoknak az ősanyáinak, akik régimódi naivitásukban kínnal és jajgatással, sőt véráldozattal gondoskodtak arról a szülősejtről, amelyhez Önnek fenséges eszmélkedései lehetőségéhez olyan múlhatatlan szüksége volt, pedig rettentően lenézheti, mint csúf és alacsonyrendű fiziológiai kategóriát? Ön költő, Ön írt szép verseket az olasz föld levegőjéről: Ön valóban nem lát mást a magyar földben, mint üzletet és gazdaságot? Ön ilyen fölényes kalmár és agrárius és bankár tud lenni, mihelyt a magyar földről van szó? Ó boldogtalan és valóban vátesebb Ady Endre, korbácsoló szerelmese az avar halmoknak, érdemes volt elmúlnia neki ez egy mondat elől, hogy itt ne érje és a szégyen meg ne ölje! «Ami a földben szent: az az emberek emlékei.» De miért szentek emlékeikben az emberek? Azért, mert jövedelnes üzletet, belterjes gazdálkodást folytattak ezen a földön, semmi egyébért? Látja, a «régimódi» Vörösmarty, akit Ön nyomban idéz, másképpen vélekedik. Neki szent a föld, mert

*«Ez a föld, melyen annyiszor
apáink vére folyt,
ez, melyhez minden szent nevet
egy ezredév csatolt.»*

De Ön azt mondja, hogy a «szellemi levegő» az igazi haza, nem a holt földek. Nos, a föld akkor hal meg, amikor így gondolkoznak rajta, és ha a föld meghalt, akkor Ön elmehet a szellemi levegőjével a tiszta eszmék birodalmába, de itt vagy átváltozik a tüdeje oláh, cseh, szerb, zulukaffer hódítók tűzzel-vassal terjesztett «szellemi levegőjéhez», vagy alászolgája. *«Ez az igazi, a szent haza, amely nem kíván véráldozatot»*, — ó hogyne, a halott végleg megszabadult a katonai kötelességtől, rettenetes is lehet egy tanárléleknek a véráldozat, de Nietzsche bizony tanár volt és amikor a francia-német háború

kiütött, dörögve követelte, hogy ő is teljesítse kötelességét, és Fichte tanár úr is csinált valamit a francia megszállás veszedelmei közepette: igen, de persze ők barbárok voltak és jóval kisebb elmék Babits Mihálynál. *«Ez az a haza, amelyet soha sem lehet az Emberiség ellen fordítani»*, — all right, de mitévő legyen ez a haza, ha az Emberiség jön a fúróval, ellene jön, Tanár Úr, ellene! Megvetően nézzen a «régimódi» ellenségre, amely képes véráldozatot is hozni, csak hogy a hazája földjét, ezt az üzleti és gazdasági objektumot kiterjessze? Megfelel Ön erre is. *«És ha igazságtalanok mi velünk más népek: ezt a hazát (már minthogy a szellemit) tőlünk el nem vitathatják: nincs okunk gyűlölködni érte és bosszút koholni, mint a másikért, a földért.»* Ó igen, Tanár Úr, Isten ments, hogy csúnya gyűlölködéssel feleljünk, aljas bosszúkoholással arra az oláh, szerb, cseh kancsukára és hódításra. De nem jelölné meg precízebben azt a geográfiai fittyfenét, ahova ez a szellemi haza babitsi fölényel elvonulhat majd, ha itt egészen megeszik a földünket, kiirtják testünket-lelkünket, eltiltják a nyelvünket? Igaz. elmehetünk a *fogalmak* tág birodalmába, ahol Ön bizonyára naponta ebédel, vacsorál és ahol a könyvei honoráriumát is kiutalják majd, ha a föld végleg kicsusszan alólunk, mehetünk a fitty ... ó pardon, a szellemi hazába, véráldozat nélkül.

Uram, talán goromba voltam, talán voltam olyan goromba, amilyen kétségbeejtő az Ön dolgozata. Kétségbeejtő, hogy Ön csak hazáján talál ki-méletlen ostorozni valót s egy szava sincs a mások hóhérságára. Kétségbeejtő, hogy egy költő ilyen gyűlölködő és egy tanár ilyen tudatlan. Szörnyűséges, hogy az Ön «emberszeretete» hóhérokat igazol s olyan szívtelen, mint azé a filantrópé, aki elszalad a közeli, a reális koldus mellett azzal, hogy nem ér rá ilyen partikuláris ügyre csökkenteni az ő uni-

verzális emberszeretetét, és retteg attól, hogy szubjektív talál lenni tíz fillér erejéig, lokálpatrióta lesz, amiért a saját utcájának koldusát támogatja a hapa-randainak mellőzésével. Szörnyűséges, hogy Ön nem látja a föld, a nyelv és a szellem összefüggéseit, és költő létére nincsen intuíciója annyi, mint annak a hídvégi parasztnak, aki négyévi frontszolgálat után hazajött Erdélybe fölakasztani magát, mert «hazája sorsát nem bírta elviselni», és hogy Ön hideg transzcendentáliákkal emelkedik éppen a magyar sebek fölé *és csak éppen azok fölé. Szörnyűséges, hogy* Ön tanár létére olyanokat ír, amikért az elemi negyedik osztályában szekunda járna. Groteszk, hogy Ön a tolsztoji ábrándokat ragasztja vérző mellünkre, amikor nem tudja legalább titáni művekkel megbo-csáthatóvá tenni elrugaszzkodását. Tébolyító, hogy Ön olyan nyugodtan és fölényesen prelegál, mintha a béke és boldogság paradicsomában, valahol Új-Zélandban ülne egy akadémiai fa alatt. Tébolyító, hogy a pacifizmust Ön is csak défaitismusnak tudja elképzelni. S itt ne vádoljon engem semmiféle militarizmussal: Ön *már* akkor *volt szíves* gratulálni antimilitarista szellemű verseimhez, amelyek a Nyugatban jelentek meg, amikor még a babája kisujjáról nem tett vallomást (attól Ön nem sajnálta a véráldp-zatot!) és a Fortissimo még nem dübörgött föl. En mondtam akkor is olyan önvészélyes dolgokat, mint amilyen önvészélyes most egy szikrányi józanészt, egy unciányi magyarságot követelni vagy csak hangoztatni is. Ön egy rettenetes lelki ürességről tett megdöbbentő vallomást és örökre lehetlenné tette nekem, hogy megvédjem azok ellen, akik költészetét iparművészetnek nevezik s Ady Endre önkínzó, szent szerelemmel és javítani akarással ostorozó fajisága és erupciós művészete mellett Önt olyan halványnak látják, mint egy bizantinüs metafizikát. Önben nagyobb a bizantinus, mint a metafizikus és a költő.

Sok összefüggést világíthatnék meg szörnyű önvallomása fényénél, de kifogytam a helyből. Szánom, szánom Önt, parasztian egyszerű dolgok tudatlanját, tévelygő dervisét egy ál-emberi kategóriának, amelyet azért becsül kvalitatíve is nagyobbra, mert *számbelileg* többen férnek bele és rálátja a világra, pedig csak agyában valósul meg, és szánom Önt, aki családirtáson akarja kezdeni az Emberiség megváltását, masochi kéjjel csókolgatja a korbácsot, öngyilkosságra akar rábeszélni egy nemzetet, és sajátos demokráciájában reszket attól, hogy egyszerűségben, gyászban és haragban véletlenül egyforma talál lenni legközelebbi testvéreivel. Megmondtam ezt, vállalva annak az ódiumát, hogy egy forradalmi tekintélyt kritizálni merészelttem.

(*Új Nemzedék. 1918. március 8.*)

NÉHÁNY ADAT AZ IRODALMI PATKÁNYLÁZADÁSHOZ

Az a nyílt bolsevizmus, amely négy hónapig Magyarországon dühöngött, irodalmi vonatkozásában is az volt, ami a többiekben: patkánylázadás. A patkányokat azonban a megelőző tíz esztendő «magyar» sajtója és irodalma hordozta ki méhében, hozta napvilágra és nevelte veszedelmesekké. Hogy honnan, micsoda csatornái mélységekből búzlott föl az aszfalt fölé, sőt Budapest amerikánus tornyai fölé ez a népség, arra mindenki rá fog ismerni, ha az egyik csatornarácsot fölemelem. Egy különben dühödt bolsevista mondta el nekem március 24-én, hogy az írók tanácsának alakulása közben valaki az írói direktóriumba megválasztandónak véleményezte az egri remetét: Gárdonyi Gézát.

— *Gárdonyi?* — pattant föl erre valaki a legifjabbak közül. — *Mért nem mindjárt Vörösmarty Mihályt*

Ez a fölényes, lesújtó mondat azt akarta kifejezni, hogy ha már ilyen ásatag, elkövült nevet mert valaki fölvetni, akkor miért nem mindjárt egy hitelesen meghalt, egészen paleontológiai nevet, a Vörösmartyét vetette föl? Ki beszél, ki mer még beszélni, a «mai» magyar írókról szólván, ilyen jelentéktelen, elaggott és hátramaradt senkiről, ilyen régen elintézett irodalmi kövületről, mint Gárdonyi Géza? Az a fiatal titán, aki mindezt ama lesújtó mondattal elintézni vélte, Déri Tibor volt. Boldogan konstatalom, hogy senki a nagy magyar közönségből ezt a nevet nem ismeri, és irigylek mindenkit, aki nem kénytelen ilyen süvölvényekre egyetlen percét is vesztegetni. De a patkányvisítás jellemző. Aki elkövette, az magánhivatalnoki életének homályából a Nyugat hasábjain pattant ki az irodalmi verőfényre egy ocsmány pornografikus elbeszéléssel, amelyet csupán még néhány igen rosszul, jelentéktelenül átírt Kraft-Ebbing-fejezet követett. S e néhány irodalmi exhibíció után mire vélte magát följosogítottnak a derék bankfiú? Arra. hogy ugyancsak a Nyugat vendégszerető hasábjain bemocskolja a tragikus Ady Endre halotti maszkját és megállapítsa egy hasonlóan fölényes cikkben, hogy Ady volt az utolsó nemzeti költő, annál is inkább, mert «a nemzet» — mint ilyen — megszűnt, ez az avult fogalom az idők lomtárába került, Adynak még meg lehet bocsátani, hogy lázas költői elfogultságában erről még nem szerzett tudomást Déri Tibortól. Ki szüntette meg a nemzet, a nemzetek létét? Talán Gerhardt Hauptmann, talán Paul Claudel, talán Dosztojevszkij, vagy D'Annunzio, vagy Goga Oktavián? Nem, hanem Déri Tibor, aki a nevezettekkel semmiféle kongenialitásba nem erőszakolható. De Déri Tibor — s ez a jellemző! — érezte magá-

ban a jogosultságot, a hivatást ahhoz, hogy a nemzetek megszűntét dekretálja, és a Nyugat — s ez megint jellemző! — érezte annak a szükségességét, a kötelességét, hogy ennek a cikknek az «ő» Adyjának szentelt számban helyet adjon. S tovább megyek: sem a cikkíró, sem a Nyugat nem érezhette magát egyedül, asszisztencia nélkül, amikor ezt a szemtelenkedést kiadta. A Barcsay-utcai gimnáziumban egy felsőbb osztály «bizalmiférfia» így nyilatkozott meg a kommün első napjaiban diáktársai és a tanárság előtt:

— No lám, ma ünnepünk van, és még sincs Szózat, nincs Himnusz. Ki is írta azt a Szózatot, hogy «itt élned, halnod kell?» Az a Vörösmarty bizonyára valami temetkezési vállalatnak volt a vigéce, nemde, elvtársak?

Hát igen: a patkányok ott voltak nemcsak a Nyugat szerkesztőségi asztalainál, hanem az iskolák padjaiban is. csöndesen koncertáltak egymással, és a gyáva merészség napjaiban el is rikkantották magukat egyformán, egyazon hangvillára hangolva. Megérezték önök a patkánybűzt? Majd lesz még tovább is.

Az irodalmi kommünek három látható feje volt: Lukács György, Balázs Béla és Kassák Lajos. Mikor rájuk gondolok, eszembe jut Nietzsche két jóslata az eljövendő európai «nihilizmus» embereiről: «die ungesundeste Art Menschen» — a legégszégtelebb emberfajta — és a másik: die «Vorherrschaft der jüdischen Rasse in Europa» — a zsidó faj uralma Európában. A magyar szellemi nihilizmus nem teremhetett betegebb embereket e háromnál és zsidóbbakat a két elsőnél. Lukács György és Balázs Béla nem hiába imádták egymást a nyilvánosság előtt is nyomtatott papíron: Szellemiségük tökéletesen egyazon szárazfagyökér volt. Az a túltengő intellektualizmus, az a minden lelki megmozdulást itatóspapíron át szűrő absztraktság, az a min-

den eleven élettől, elsődleges inspirációtól és költői megsejdtéstől való idegenség, amelyet Werner Sombart méltán sorol a zsidó fajiság ismertető jegyei közé, hatványozottan volt meg Lukács Györgyben és Balázs Bélában, a pesti irodalom e két jászioszkárában. Lukács György, a filozófus és esztéta, a világ legködösebb, istentől-embertől legerugaszkodottabb mondataiba gyötörte a magyar nyelvet, amin nem változtat az, hogy «mi volt egészen tehetségtelen» (mint ő állapította meg különben nagyon helyesen Molnár Ferencről), és hogy a «pesti» kritikáról, megsebzett Balázs-imádatában, helyes megállapításokat is tudott körülírni. Távol kerengett ő, a hideg csillag, minden népitől és minden proletáritól, távol kerengett ő, a millimosfiú, a nyomornak sötét szféráitól, — s egyszer csak itt termett irodalmi népbiztosnak, Ítélni írók és könyvek fölött. Az írók egyik ülésén Szabó Dezső hevesen nekirontott a direktórium jogosultságának:

— Ki nevezte ki ezt a direktóriumot? Lukács György. Micsoda iudicium jellemzi Lukács Györgyöt? az, hogy a világot egyik könyvében fölsoztotta két nagyon egyenlőtlen részre: Balázs Bélára és azokra, akiknek nem kell.

A hosszúhajú titán, akiről azt hitte volna a jóhiszemű szemlélő, hogy soha ki nem mozdul metafizikai felhőiből, fölcsapott aktív politikusnak, miért? mert Kun Béla megfújta a patkányhívó sípot a Kol-Nidré dallamára, és a «race-gőg» munkába serkentette a «ságok ségségének» filozófusát. Hogy Balázs Béla volt a jobbkeze, az természetes. Ez a kétségbeesett kis ön imádó, akit Lukács a Nyugatban egyenesen Dosztojevszkij mellé magasztalt, egyik legjellemzőbb patkánya volt a pesti irodalomnak. A lukácsgyörgyi életmentességet drámákban, versekben, novellákban, ködös németből puskázott értekezésekben próbálta megeleveníteni, szédületes siker-

telenséggel. Ha valaha méltán buktak meg drámák és könyvek Budapesten, Balázs íráskái méltán buktak. De a nagy önszerelmes nem csüggedt, hanem összes pórusain át tovább verejtékezte az irodalmat. Ha valaki papíron át gondolkozott papírra, könyvből csinált könyvet, valami kacagató keverékével a német Schulmeisternek és a zsidó talmudistának, akkor Balázs Béla. De Balázs e világuidegensége mögött is forrón ott lüktetett egyetlen eleven életnyilvánulása: a faji és egyéni érvényesülés vágya. A Károlyi-forradalom napjaiban még Hatvány Lajos, a cukor-Voltaire is elképedt azon, hogy a hadügyminisztérium egyik szobájában egy egész ellenkormányt talált, amely ott lázasan írogépel, telefonált, tábornokokat csapott el, — az ellenkormány feje Balázs Béla volt. Balázs Béla, aki a háború alatt először k. u. k. gutgesinntséggel próbált boldogulni, elment hadiönkéntesnek, a népszövetség kísérletező állomásául magasztalta a monarchiát, katolikus helyeken chestertoni katholicizmusával kérkedett, nacionalistáknak az ő fronton szerzett «magyar race-gőgjéről» szavalt, Ignotuséknak Mitteleurópát imádta, — ez a ravasz kis «tisza irodalmár» a nagy patkánylázadás idején végre elérkezettnek látta az időt, amikor együtt imádhatja két igaz szerelmét, a nagy Ciont és a nagy Balázst. Hogy aztán az írók kataszterével, az írók első, második és harmadik osztályba való sorozásával milyen kis panamákat csinált és milyen homéri kudarcot vallott ez a két élelmes szaktudós, arról még a proletárdiktatura egyes lapjai is gaudiummal és fölháborodással írtak.

A harmadik csillag, Kassák Lajos, az szegény feje kereszténynek született. Tót legény, aki a műveletlenek egész boldogságával ragadt meg egy-egy újszerű (neki újszerű) kifejezésen, szókötésen, jelszón, s egy bizonyos ügyesen kormányzott örülettel mindig tudott magának egy ultraforradalmi platformot

kitalálni: ő mindig előbbre volt a legelsőknél is egy kis negyedórászkával, őt nem lehetett elérni, ő például a proletárdiktatúra napjaiban már a «kollektív individualizmus» Rosinantéján nyargalászott. A jeles «független» végigkísérletezett a klerikális tábortól kezdve mindent, és minden látszó örülsége és rendszertelensége mellett is rendszeresen sütögette a maga kis pecsenyéjét, így a kommün idején is egész diktátori szerepre tolt a föl magát futurista versfaragóival és plakátrajzolóival együtt, hiába prűszkölt ellenük a Népszava, az Ember, és hiába vicsorgatta fogát rikító kirakatjukra a képeiktől megdühödött proletártömeg. Kassákékra is egészen pontosan áll a «legegészségtelenebb emberfajta»: — az aztán más, hogy az adminisztrációjuk egészen egészségesen működött. A patkányviszonyokra jellemző, hogy őt és patkányait a szomszéd csatornából hevesen és féltékenyen támadták és e támadások egyik vezére éppen Kéri (Kramer) Pál volt a magyar újságírók egyik fő perverzusa. Kéri Pál, a velejéig megrothadt ember volt, a született bolsevista, — függetlenül attól, hogy ilyen izmus történelmileg föllép-e, vagy sem ő a bolchévisme en soi volt önmagában, a létében, a szellemi kisugárzásában. Tizenkét éves korában már nemibeteg, egy cselédlánytól, — s innen az utat egészen Tisza István meggyilkoltatásáig, a minden keresztény egészség és szépség, nagyság ellen való dühödt patkány lázadásig, a Károlyi Mihályon át való országrontásig, az alkoholizmusig és nemi pszichopathológiáig pontosan, következetesen megfutotta. Róla nem egyszerű portrét, hanem regényt lehetne írni: ő és Pogány-Schwartz József, ez a két züllött újságíró — akik közül persze Kéri határozottan tehetség volt, Pogány-Schwartz pedig maga a tehetségtelenség — taszították bele Magyarországot a pokolba. Körülöttük nyüzsgött aztán az apróbb patkányok hada, akik sem tehetségben, sem a züllés nagy arányaiban nem tudták utolérni, a Hajnal Jenők, a Róbert Oszkások,

a Roboz Imrék, a Halasi Andorok, a Magyar Lajosok, a Gábor Andorok hada, akikben nem volt meg a démoni erő és szinté-nagyság, de ugyanaz a patkányvér szaladgált moralitásuk ereiben, és akik szóhoz jutása, életlehetősége csak annak a texasi anarchiának köszönhető, amely itt tizenöt éven át dült a pesti újságírásban, irodalomban és kritikában. Ezek és egyívású cimboráik ülték tele az Újságírók Otthonát, és csináltak belőle egy olyan morális boszorkánykonyhát, amelynek szörnyűségét egész nagyságában csak egy középkori festő képzelete vagy egy Goya ecsetje tudná megeleveníteni: s ezek és azonos lelkületű, legfőlebb óvatosabb patronusaik csináltak itt tizenöt éven át újságot, könyvet, haladást, közvéleményt.

(Új Nemzedék, 1919. október.)

SZABÓ DEZSŐ REGÉNYÉRÜL

1.

Majd eljön az ideje, hogy Szabó Dezső nagy regényéről (*Az elsodort falu*) «csaktárgyilagosan» fognak írni hüvös későbbjöttek, kínjainktól és reményeinktől távolszülöttek. Ma nem lehet igaz járatban, aki e könyvnek forrósága mellett objektivitást mimel, — bizonyítom a fölüvöltő ordasokkal, akik az egyszer nem a hideg holdra vonítottak föl, hanem a kánikulai napra, az élet, az akarat, az ocsudás vakító tűzömlésére, és a lelkesekkel, akik a feketekörmök diktatúráján egymás közt lopva rongyolták a könyvet, mint egy tiltott bibliát. S igazolom főképp magával a két hatalmas kötettel, amelyeket ép azért vicsorganak körül a pesti betűnadas fölriadt toportányjai, mert a magyar szívnek húsából szakadtak lapjaik, és hát igen: *irány* van bennük, útnakvágás és útatmutatás, papírszűrő nélkül adott vér, a mi meggyötrött és

szabadulást, keringést, testnek építését sóvárgó vérünk van bennük, tendencia van bennük, mint az egyiptomi gúlákban, a nyugati dómokban s az élet minden alkotó lendületében. Irányzat van bennük, mint a Jézus Krisztus paraboláiban és feszületében, mint a buddhátlan világegyetemben. — és jelentőség, mint a megjelenésében. A vörös május hozta ki ezt a regényt, s ez az egy lehetett szerzőjének akarata ellenére történt késlekedés, de megvan benne a magyar géniusznak nagy «célzatossága»: a tiltakozásé, amely a vörös patkányok lázadása idején akart jelet adni arról, hogy a huszonnégy lopott órára diadalmas látszat plakátfalai mögött van itt valami roppant és egyedül valóságos élet, amely a lekötöttségében is erősebben, jobban és messzebbreszólan van, mint a vörösrefestett hálósipka.

Ha parázsló betűkkel írok e könyvről, nem tehetek róla, — nem elszánásom dolga, nem előre megfontolt szándéké. A könyv élményül zuhant száműzött napjaim irtóztató látomásaiba és kétségbeesett tétlenségébe, — de a vörös háttér legföllebb csak fokozta élmény-jelentőségét, amely amúgy is meglett volna. A magyarságnak ugyanis hosszú idők óta nincs könyve, amely ennyire élmény lenne, élmény a nemzet egyetemének, minden csak-irodalmisságon túlnövő élmény, ennyire politikum, s itt bocsássák meg a lelkendezés túlságait annak, aki szegényebb és inasi könyvének süket fogadtatásában éppen azt vezekelte, hogy merte a mai magyar történetnek baljós sejtelmeit művészetté politizálni. Szabó Dezső könyve éppen a legsanyarúbb rabság napjaiban föltört kiáltása a magyar sorsnak, kiáltás fél Európa magyar meszesgödreinek mélységei alól épp úgy, mint a tervszerű irodalmi és politikai magzatelhajtás sötétségéből.

Harminc évnek problémáit dobja az egek arcába, vádlón, követelőn és visszakövetelőn. Ez lenne a nemzet életének legnagyobb távlataiban nézett jelen-

tősége akkor is. ha nem lenne benne irodalom egy sor sem. Az aztán már a krisztusi paradoxon legmélyebb értelmében természetes és szükségszerű valami, hogy éppen azért van benne irodalom több, mint kétezer eddig megjelent könyvben. Mert ez éppen a hangsúly dolga: aki csak *magát* keresi, elveszti magát, és aki *nem* magát keresi, megtalálja magát is. Egy írásmű vagy a mesterséget keresi, és akkor megtalálja, de csak a mesterséget és nem többet. — vagy többet keres annál s akkor vele adatik a mesterség is. Minél magasabb értékek világában járunk, annál kevésbé (állíthatók elő) ezek az értékek a figyelemnek és a reflektív elmének ráirányozottságával, annál szuverénebb a kegyelem, az ajándékozó rejtelemnek működése, — nem tehetünk róla, hogy a világhistória ezt éppen a keresztény élet legnagyobb jelenségeivel és egy másik élet száználmas kudarcaival — igazolja.

2.

Nem igaz, amit egy filozófiájában zavaros, bár költészetében önkéntelen magyar kisugárzású vidéki poéta írt erről a regényről, — hogy a tendenciája: valami hamis rousseau-i «vissza a faluhoz». Nem, ez a regény sokkal a mienkebb, hogysen ilyen elvonatkozott általánosságban adná a város és a falu valóban örök harcát. A magyar probléma egészen más: vissza a falut nekünk és a falun át vissza a várost, mert mi vagyunk az a fajta, amelynek saját látszólagos birtokán sem volt önrendelkezési joga. — tulajdon életkifejtésének lehetőségeit szívták el tőle Geszt és Lemberg felől. Hol vagyunk mi az általánosítás boldog világától! Nekünk itt egy legsajátosabb, kifelé legértetlenebb, befelé is csak a poklok villámfényénél meglátott tragikus kérdésünk van: a vér, a verejték és a lelki felsőbbség jogán való visszakövetelése annak, ami olyan miénknek látszott, hogy

gonosz és csavaros ideológusok itt már hódításról, elnyomásról mertek szavalni, hogy ne vegyük észre a gyékénynek lassú, ügyes, halálosan biztos elhúzását. Ennek a mi legsajátabb problémánknak égrekiáltása Szabó Dezső regénye, és ez az a nagy jelentősége, amelyért ma elsősorban vagyunk hálásak. Mert ha valaki rámkiált a vágató kocsi előtt, elsősorban a kiáltásáért vagyok hálás, és csak azután gondolkodom rajta, hogy melodikus volt-e a hang, amely engem visszakíáltott a túlsó partról. Az «elsodort falu» egy székely falun át mutatja meg az egész magyar elsodratást: azt a kétfelől való elhagyatottságot, amely a magyar nép legjava erőit, értékeit züllesztette bele az itthoni és a fronton való romlásba. Mindig kétfelé vádolnak a regény hatalmasan elrohanó képei, a *fajtabeli* rossz pásztorok és az *idegen* toportyánférgék felé, mintahogy vádolni itt nincs is joga másnak, csak annak a *harmadik* Magyarországnak, amely egy vaksi magyarság és egy éles bazilikus-szemű, hazug, rontó európaiság közepette kereste magát, az életet, a szabadulást, és nem találhatta, csak ama két ellenségnek együttes elzuhanásában, abban az 1919. augusztusában, amely felé a regény látnokilag mutat, de tartalmilag el nem juthatott. Mi van Szabó Dezső regényének forró zsúfolt-ságában? Minden, ami itt máig történt s amit újságpapírok lepedőivel, hamis szólamok rongyaival takargattak. A falu, de több: a vidék minden diadalmas rothadtsága és minden elhány átló ereje, megölt nemessége. A behemót főváros minden értetlensége, gyűlölködése, elhódolása, egy hazug demokrácia gyilkosan egyenlőtlen szabadversenye, és egy elmeszesedett, aggastyán maradiság öldöklő ügyetlensége, tehetetlensége. Egy tehetségtelen ál-irodalom minden üressége, nagyképűsége és egy beléje botozott őstehetség minden tévelygése, csalódása és magamarodosó kétségbeesése. A lassan, szívósan elbirtokolt falu és a megmérgezett Budapest. A beteg láng-

elmének, a megzápult páthosznak és egy dégénérait nagy leánynak pontos elhullása, a balekűl hősi fajnak öngyilkos élhételensége és egy rabszolganépnek győzelmes feltörekvése. Égő, menekülő falvak, szívetölő sirámok, apai, anyai összeomlások, s mindé feketepiros háttéren egy férfi és egy lány ősien egyszerű viszonyában, termékenységében és ösztönöségében az élet, az egészség, a visszahódítás eszménye. Olyan mellékes, hogy pontosan ráismerni-e a könyv alakjaiban Tisza Istvánra, Ady Endrére és Ignotusra, — a könyvben benne mozog, harcol győz és bukik a tegnap egész Magyarországá. Olyan másodrendű, hogy Böjthe János «főhős»-e lege artis és hogy mindenestül az «életből» van-e «véve»: a holnap Magyarországának evangéliuma, egész lehetősége, minden szükségszerűsége benne van a könyvben. Mindez pedig nem lehetne benne Szabó Dezső regényében, mindez nem zokogna és ujjongana ki belőle s nem ragadna bele az átélés tüzes örvénylésébe, ha nem csinálna «irodalmilag». Igen, az élet a maga fölfokozásával, a maga művészi összemarkolásával, a maga, nagy művészi megerőszakolásával: ez az irodalom, ez az a rejtelmes egység, amely minden művészetnek lényege. Nem Szabó Dezső bűne, hogy ennek ellenkezőjévé szegényítették nálunk az irodalmat, annyira, hogy budapesti értelemben éppen az az erénye, hogy nincs irodalomszaga. Sem a kis cédulázók aggodalmassága, sem a rejtve bűnözők prüdériája, sem az üres irodalmi bádogoslegények hasztalanul ravasz korrektsége, formaügyeskedése nincs meg benne. Az élet minden billentyűjét játssza, a leggyöngédebbtől a legvadabbig, — de egész játéka, alaptónusa beethoveni. Ez nem az a felsőbbrendű zsurnalizmus, amivé jószerint egész mostani irodalmunkat nyomorították. C'est du grand art, — a nagy művészetből való ez, a könyvnek minden torzonborz fésületlenségével együtt. Kell még egy hasonlat? Tokaji bor.

3.

Ha van könyv, amelyet nem lehet elválasztani szerzőjétől, ez olyan. Szabó Dezső a legtisztább *motorikus* író: csupa mozgás, dráma, akció nemcsak a regénye, hanem minden mondata, az egész szófűzése, minden hasonlata, képe. Ha nem volna semmi külön eszmei hadakozás a könyvében (a könyveiben), mégis csupa harc, csupa mozgás lenne, a szülemelés minden mozgalmassága benne van, — a világ «bemegy» az ő érzékeibe, mint egy helyen a szobájáról írja, a témái «megrohanják», mint a naplójában vallja. Ami küzködés. ami igyekezet, elintézetlen harc a stílusában látszik, mind ennek a következménye. Szabó Dezső stílusa néha nemcsak úgy hat rám, mint egy diadalmas ember lesújtása, hanem úgy is, mint ha valaki az izmai «békáját» tapogatná, hogy megvan-e még? Az egészség szinte tüntet benne. — s ez az egész, de megmondhatjuk: kevés reaktív vonás benne, ami nem tiszta pozitívum, zavartalan önkifejtés. Ez az — jelentőségében széttágítva — amivel korának, az abszolútum mellett a relatívumnak adózik. E jellegzetességében értem meg írásainak egész tónusát, állásfoglalásainak végsőségét: a szeretet és a gyűlölet pólusait, amelyeken ír s amelyeken hat, írásainak az idegekbe belegyökerező erejét, írásának és hatásának egyforma élményszerűségét. S itt értem meg például sokat «kifogásolt» erotikáját: irodalmi szabadságának heves bizonygatásában erősebben él szabadságával, mint talán akkor élne, ha nem bosszantaná és uszítaná a «padratett kezű» kis illedelmesek riasztó példája. A tisztaságon, a helyénvalóság vonalain azért mégsem kalandozik túl, mint például amaz illedelmesek ismert ellenlbasai tennék. S az egészségnek, a teljességnek, a szabad lubickolásnak az a látszólagos túltengése, túlhangsúlyozása mind a föntiek csomójából kibogozott egy-egy szál. Ő az az Ady Endre, aki kinőtt a betegségéből, de

benne volt. Ő ebben is az a Magyarország, amely most következik, s amelynek most sokat kell beszélnie, túloznia, agitálnia az egészségről és az egészségért. Ez még nem az az egészség, amely a legtökéletesebb, mert nem is tud magáról, de — az életet nem lehet visszafelé csinálni, s a gyógyulás leié így kell nőni.

Valamiről még meg kellene emlékezmem. Arról, hogy Szabó Dezsőt sok mindenért, de főképp ezért a regényeért sokan támadták. A gyapjashajúak maradvá kiáltották, a tarfejűek anarkistává, közösen pedig következtelenné. Mindegyiküknek megvolt rá a maga kis egyéni (amott egyúttal faji) oka, — és ez Szabó Dezsőnek legszebb elégtétele. Minden szent magyarnak pedig, aki ma jövőnknek méltó harsonása, a nagy összeomlásig és fölismerésig egy kétségbe-ejtően fonák helyzetben kellett kísérleteznie, csalódnia, magát és másokat sebeznie. — s ez éppen a tegnapi magyar életnek legkeserűbb emléke, Szabó Dezső regényének éppen legfájdalmasabb témája.

(Új Nemzedék, 1919. december.)

SZÉP ERNŐ. PATIKA ÉS EGYEBEK

(Levél a szerkesztőhöz)

Tisztelt Szerkesztő Úr,

látom, hogy szívesen ad helyet panaszos leveleknek, szeretném hát én is elzokogni a magam keserves panaszát. Nagy, rettenetes nagy baj történt velem, szerkesztő úr. Szépernőt nyeltem. Patikát nyeltem. Nem is patikát. Egy egész Frimm-intézetet. De csak növendékeket. Ön úgyis sejt már mindent, hát megvallok mindent. Mindent megváltok. Vallok meg mindent Meg mindent vallok. Vallok mindent meg. Ccc, jaj. (Jeszus, már úgy írok, mint Szép

Ernő a Patikában. szakasztott úgy. Elég könnyen megy.) Hát igen, elolvastam a Patikát. A Patikái olvastam el. Olvastam el a Patikát Asztalomra sodorta az élet, az a kegyetlen, az a gyönyörű, az a betyár élet nagyságos asszonyom, izé: szerkesztő uram, az élet sodorta. Az én elsodort életem . . . ccc! hogy is keveredjek ki ebből a lila lázból? (Bocsánat, oo «ccc!» egyik wagneri Leitmotivja a Patikának!) Kérem, szerkesztő úr, én ártatlan vagyok a dologban, én «szeretnem kitárni a karomat, behunyni a szemeinél. így ni» és nem tudni többé Budapestről és budapesti lapokról, de az élet olyan csodás, olyan mesés, olyan gyönyörű hazugság, s én a Lloydban azt olvastam, hogy Szép Ernő «barátunk» egyenesen Calderon de la Barca és Grillparzer mellé lépett evvel a drogériával. Talán azéri van benne a soha nem hallott, soha agyon nem csépellt offenbachi Barcarola?), az Újságban azi olvastam, hogy ennél túlfűtöttebb patikussegédet a széndiktátor még nem látott, s egy keresztény nemzeti lapban a rosszmájú kritikus is indítatva érezte magát annak bevallására, hogy ebben a darabban az van, ami a színpadon annyira hiányzik nálunk: «őszinte, meleg lira, az igazi költészet mindent elsodró lendülete». Ez hatott. Lira, költészet, lendület. . . ezt meg kelt nézni, pedig én már földhözvágтам Szép Ernő hihetetlenül gyengeelméjű Lila Akácát, a pesti bankfiú lelkivilágának ezt az apoteózisát, s rémülten futottam három méter hosszú verssorainak szívdőglesztően unalmas és előre megfontolt gyermeki selypítéseit, de most úgy látszik, történt valami ezzel a Szép Ernővel. Hiába, a föld lelke fantáziáltam én — a hajdúság földje, amely olyan jói és dúsan bánt Szép Ernő hitsorsosaival és olyan döbbenetes gyorsasággal került a kezükre, s amelyen Szép Ernő első számú fiatalságát töltötte és amely a zsidó és az oláh megszállás alatt annyit, de annyit szenvedett!

Ő bizonyára ez ihlette nagy. igaz alkotásra a gyöngéd Szép Ernőt, a nemzet finomlelkű patikusát, aki édes orvosságokat csepegtet megkínzott szívünkre...

Ilyen fantáziálás közben véltem elő Budapest legújabb irodalmi remekét, Patikáros Ernő nemzeti nagyábrándját és «mimindent». De mielőtt a függöny felgördülne, Szép-Goethe baráti kezét szorít a halhatatlanság szobortalapzatán Jób-Schillerrel. s olvasom a következő dedikációt:

Jób Dánielnek.

Barátom, tetszik nekem a régi divat, az hogy egy könyv szerzője egy férfinak való, ideális érzését publikálja avval hogy annak a férfinak ajánlja a könyvet.

No, mondom, tetszik nekem ez az új hogyozó divat, hogy a hogy elé a világért sem enged vesszőt szedetni az ideális férfiú, a helyesírás és gondolatésés iránt való jeles érzékét publikálva a lipótvárosi dámáknak. Ezzel ugyan még nem hasonlít sem Goethére, sem arra a Shakespeare nevű velencei antisémitára, de hát ki-ki originális valamiben (az éri gyerekkoromban a fehérvári tobakosok abban voltak originálisak, hogy csípővassal finoman föl-szededettek bizonyos fehér digesztív termékeket). A «szerepek» névsorából aztán latom, hogy egész Laposladány községe fölvonuland a darab során, persze «békében», mint az a nagy magyar pacifistához illik.

Az első felvonás kaszinói játékszobáját Széli Kálmán, akkori miniszterelnök, díszmagyaros arc képe díszíti. Nomen est omen: itt valami erősen széllel lehet bélelve, s valóban, az első öt oldalon végéig egyéb sem történik, mint az, hogy a jegyző úr, a postamester úr és Borgida bérlő úr végigjátsszanak egy játszma kalábert, a tanító úr kibicelésé-vei, s az összes «összamár» és «hamarhamondja»

és «zöld a kökény»-kiszólásokat végigélvezzük. Ez talán még nem a lira, gondolom magamban, meri ilyenformán egyéb és jóval mulatságosabb életrészletekkel ki lehetne húzni az időt minden «irodalom» nélkül. Csakugyan, a «mindent elsodró lendület» csak a 9. oldal végén üt be Ladányba, Ignác zsidó alakjában, aki végre megindítja a drámai akciót azzal, hogy «ezt a lámpát be kék akasztani a terembe». Ibseni szimbolizmussal azt hinném, ez arra céloz, hogy a cselekményt kéne végre «beakasztani». — de Szép Ernő még hosszasan meg akarja szolgálni az ős-konzervatív Budapesti Hírlapnak azt a megállapítását, hogy «brilliánsan rajzolja a miliőt és pompásan ismeri az embereit» s meg vagy kilencoldalon csináltatja az Otthon-beli kalábert, mígnem végre bevezeti hősét, az új patikussegédet, Kálmánt. Ezt ugyan előbb is megtehetette volna, de a végén majd kiderül, hogy jobb lett volna Kálmánt soha nem látnunk, mert úgy még azt hihettük volna, hogy Őt legalább megkímélte Szép Ernő az idiótaságtól, amelyben valamennyi más szereplője leledzik. Nem, az istenek gyengéd kegyence nem meri megvonni tőle sem ezt a nemes, ezt a pacifista, ezt a «kedves», ezt a «drága», ezt a «meleg», ezt a «színes» jellemvonást, ezt a finom szépernöi műhülyeségét. Ahogy belép, már rajta van, már szaglik róla, mint a pacsuli . . . megy bele a költő kegyelméből a hülyeség, mint Ladányba a mennykő. A tanító hülye, a postamester hülye, a postamesterné hülye, a jegyző hülye, a patikus hülye, a patikusné hülye, a patikussegéd pedig állítólagos álmaival és szerelmével együtt egyszerűen és menthetetlenül — hülye. S hogy a sor teljes legyen: ez a kvalitás kétségtelenül a szerzőből sugárzik rájuk, tehát ő a felelős., ő szólította őket ebbe az idiotikus létbe s ő gondolja ezt a sajátos fajtájú hülyeséget művészetnek.

Nem mondom őt még a kínálkozó gorombaság vagy ötlet kedvéért sem idiótának, — csak azt

tudom és látom igazolva minden mozdulatukkal. Hogy Szép Ernő konokul csügg a legrosszabb szentimentalizmusnak azon a hülyeségén, amelyet végre is nem ő magasztalt elsőnek művészté, amely azonban egészen pesti, egészen kávéházi s ezzel együtt persze egészen szíriai is, s amely az ő költészetén egyre konokabbul és végzetesebben «eluralkodik». Még csak nem is klinikai hülyeség ez. mert annak valami lekottázható képe van, amelyen az egészséges ember, az orvos elmehet valahogyan s amelynek belső logikumához a szegény, becsületes hülye szépen tar íja is magát. Ez a, hogy úgy mondjam *kellemes* hülyeség azonban nagyon távol van Szép Ernőtől és ami egyre megy «drámai» alakjaitól. A Patika speciális bambasága éppen az, hogy még a bambaság sem megy benne «egyenesben», hanem jobbra-balra-keresztbe görbül, cikkázik. s mindez azért, hogy az emberek ajkán szépernöi hevülések és rajongások fakadhassanak. Egyetlen embert nem látni ebben a darabban, mert Szép Ernő folyton elébük ugrál és nyilatkozik a nevükben, össze-vissza döngeti, pofozza, gyúrja őket: nincs ezek közt sem szerelmes, sem nemszerelmes, nincs szenvedő vagy kacagó, nincs sem hős, sem gyáva, nincs sem mulatságos, sem megható: az állítólagos Laposladány fölvonul, hogy elsüssön egy sereg amúgy is gyöngé Molnárferenciádából gyöngült Szépiádat pesti csudákról, színésznőkről, csillagokról, szívről, aszfaltról, egyiptomi cigarettákról s a pesti «kultúra» egyéb kellékeiről, és egyik tirádától a másikig, egyik kiszólástól a másikig bambán rángattatják magukat. Az ember boldog lenne, ha legalább a téboly melegsége csapná meg valahol. Szó sincs róla. Itt csak merev, amerikai-zsidó stupiditás van. Ennek bizonyítására idézni is próbáltam volna, de hajh, nem lehet, mert akkor az egész darabot ki kellene írnom s az újságpapír megrepedne nevéttében. Aki nagyon kedvet kapott arra, hogy megismerkedjék ezzel a

pesti patológiával (ha tetszik: patikológiával, olvassa el a könyvet és az Isten legyen neki irgalmas).

Miért írok ennyit és ilyen kimerítően Szép Ernőről és még szépebb darabjáról? Azért, tisztelt szerkesztő úr, mert a zsidóság szellemi cezaromániájának egyik legárulkodóbb esete a Szép Ernő-imádat. Én elhiszem, hogy a zsidó lélek valami nagyot, csodálatosat és megkapót lát Szép Ernő írásaiban s köztük a Patikában is. Nagyon meg lehet, hogy ez a minden smijkászbán, a dús emberi élet rossz papír- és szardíniás-dobozszemetében végtelent szimatolás, az a hit, hogy elég a dzsanakleszre «végtelent» és a bambaságra «szerelmet» mondani s akkor már végtelent és szerelmet érzünk, bizonyos emberfajtának legmélyebb érzelmi megteljesedése. Nagyon meg lehet, hogy valakik az álnevedben és a nyilas, harisnyában látják a dantei szerelem és az emberi kultúra legmélyebb lehetőségeit. Elhiszem, hogy van emberfajta, amely nem tiltja el az írástól lángpallossal azt, aki a Lila Akác egyetlen fejezetét meg merte írni. és nem kívánja inkább a teljes analfabetizmus éjszakáját e világra, mintsem a «kultúrának» azt a kétségbeejtő Tungstramját, melynek fényénél Európa fájdalmasan felséges történetének kétlábú leszármazottjai egy sort is elolvasnak a Lila Akácból és a Patikából, — s pedig élvezettel, örömmel és elragadtatással! Koncedálok ilyen szellemi gettót, — de mégis kérdem: hogy mert ez a gettó kitörni piszkos falai közül, és hogy meri minden költészetek lehetséges legmélyebbjévé prédikálni ezt a rabszolgaszellemet, és hogy meri az európai kultúra, az ízlés, a szellemi felsőbbrendűség legszebb és legkötelezőbb formájául magasztalni ezt a kultúrát, ezt az ízlést, ezt a szellemet? S a mafla magyar mért olyan mafla, hogy ezt engedi és ennek húszezerszer «bedől»?

Arról, hogy Szép Ernő, a pesti kritika kedvence» mennyire nem költő, mennyire nem lírikus és nem drámaíró, hogy Kosztolányi Dezső s még néhány, külföldi előd nélkül mennyire nem lenne, arról most nem szólok. Most csak egy dologra szeretnék még rámutatni, kedves szerkesztő úr. Ha Szép Ernő ezt a hülyeséget Pesten, annak is egy egészen sajátos területiént játsszátja le, — all right. Akkor valóban «jellemzett» volna ezzel a hülyeséggel és igen találó lett volna. De mit akar a vidékkel? S mért olyan nagyszerű, olyan briliáns, olyan találóan fajsorsos kritikának a «vidék» rajza. mikor hiszen a vidéken kétségtelenül vannak korhelyek is, hülyék is, de a vidék nem korhely esnem hülye? Miért nem lázad föl az eredetiségre olyan rátarti «modern» kritika Budapesten, ha Szép Ernő húszszedszer újra előveszi a rossz és agyon használt élclapi kliséket az örök anyósviccek mintájára? S miért teszik ezt ők folyton és egyhangúlag, miért nem tévednek rá arra a nagyon kínálkozó eredetiségre, hogy egyszer a derék, a mély lelki életű, a mélységesen, igazán komikus vagy tragikus, vagy tragikomikus vidéki embereket is észrevegyék? Megmondom. Még csak nem is kell valami sötét összeesküvésre, összebeszélésre, tervszerű propagandára gondolni, bár az is megvan, kétségtelenül. Megvan már csak azért is, mert ők hülyeséget, kártyázást, dorbézolást, butaságot, korlátoltságot sohasem észlelnek például a Terézvárosban, ahol pedig szintén találhatnának. De a legtöbb oka mindennek: a teljes és áttörhetetlen, az ösztönös — tehát örök idegenség. Elhiszem nekik, hogy ők kétségbeesnek, ha valakit cugoscipőben látnak, ha valaki egészséges uramöcsémmel köszönt rá az emberre, és ha valaki nem egyiptomit szí, hanem egyszerűen Hölgyet. Ők faji determináltságukban — a külsőséget nézik léleknek, a civilizációt kultúrának, s faji cezaromániájukban *nem* engedélyeznek az övéktől elütő élet-technika

mögött lelki mélységet, szépséget, eredetiséget. S a magyar életnek minden mélysége, szépsége és eredetisége tőlük paradicsomi angyallal tiltott lévén, mit tudnak ők róla? Ha tudnak is: a gyűlölet dühével és impotenciájával rágalmazták és uszítanak ellene, uszítanak engem, mafla magyart, aki ha utolér a hülye «tárgyilagosság» láza elhíhetem nekik, hogy az nem kultúra, ami odalent van, hogy odalent csak szemétdomb találtatik, s nekilázadok, (maflául szent komolysággal), az anyám és szépanyám életének és földjének, a temetők és templomok lelkének. S nem látom, hogy mindössze rosszul és idegenül világították meg előttem a kúriákat, a paraszti házakat, a temetőket, a templomokat. Idegen fénnel, a Chanukka-mécseével, amelyről ők tán nem is tehetnek, amely talán nem is tudatos nekik, annyira évezredek szálaival van a húsukba . csontjukba akasztva, bogozva. Itt válik ez a jelentéktelen, ez a csapnivaló Patika a maga kritikusi zenekíséretével. amely a Pester Lloydban, Az Újságban, a Nyugatban és végig minden újságjukban shakespearei toronyhullámokat vert, olyanokat, amilyeneket sem Gárdonyi Géza, sem (apage salarias!) Szabó Dezső könyveinél nem vert, érdekessé, jelentőssé és ilyen hosszadalmas levélre méltóvá. A szellemi gettó cezaromániája, amely azt hiszi, hogy egyedül ő a civis europacus és mindenki más hülye barbár, és ezt a hitel rá akarja bűvölni mindnyájunkra: ez az, amit meg kell törni, amelynek a csontjai! meg kell ropogtatni. Itt bujkál a Szamuelyek és a Dobszgyilkolók azonos, csak nyilabb lelke. Itt bujkál az infámis, amelyet el kell tipornunk még az olyan apró hangyajelenségben is. amilyen a Palika, másképp megsüthetik az urak a magyar megújhodást, a területi s vele a szellemi integritási és az egész magyar életet.

Bocsássa meg, tisztelt Szerkesztő Úr, hogy ilyen hosszasan háborgattam, s ha van helyük, adja ki

levelemet a szíriai méhkas nagy zúgására és némely magyarok okulására. Tőlem pedig fogadja igaz tiszteleteméi.

(Új nemzedék, 1920. 21.)

A LÁZADÁS SZELLEME

1.

Az európai ember arcán 1781 óta a lázadás vonásai vonaglanak, a domináns európai emberfajta a nagy forradalom óta lázadó fajta, értékelése lázadó értékelés. A nyugati műveltség lélekkutatói azonban tévesen gondolkoznak, amikor a rousseau-voltairei fölvilágosulást és a danton-robepierrei nagyforradalmi kiinduló pontnak tekintik. A fölvilágosodás iratain és a forradalom gondolatain és nyaktíloin át egy belső elváltozás, egy belső lázadás tör utat az öntudatlan mélységekből a politikai-gazdasági, irodalmi és művészeti élet felületeire, — encyklopédiák és nyaktílok csak külső megjelentkezései és diadalmi egy új világszemléletnek, amely a középkor elhanyagolásával és a reformáció föllobbanásával s mindezek gazdasági együtthangzójául a kapitalizmussal jelentkezik. Az európai művelődés a középkorral befejeződött. — az a folyamat, amely a tizenhetedik, a tizennyolcadik, a tizenkilencedik és huszadik század mozgalmain át megállapítható (és amely Oswald Spengler szerint még kétszáz esztendeig fog tartani), az a polgárosulás folyamata, és minden művelődés (kultúra) a polgárosulás (civilizáció) véredénymeszesedésével fekszik halálos ágyra.

A művelődés ugyanis a hitnek s ezzel az alkotásnak periódusa: az életerőknek az a bősége, amely önmagát tékozolva duzzasztja, szökkenti, árasztja önmagát. A művelődés az élet áhitatának, tiszteletének, sugárzó gyermeki tisztaságának periódusa vallás-

sos értelemben, a nagy művészeteknek és a stílus fegyelmének, ösztönös törvényszerűségének periódusa művészi értelemben, a nemesség, az erő, a bátorság, a dicsőség, az előkelőség, a képesség fölébelyezése a tiszta hasznosságnak, takarékoságnak, pusztá előnynek, óvatosságnak társadalmi vonatkozásban. A művelődés a nagy tragédiák, a gúlak és a dómok felséges alkotó periódusa, a polgárosulás a kritika, a kétely, a szellemesség, a természettudományok, a higiéné, a demokrácia, anyagelvűség és művészeti másodrangúság korszaka. A művelődés eleveenségéből a forradalom, a technika és a túltengően társadalmi gondolkozás életteleniségébe való átmerevedés: minden kultúra fájának ez a szerves életfolyamata Babylontól, Alexandriától és Athéntől Parisig, Londonig és Berlinig. Minden művelődés a természettel és az emberi lélek öntudatalatti mélységeivel való forró érintkezésben virágozik ki és a Világváros nyugtalan, meddő, száraz lálszatéletének falai közt hervad halálra, eltávolodva a szerves élet eleveenségétől és a vallásos mélységek élet lendületétől.

Ez az út a Mythológiától az Ideológiáig, a mesétől az értelmi ábrándig, a dómtól a beszélőgépig, a kereszteshadjárattól a pacifizmusig, a szeretet és bűn forró és véresen fényes elegyétől a társadalmi korrektségig és az egyenlőség, a társadalmi igazságosság mandarin-eszményéig, a Jézns Krisztustól Herbert Spencerig. út a hűvös és befejező, kemény kriptába.

A lázadás szelleme *bourgeois* szellem.

Minden művelődés fényes tirádái alatt ott settenkedik. Ott éli kicsiny és jelentéktelen életét a Polgár. — ez a sanda, kapzsi, hitetlen, rágalalmazó emberfajta. Amíg a művelődés a maga nagyszerű életét dúsan, gavalléru, tündöklően és teljes életerejével éli. amíg a *grandseigneur-nck.* a nagyúrnak küldetése, hite. dolga van, addig a «polgár» is e szót itt lélektani

értelemben hangsúlyozom) az árkádok alatt surran, az asztalok morzsáin tengődik, élete egy furcsa oboahang a diadalmas nagy zenekarban. Mikor a művelődés elerőtlenedett, hitét kezdi veszteni és hitével a biztosságát, az erejét, a magasugallását, mikor vérkeveredések és egyéb okok sorozatával a polgári gondolkozás kikezdi, hozzáférkőzik és megmérgezi — akkor a bourgeois fölágaskodik, föllázad, összetöri a fényes értéktáblákat és diadalmasan meglóbálja az újakat, a maga szolgai értéktábláit.

Mi van fölírva a bourgeois értéktábláira?

Mindaz, amivel az úri gondolkozást ki akarja rágalmazni a világból, le akarja szólni, le akarja kisebbiteni, mint a róka a szőlőt, amely nyomban savanyú neki, mihelyt elérhetetlen. S mi az, ami a bourgeoisnak elérhetetlen? Mindenekelőtt Is en. A szolgálatteljesítés legnagyobb hazugsága, hogy isten a kicsinyek, az összetörtek, a vérszegények gondolata. Istenük éppen a legerősebbeknek van, azoknak, akik elbírák roppant terhét. Szegény Nietzsche akkor szédüli le a toronytetőről, mikor elfogta a szörnyű rabszolgairigység: hogy lehetne e mindenségben Isten, ha egyszer nem ő az? Ekkor tört ki Nietzschéből a vértesteiből kilázadó nyárs-polgár, aki nem a maga énjét akarja a végtelenbe alámeríteni, hanem a végtelent összeszűkíteni a maga én-pontocskájába. A bourgeois nem bírja el Istent, és nem bírja el a gögös értelemben többi paradoxiait: a szeretetei, a jóságot, a megbocsátást, a hitet, a bizalmat, a helytállást, a hűséget, a hazái, a lángelmét, az urat, a hasznatlan cselekvést, a tiszta szemet, a gyámoltalan szívet, a hősi kardot, és a legnagyobb krisztusi botrányt, a bátor bűnnek tisztaságát a bártortalan erkölcshez képest. A bourgeois «öntudatos», a bourgeois «tudományos», a bourgeois mindenkire be akar csapni és nem «hagyja magát becsapni», — a bourgeois hasát növeszti, egészségére vigyáz, a bourgeois alkalmazkodik, a bourgeois.

takarékos, keres. — nem ad az életnek, hanem minél többet «bevesz» tőle. a bourgeois keresi az egyenlőséget, azt a közös tyúkszemet, amelyben meg-egyezik talán Dantéval és Goethével, a lángelme és az örület rokonvonásait mohón kutatja, gazdasági eredőit rajzolja a Leonardo da Vinci képeinek és Michelangelo szobrainak, a környezetből «magyarázza» Szent Ágoston és assisi Ferencet, és alkalmazkodással magyarázza a sasnak szárnyait és az oroszlán ugrásait. A bourgeoisnak a pénz a mérték-egysége, és — hohó, mi a bibliája?

Marx doktor, Engels, Darwin, Herbert Spencer és az összes «progresszív» apostolok írásai. Marx a legnagyobb bourgeois, a szociáldemokrácia és a kommunizmus a végsőkig íej'lesztetl bourgeoisie a «világpolgárság». Marx könyvei az európai művelődés sírfeliratai.

Magyarázattal tartozom.

A «polgárság», valakinek a «polgári» volta nem kabátnak, fizetésnek, munkateljesítménynek a dolga, hanem lelki alkaté. Csak az ember társadalmi vonatkozásainak íülbecsüloí állíthatnak olyasmit, hogy az ember minden értéke, egész jelentése ki van merítve társadalmi értékével. A társadalmi élet kategóriája meglehetősen alsórendű kategória, túlbecsülni és áhítani csak azok becsülik és áhítják olyan nagyon, akik belül kárhozottak, boldogtalanok, jelentéktelenek lévén, ott kívül szeretnének valamit jelenteni, és erre a kevés valamire ráfogni, hogy az voltaképp minden. Az nem véletlen, hogy a társadalomboldogítók olyan mohóan igyekeztek autózni, pezsgőzni, öltözködni, harácsolni, parancsolni, nőket hódítani. Velejárt az evangéliumukkal, amely csak a társadalmi érvényesülésben lát üdvösséget, azon alul vagy fölül nem.

Nos, aki egészen otthon van a társadalomban, akinek *mindene* a társadalom, akiknek nincsen belső, láthatatlan intimitásuk, amelybe csak Isten és az ő

csodái léphetnek be, azoknak nines is más élet. mint a társadalmi, és azoknak az egész földi lét a maga iniriád változataival, rejtelveivel, kínjaival és szent-ségeivel csak egy óriási *osztályharc*, amelyben alulmaradni a végtelenségre szóló gyötrellem, elbukás, megsemmisülés, amelyben fölülkerekedni a végtelenségre szóló ujjongás, győzelem, elégtétel, igazolás, a léinek egyetlen és legfőbb értelme. Minden egyéb, ami az élet vonalain mutatkozik, ennek függvénye, álnevekkel nevezett szerves része: erkölcs, művészei, vallás, mindez csak szemérmesen fűgefalevezett szép cirádákkal takart gazdasági élet. Ez a fölfogás az, amelyik Jézus Krisztusban csak politikai agitátort tud látni, és képtelen megérteni minden valamire való szellemnek egy bizonyos vonalon túi való semlegességét minden csak-társadalmi étellel és értékeléssel szemben.

A társadalmi élet önmagában a legalsóbb és legközösebbrendű, a szellem szempontjából közömbös, semleges javakkal és értékekkel dolgozik. (S ebben értik félre legtöbbször a betlehemi bölcsőnek szegénységét: a krisztusi lélek alkatán az a szegény jászol nem változtat semmit, Jézus nem *attól* magasabbrendű, hogy szegényen született, mint ahogy Gotamo Buddha igen szegényes, gyámoltalan világnézete nem *attól* van, hogy királyfinak született. Lehet valaki királyfi olyan gazdaglelkű, mint Jézus, és napszámos létére olyan gyáván pesszimista, mint Buddha, Jézus szegénységének és a tű fokán áthaladó teve parabolájának egészen más a jelentősége.) Most csak arra utalok, hogy a társadalmi élet javai-
val lehet nemesen és lehet sátánian élni, — az ember nem *attól* aljas vagy fönséges, hogy puska van-e a vállán, vagy kapa-kasza, s ugyanazon a repülőgépen ülhet bambán is, lángelméjüen is, *nem* a repülőgéptől lesz Newton vagy Sancho Pansa. A társadalmi élet. mint ilyen, kénytelen kaptafákkal és

demokratikus mértékegységekkel dolgozni, az élet rendőri, házmesteri és hivatalnoki teendőit végzi, mindenkit számnak vesz ilyen vagy olyan rubrikában és kénytelen házszámot ragasztani a földbe-süppedt tabáni házikóra épp úgy, mint a Nemzeti Múzeumra. A társadalomban, mint ilyenben, kötelezhet engem a kalaplevétel a postahivatalban, de nem «képezi» mert belső törvényszerűséggel nem «képezheti» — intézkedés tárgyát az, hogy a kalaplevétellel együtt szerelmet is vallják a postáskisasszonynak, — s ha ez valamely sajtóságos társadalmi rendben kötelezhetne is, de az, hogy szerelmet valóban érezzék is: soha. A társadalom gépezete egészen zavartalanul működhet a szeretetnek egyetlen olajcsöppje nélkül is, a társadalom — önmagában — a legmagasabbra jutott akkor, ha a semlegességet, a korrekt kölcsönösséget biztosította, ha az emberek közt megteremtette a fogpiszkálók korrekt viszonyát, amelyek egyazon tartóban sem meg nem eszik, sem meg nem ölelik egymást. A tisztán társadalmi vonatkozás *szereződési* vonatkozás, alapja az *egymásra-utaltság* és célja a *viszontbiztosítás*, tehát az *érdek* és az érdek mögött a *gyanú*: nem több és nem kevesebb. A társadalmi «harmóniától» e világ lehet mégolyan hideg mégolyan szeretetlen, mégolyan sátáni szívében, csak kifelé legyen formailag korrekt, s ekkor kész a társadalom legfőbb eszménye, kész az a híres «társadalmi idealizmus». Ha a társadalmi életben mégis vannak erkölcsi vagy érzelmi melegségek, ha vannak színei és szépségei, azok mindig valamely társadalmonkívüli szférából, valamely társadalomfölötti közösségből (Gemeinschaft, szemben a Gesellschafttal) vagy szellemi mélységből szívárogtnak belé. A társadalom önmagában *csakemberi* kategória, amelynek valóban megvannak a maga állattani párhuzamai. Hogyne. Az az ember, aki mindenesíül benne van a társadalmi vonatkozásokban, az valóban csak az állattani fejlődés, vagy

mint a pápaszemes, botta, ruhára, zsebórára szoruló «civilizált» ember esetében) állattani visszafejlődés terméke. Ha csak társadalmi ember vagyok, akkor — Max Scheler helyes megállapítása szerint — legföljebb tökéletesebb, de akárhányszor tökéletlenebb, mindenesetre csak állat lehetek. Akkor nincs méltóságom, és Kant Immánuel hiába beszél az «észlény» minden dignitásáról, nincs méltóságom, amely nemcsak önhittségemben, de valószínűleg is kiemelne a Linné, Darwin vagy a zoológia bármely lehetséges rendszeréből. Nincs állatfölötti lehetőségem, az, hogy csont- és idegszerkezetembe minőségileg más, isteni olaj ömölhet, hogy megszólalhat bennem egy felsőbb vágy, egy szellemi irányodás, az Isten szomjúsága, az alkotás genialitása, hogy az isteni szeretet jegyében (amare Deum in Deo) az üdvösség testvérisége válhat számomra lehetővé, a szeretetben, vágyban, imádságban és élők-holtak közösségében, élet és halál minden változataiban. Lehetek jobb, vagy legtöbbször rosszabb, ügytelenebb — méh, vagy hangya, vagy béka, de az állatiság bűvös köréből ki nem ugorhatok. *Ebben* az életszférában valóban állnak a «modern» eszmék tanításai, és a modern eszmék mind erre az életszférára vonatkoznak, s igazságuk csak ott válik igaztalanná és jogtalanná, hogy ráérvényesítik magukat az emberi lét egészére, hogy az eszközből célt nagyolnak és a viszonylagosságból föltéllenséget, hogy a föltéllenséget dogmává keményítik, ők, a dogmák tagadói és az értékelés viszonylagosságának hirdetői. Nos, mindezek mögül egy sajátos lelki alkat árulja el magát, s én most itt e pillanatban nem törődöm tanítások, világszemléletek logikai helyességével, emberi vagy isteni eredetével, hanem nézem azt, hogy miféle embertípust jelentenek, miféle emberek *képesek* ennek vagy annak a világszemléletnek elfogadására, hogy mit jelent ez vagy az a világszemlélet *emberre váltva*.

Mikor így egy-egy világszemléletnek az emberdrámai lehetőségét nézem, sajátos rokonsendülései hallom egyébként nagyon elütő külszínű tanításoknak, nagyon mánkásruhájú embereknek. Azt mondtam: polgárnak lenni elsődlegesen nem anyagi érdekelt-ség, vagyoni viszonyok és társadalmi helyzet dolga, hanem lelki alkaté. A bourgeois (szemben az úr-emberrel, a seigneurrel) járhat akár az angol király parókájában, az úr-ember pedig akár az utcaseprő ázott, piszkos egyenruhájában. A bourgeois egész bátran ott ülhet a «forradalmár» Marx doktor íróasztalánál és düllelt szemekkel dörögheti a halált a bourgeoisra, lelki alkatánál, megvadult értelmi túltengésénél, lelki mérgezetségénél, az élet lendü-letének és belső arisztokráciájának gyűlöleténél fogva éppen ő a legnagyobb bourgeois. (Ez különben a *krisztusi* demokrácia legbotrányosabb fölfedezése, amelytől ma is falnak meg dühében minden jótét demokráta.) Nem attól leszek bourgeois, hogy ebben vagy abban a társadalmi rendben ma éppen ez vagy az a helyzetem, hogy kézkubonyban, olajosan állok-e a gép mellett vagy igazgatói feketeruhában, hanem attól, hogy vértesteimbe, gondolkodásomba, a legösztönösebb mozdulataimba is beléidegzetl világszemléletemnek a gép, a gyár, a munkabér, a haszon, mint ilyen, a legnagyobb dolog-e e föld ke-rekségén vagy sem?

A figyelő elmének legegyszerűbb és legtermé-zetesebb igazsága az, hogy a kapitalizmus a bonr-geois-szemléletnek a legvégsőkig vitt diadala, amelyet a szocializmus, a társadalmilag alulievők éhesebb kapitalizmusa nem *megdőnteni*, hanem *kisajátítani* akar. Gyakran meg kellett kérdeznem még élesebb hallású társadalombölcseleket is, vajjon nem érez-nek-e valami felötlő jelentőséget abban, hogy pél-dául a szociáldemokráta könyvtárak egész világ-nézeti fölszerelése az olcsó atheizmustól kezdve a monizmusig, az ösztönök lázadásáig, az élet egész

anyagelvűségéig mind tipikusan a kapitalista világszemlélet édesgyermeke, a bourgeois-forradalmak törvényes örököse, — és a vörös frígiai sipka a kapitalizmus rohamsisakja, amelyet csak érvényesülésben elütő, de szellemben tökéletesen azonos csapatok vettek most fejükre? Carnegie vagy Rockefeller szellemben tejtestvére Marxnak, és a szocialista mindössze éhesebb, türelmetlenebb, pillanatnyilag hevesebben lázadó kapitalista, aki nem a világnézetét utálja Carnegienek, hanem irigyli és követeli a Wertheim-szekrényét és a közös világszemlélet jogán éppen ezt a trezort akarja (és tudhatja is egyedül elvenni tőle. A szocialista mindössze a jogosultabb és nyíltabb kapitalista, aki világnézetének azonosságán túl fölismerte az elevenebb, az energikusabb öklét, amellyel hozzáverekedheti magát az aranyborjúhoz, és a «tisztábban» megmaradt lelki mocskosságát, amelyben ezen az árnyalati különbségen túl testvér és bajtárs minden kapitalistával. A lázadás szellemének legmélyébe ezen a ponton át lehet legjobban belevilágítani, és megmutatni azt a XX. századot, amely «szocializmusával» nem megölni akarja a kapitalizmust, hanem rászélesíteni a világegyetemre.

A történelmi anyagelvűség (amelyben a lázadó ember mind egytestvér) hozzászoktatta a minden rendű és rangú nemgondolkozókat ahhoz a fölfogáshoz, hogy a kapitalizmus egyszerűen termelési rendszer, — ha ezt a rendszert megváltoztatod, megjobbítod vele a világot. Nos, Kempis Tamás mélyebbre látott, mikor leírta, hogy «Az Úr szól: ha én bennem nem állasz, *változtathatod* magadat, de *meg nem jobbítod*». A kapitalizmus ugyanis elsődlegesen nem termelési rendszer, hanem világszemléleti szisztémája annak a lázadó emberfajtának, amely «nem áll az Úrban», s ez a világszemléleti lényeg dolgozta ki magának — másodlagosan — a

kapitalisztikus termelési rendszert, mint a csiga a házát. Az a bourgeois-szellem, mint később majd részletesen fölfejtjük. — nagyon is szomorú biopszichikai kénytelenségből világraeszelte a «fejlődés» ködös elméletét, most e maga eszelte elméletből okoskodik kifelé s holmi titokzatos fejlődéssel magyarázza a kapitalizmus megjelentkezését e világban. Nem, a termelési rend, mint ilyen, soha nem elsődleges dolog: elsődleges az a szellem, amely kialakította, amely lehetővé tette s amelynek az a termelési rendszer gazdaságilag épp olyan kénytelen kifejeződése, mint ahogyan a szemöldökráncolás a bosszúságé, a pirulás a szégyenkezése. Nem minden embertípus képes kapitalizmusra, s a kapitalisztikus termelési rendszer nem alakult volna ki *egy biológiailag és szellemileg alsóbbrendű embertípus lázadására és győzelmes föltörekvése nélkül*. Azt mondja Werner Sombart a bourgeoisról írt könyvének első fejezetében:

— A germán-szláv-kelta népeknek a történelemben való belépése óta a gazdasági gondolkodás alapjában megváltozott, mert egy másikból (nevezük ezt egyelőre kapitalizmus-előttinek) kialakult a kapitalisztikus szellem. Ez a modern kapitalista szellem, a mi európai világunknak — amelynek kezdetei a korai középkorban vannak — új jelenség, de ez nem rekeszti ki annak a lehetőségét, hogy hasonló gazdasági szellem már valamikor az ó-világ kultúráiban is kifejlődött, azt sem, hogy ez a már régebben megjelentkezett szellem is részes volt a modern kapitalisztikus szellem kialakulásában.

A komoly történelmi tanulmány igazat ad Sombartnak s igazat ad a mi gondolatainknak. A történelem nem tud fejlődési konstrukcióról, hanem tud örök emberi típusokról és azok érvényesülési hullámairól. A kapitalisztikus ember nem az a fejlődés homlokából pattant újdonsült jelenség, amely a középkor elhanyaglásával felbukkant, hanem

igenis ott van minden kultúrának a mélyében, ott van mindenütt, ahol az úri gondolkozással szemben a kereset, a haszon, a halmozás verejtékes gondolatai dominálnak, — a történelmi felületek számára csak annyi változat van, hogy ameddig egy kultúrában megvan a tiszta vér és magasabbrendű szellem, addig (mint mondtuk) a bourgeois az árkádok alatt surran. Kivetettje vagy legalább is nagyon alárendeltje az élet dús, színes zenekarának. Ahol pedig a kapitalizmus mikrobái megették a tiszta vértestet, ott kifelé is uralomra jut, feltűzi lázadásának zászlaját a tornyokra és a rabszolgából úr lesz. S mert rabszolgalelekkel úr csak külsősegesen lehet, minden kultúrának halotti menete a kapitalizmus a maga (egyébként milliomos) uraival és föltörekvő külön rabszolgáival, a maga anyagelvűségével, hasznossági tébolyával, túltengő technikai műveltségével, gyáva életkényelmével és a minden kapitalisztikus társadalom mélyében törvényszerűen föltököző Krisztuspótlékkal: a társadalmi messzianizmussal, s ezen belül a zsidóval, aki par excellence a megváltatlan ember. Mielőtt mindezt megvilágítanók, nézzük, mi is a kapitalizmus szelleme, kik *képesek* a kapitalizmusra, kik *kénytelenek* kapitalisták lenni?

3.

(Embertípusok.)

Az embertípus kérdése bogozódott kérdés, amelyből mindenki más szálát bogoz ki a maga egyéni-érdeklődése szerint. Azok a szellemek, akik a «modern» életben ár ellen úsznak s finom szimatukkal ráéreztek arra, hogy itt egy embertípussal van dolguk, más és más jelzővel mutatnak rá az alkotó és a tagadó ember különbségére. Henri Bergson szembeállítja a zárt embert (homme clos) a nyílt emberrel (homme ouvert), Nietzsche az úrembert (Herrenmensch) a csordaemberrel (Herdensemensch),

Walther Rathenau a bátorság emberét (Mutmensch) a félelem emberével (Angstmensch). William James a vitalitás és a szellem túlságából ömlő ön-adást a hiány, a szegénység, az aggodalmas takarékoság érzetéből és szükségéből érthető ön-uralommal, Werner Sombart a seigneur (urat) a bourgeois-val (polgárral). — vagy mint könyve elején teszi, a lábán járó embert a fején egyensúlyozóval, kezén táncolóval, — Max Scheler az életben gyanútlanul megbízó embert a gyanakvó, bizalmatlan emberrel. A negatív jelzővel megjelölt életfelfogást mindig megtaláljuk a kapitalista-bourgeois emberben, az élet szelleme és ezzel Isten lelke ellen fellázadt rabszolgafajtában. A Názáreti nagy lélekismerő nyelvezetén ez a felosztás legvégső megfogalmazásban, az iménti részleges megkülönböztetéseket összemarkolva így hangzik: üdvözült és kárhozott ember. Ez a leg-tökéletesebb lélektani megfogalmazás, idegen csak annak a fülnek lehet, amely theológiailag érti.

A kapitalista-bourgeois ember — érvényesülésének történelmi felületeitől elvonatkozva, mert azok a lényeg kérdését nem érintik — valóban az az ember, aki biológiai és szellemi létének centrumában üres, kárhozott s e kárhozat kínos, marcangoló érzete elől menekül a létnek külsőségeibe, azokat teszi meg — ösztönösen — centrális jelentőségűeknek s azok fölé építi bölcselmét. A kapitalista-bourgeois ember nem ott kezdődik, hogy kizsákmányol és harácsol (ez már csak következmény, amely az érvényesülés lehetőségein függ), hanem annál a gondolkozásnál, amely csak a lét materiális javait, biztonságát, kényelmét, csak a számolást és a számokban kifejezhető viszonylatokat, gazdaságiakban a hasznot, a pénzt, szellemiekben a logikai bizonyíthatóságot, a boncolást, az utánczást és a kritikát látja végső és döntő fontosságúaknak, csak ezeket szereli és engedélyezi. Ez az a világszemlélet, amelynek kísérőjeül és következményeül belső törvényszerű-

séggel gazdaságiakban csak a kapitalizmus, társadalmilag csak a civilizáció (s ezzel művészileg csak a másodrangúság), bölcselmileg a túltengő természet-tudományosság és hedonizmus, biológiailag csak a leromlás jelentkezhetik. Nem mintha a másik emberfajta életében és értékelésében nem lennének anyagi javak, üzletek, szerszámok s nem lenne intellektuális agyműködés, — de nem elsődlegesen, nem mindent elborítóan és kirekesztően. A hangsúlyzásban van az a különbség, amely hajszálfinomnak látszik s amely mégis életre-halálra megy.

*

A kezdetleges embert nevezik homo fabernek, a kovácsoló embernek, a szerszámgyártónak. Nos, a kapitalista-bourgeois embertípus a legtökéletesebb *homo oeconomicus*, akinek egész élete a gazdasági érdekek vonalain belül játszódik le. Nézzük csak meg, mi az, ami ennek az emberfajtának olyan magától értetődő, olyan hétszer szent, mint a középkori lovagnak a becsület? Werner Sombart adatokat hoz föl arról, hogy a régi századok kereskedőinek számadásaiban milyen meglepően sűrű a számolási hiba, ami nemcsak intellektuális képességeik hiányosságának bizonyítéka, hanem annak is, hogy a pontosságot nem tekintették olyan dogmatikusan kötelezőnek, mint utódaik, a számolás nem volt olyan abszolút bálványuk. Én ezt az utóbbi momentumot hangsúlyoznám, mint ahogy a görögök is ismerték a borostyán rejtelmes villamosságát.

A kapitalista-bourgeois ember a tökéletes *számító* ember (a német így mondja: *rechenhaft*) a szónak legtágabb értelmében. Számít és számol mindennel és mindenben, — s amivel és amiben számítani, számolni nem lehet, az neki nincs, és ha van, akkor száználmas «fejlődési csökevény», amelyen túl kell haladni. Ő a *mennyiségi* és nem *minőségi* ember, ezt legjobban igazolja a kapitalista tömeggyártás,

amelynek a sok cipő a fontos és nem a remekbe készült cipő, a tömérdek pénz és nem a becsületesen szerzett, vagy úrián elköltött pénz. Ez a számítási és számolási örület nem véletlen és nagyon is rendszeres: az egyéni színezetű, a művészien összetett, superintelligensül bonyolult Isten helyébe éppen úgy a személytelen pénz kell ennek a típusnak, a félelmetesen és bután egyforma és közért-'hető Mammon, mint ahogy a munka szörnyű demokráciája (mindenki csak annyit ér, amennyit megdolgozik, igaz, mert ez a vargákra vonatkozik, de a Caesarokra és a Beethovenekre nem), mint ahogy kényelmetlen és hasznavehetetlen neki az organikus élet minden önkifejtése, öntörvénye, egyéni üteme (innen a falugyűlölet, innen a vad ideológiák szerelme és innen az élet mechanizmusba gyömöszölése) s mint ahogy szerelme, büszke ujjongása a Gép, a suta, lélektelen Gép. Szám és szám és szám kell neki, szám és lóerő (hogy a Niagaránál ujjongva elkiált-hassa: «Szentisten, mennyi lóerő!»), szám, hogy az erdőnél ne himnuszt énekeljen Assisi Ferencsel, hanem elragadtatva találgassa, hogy mennyi köbméter tűzifa is lehet az, ami itt virul, hervad, él, hal, lélezkedik és korhad! Szám kell neki és «bizonyíték», hogy ne kelljen rettegnie attól, ami nem bizonyítható, ami a létével bizonyít, ami okságokon és rendszereken túl, felül bizonyít. Szám és ezzel összehasonlítás kell neki, mert a maga értékét is csak összehasonlítással tudja igazolni, — nem önmagával és a maga csendes, derűs bizonyosságával, hanem azzal, hogy neki ebből vagy abból adatszerűen igazolható többje van, hogy ő ebből vagy abból számszerűen kimutatható többet végzett s hogy élete végén szomorú összeomlását és kínzó értéktelenségét azzal vigasztalja meg, hogy kezdte *annyyival* s íme, végzi *ennyivel!* Számok és ezzel arányok kellene neki, hogy kétségbeesett amerikanizmusában nagyobbnak magasztalhassa a harminc-

kétemeletes felhőkarcolót a San Pietro kupolájánál, vagy egy finom Patek-óránál. Számok és ezzel dátumok kellene neki, hogy a naptár kénytelen, mechanikus haladásában sajátmaga haladását, fejlődését köszönthesse, törpeségét ráállíthassa a századok érc vállára és magát haladottabbnak, műveltebbnek kukorékolhassa, amiért ő később született és ő szobájában őrzi azt a nyávogó gramofont, amelyet Mozartnak még nem volt szerencséje ismerhetni. Számok kellene neki és ezzel az élet alacsonyabbrendű törvényszerűségei, az élet kérgesedései, tyúkszemei, mert e tyúkszemekben demokrátaul testvér lehet Goethével, akivel ugyancsak nem lehet az a Faustban. Számok kellene neki s ezzel az *uralom* reménye, mert belülről sugárzó hatalma nem lévén s a rejtelmesebb hatalmakat rettegven: számok, okok, bizonyítékok, megfoghatóságok hálójával akarja Caliban prédául ejteni és lebírni a teremtett mindenséget, amelynek nem mer, nem tud hittel és bizalommal szemébe nézni. Üzlet kell neki s az üzlettel haszon és kényelem, hogy büszke higiénikus voltának fitogtatásával feledhesse megrokkant biológiáját és bátorosan polgáriságát, mert ez az emberfajta az, amely lefelé nem mérkőzhet az egészséges, markos falusi legénnyel, felfelé a hőssel, a művésszel és a szenttel. Mert neki csak hasznai, teljesítményei, rekordjai vannak, ha már nagyon kitett magáért.

*

Vázlatosan rajzoltam a kapitalista-bourgeois embertípust s egyelőre nem tértem ki világnézetének gyűlöletforrására, nem tértem ki történelmi érvényesülésére. Nos, nem ezek a hangok csenge-nek-e a dicsőséges «modern» ember krédójában, nem ezekre a motívumokra zúgnak-e gyárai, zajlanak börcéi, lármáznak népakadémiái, harsonáznak folyóiratai és minden lelki szenzációi s végül: nem erre a marsra dübörögnek-e a proletár-légiók? Nem

az arányokat és nem a kabátokat nézem, hanem a minőséget. Sombart szerint egy galíciai zsidó ugyanannyi, vagy még nagyobb kapitalistaszellem kifejtésével keresi a maga napi öt-tíz márkáját, mint egy berlini bankdirektor a maga napi ezreit. Nos, elképzelhetem azt a galíciait is, aki még kevesebbet keres, ez a szellem azonosságán nem változtat. A szociáldemokrácia proletárja az a kapitalista, aki nincs megelégedve a keresetével, aki többet követel s követelhet is, éppen azonos világnézete alapján. A kapitalizmus a maga nyílt forradalmaival (amelyeknek nagyon szép neveket adott, hogy elfátyolozza előlük a börzei motívumokat), egymásután robbantotta szét a nagy, fundamentális emberi közösségeket, egységeket s azok hierarchiáját: előbb Istent tette magánügygé, aztán sorra a többi nagy kultúrértékeket. Végül nem maradt vele szemben, csak az a kapitalista, aki épp olyan üres, durva, lélektelen és tekintély telén, mint ő s ráadásul még keményebb is az ökle, idegeit nem kezdte ki annyira a civilizáció, a komfort, s ez a kapitalista így szólt hozzá: «Te mondad, hogy nincs sem Isten, sem haza, sem semmi (és ha úgy teszel, mintha volna, akkor a pénzeszsákod érdekében hazudod), csak a te pénzeszsákod van és az én izomerőm. Nos, az én izomerőm majd elveszi a te pénzeszsákodat, mert nincs írva sehol, hogy a két bourgeois közül az egyik előkelően járjon, a másik rongyosan s az a másik éppen én legyek». S így szólván, saját okoskodásával verte meg a burzsoát és ezzel őszintébb és következetesebb volt nálánál. S miután egyenlőség nincs — az egyenlőség elve a bourgeoisienak is azért kellett, hogy üzleteinek utat robbanthasson vele — a marxizmus a valóságban soha sem fog túljutni a kizsákmányolók kizsákmányolásán, az egyszerű helycserén, mennél inkább győzni fog, mert hierarchiának kell lennie: vagy a kulturszellemisség, vagy a kapitalista-bourgeois világtrend hierarchiájá-

nak. miután ólomból csak a betűk vannak és nem az emberek.

4.

(A gyűlölet lélektanához.)

Akár igaza van Oswald Spenglernek abban, hogy a mai Európa polgárosulási folyamata más-más színeződéssel törvényszerűen ismétlődik minden kulturáhan, akár nincs, — a középkor elhanyaglása óta Európában az a szellem van uralmon, amelyet kiütközöb vonásaiban ismertettünk. A kapitalizmus elsödlegetesen világnézet lévén, nem ragasztható jelzőnek csak a gyárak és bankok kapujára, hanem ezek a gyárak és bankok a maguk életével és erkölcselivel ugyanazon belső mozgalmaknak megjelentkezései. mint amelyek a tudományt, a művészetet, a közszellemet mozgatják. Nem véletlen és nem jelentéktelen dolog, hogy ez a nagy, több évszázados periódus nem tud kultúrstílust felmutatni, amely az övé volna: a civilizáció szelleme nem tud kultúrát teremteni s ha van egy vágy, van egy esengés, egy széplelkü igyekvés kultúrstílus után, ez a vágy és esengés maga a legszomorúbb bizonyítéka a belső erőtlenségnek. Minél magasabbrendű értékekről van szó. annál kevésbbé lehet azokat tudatosan akarni s a reflektív akarattal megteremteni: nem vallást, nem dómokat, nem színes életformákat, hanem egy négy-soros igazi dalt sem lehet akarni s akarattal «előállítani» — hogy célzatosan ezt az ipari kifejezést használjuk. Nem véletlen és nem jelentéktelen, hogy akinek szelleme rokonabb a letúnt művelődési periódussal, az eo ipso korszerűtlen a mai Európában (helyesebben: Euramerikában), nem érzi magát *belsőleg* kortársnak s egy beethoveni idegenség, árvaság szirtjein bolyong. Nem véletlen és nem jelentéktelen, hogy Európa irodalmi és művészi életében minden nemesebb érték voltaképp elmúlt korok kihangzása, belsejében *anachronizmus*, ami pedig jellegzetesen

a magáé volna benne, az eredményei legmagasan is csak keresés, igyekezet egészen a futurista és hasonló örületek végletéig, és nem is lehet más. Hogy ez a középkorral szemben nagy és menthetetlen alulmaradás, azt megmondja Európának a maga rossz lelkiismerete, amelyet éppen azzal szeretne túlkiabálni, hogy: de íme ő milyen fejlődött, haladott, milyen — modern, pedig hisz éppen ez az ő alulmaradásának kénytelenségéből cifrázott szebbik neve. A mai Európa odáig van attól, hogy nincsenek ugyan dómjai, nincs nagy építészete, nincs nagy zenéje, nincs karneválián tarka, csillogó és változatos, érdekes egyéni élete, — de milyen felséges sokra vitte a társadalmi kérdésben! Nos, a beteg ilyenkor éppen betegségének legbiztosabb tünetével kérkedi magát egészségesnek. A társadalmi kérdés, túltengése, az élet és a gondolkozás teljes eliársadalmosítása, ez éppen a betegség maga: die soziale Frage ist eine *Folge* der Décadence — mondja Nietzsche — a kulturszervezetnek meg kell betegednie, hogy kitörjön rajta a társadalmi kérdés, mintahogy a beteg ember az, aki olyan nagyon higiénikus. S Európának egyebe sincs társadalmi kérdésnél egy alig észrevett széles értelemben: egész gondolkozása, minden értékelése társadalmi jellegű. Ezt olyan természetesnek véli, hogy filozófiájában is minden értéket társadalmilag akar keletkeztetni és engedélyezni: itt harap a kígyó a maga farkába, itt mondja ki világtörvénynek az anyagelvűségét az anyagelvű, a hedonizmus! a megrögzött hedonista, a hálósipkát a polgár (ha az a polgár egyébként doktor Darwin, doktor Spencer vagy doktor Marx is) s nem veszi észre (éppen mert nagyon benne van), hogy éppen a minden relativizmusnak bajvívója csinálja a legnagyobb relativizmust, önmagát vetítve nagyvilággá. Állítottuk, hogy a szellemi és gazdasági kapitalizmus egy biológiailag és szellemileg alsóbbrendű embertípus világnézete és hogy e világnézet diadalra-

jutása annak az embertípusnak a lázadásával történt meg. Állítottuk, hogy ez a szellem maga a lázadás szelleme és állítjuk, hogy gyökere a gyűlölet.

A gyűlölet lélektanának egyik legfinomabb megértője Nietzsche volt akkor, mikor észrevette a *ressentiment* sajátos, bonyolult folyamatát. E szónak átfordítására aligha van alkalmas magyar kifejezés, körülírva a tehetetlenségnek dühét, az alulmaradásnak boszuját jelenti, amely annál erősebb és véresebb, mennél öntudatlanabbá válik: Bakuninnak kegyetlen tapasztalatai vannak szívtelen apjáról, szerencsétlen családi életéről s a végén mint anarchista tűnik föl, minden szülői és családi egységnek robbantója. amikor talán gyermekkori tapasztalatai régen öntudata alá süllyedtek. De éppen ezért erősebb most a *ressentiment*, mert ösztönösen gyűlöl és rágalmaz mindent, ami belső összefüggésben van a gyermekkori kielégítetlen haragjával. A magyar politikai életben a *ressentiment* legszebb példánya Károlyi Mihályé, aki a parlamenti kidobás után válik egyre dühödtebb ellenfelévé Tiszának, már nemcsak személyének, hanem minden világnézeti, legtávolabbinak látszó dolognak is, ami Tisza egyéniségének sugárszférájával kapcsolatban lehet. Nietzsche ezt a lélektani jelenséget kitűnően fejtegette, de rosszul alkalmazta, a kereszténység lényegét összetévesztvén a zsidó gondolkozással s a zsidó gondolkozás azon beszüremkedéseivel, amelyeknek a történelmi kereszténység — mint eleven szervezet s nem gondolati elvontság — szintén ki volt téve.

A *ressentiment* lelki mérgezése olyan alkatoknak, amelyek nem tudják ellenkezésüket másképp levezetni: testi értelemben cselekvéssel (még a gonosztevőnél is), szellemi értelemben a nemesség és a szeretet fölényével, amely azonban nem rezignáció. A *ressentiment* tehát minden vonatkozásban

a gyengébbek, a tehetetlenek, az alulmaradtak reakciója — erős testi szervezet épp úgy nem ismeri, mint a felsőbbrendű szellemiség. Nos, a kapitalizmus, helyesebben a polgár-lélek fejtegetésénél Werner Sombart maga is megállapítja (Marx Scheler útmutatása nyomán) a ressentiment szerepét. (3 a kapitalisztikus szellem első megnyilatkozását Firenzében látja, a XIV-ik század vége felé és legjellemzőbb irodalmi bizonyosságát L. B. *Alberti* könyvében (Del governo della famiglia), amely már tele van sekélyes nyárspolgári *szentenciákkal*, amelyek unalmas szürkeségén át azonban átvillámlik az urak, az előkelők gyűlölete, a kárvallott cigánynak és a tehetetlen törekvőnek irigysége, amely azokat a lapos szentenciákban, egy egész világnézet álerkölcös ereiben tüzeli. *Alberti* épp úgy, mint minden gyűlölködő ember, elsődlegesen *reaktív*, tagadó, fosztó. Nem a maga pozitívumait éli ki a nemes embernek azzal a bőkezűségével, amely elismer más, az övétől különböző értéket is, hiszen az nem rendíti meg belső biztonságérzetét, sőt 'növeli, hanem mindig *mással* szemben s ezzel attól a *mástól* függőleg cselekszik. Ha valamely lelki mozgás, akkor a ressentiment teljesen reaktív, lázadó, szembehelyezkedő, fölülmúlni akaró, legázolni vágyó — s ez a bourgeois-szellem legbéiseje. A történelmi kialakulás folyamán lehettek ennek az élmény vonatkozásnak hevesebb, drámaibb színei, — ma a mérgezettség már olyan nagy, hogy egészen magától értetődő, hogy magának a felsőbbrendűségnek gerálja és a lét legszélesebb távlataira, a legfinomabb szellemi árnyalatokra kivetí magát. Ennek a föltejtése messze túlcsapna egy ilyen vázlatos írás keretein, de a legérdekesebb föladat volna, s a német pszichológusok kitűnő serege bíbelődött vele, persze nálunk a Huszadik Századon át igazán nem lehetett tudomást szerezni róla.

Az emberlétnek biológiai vonatkozásaiban ez a világszemlélet az *alkalmazkodás* jegyében mozog, amely az élet önkifejtésének, alakító erejének megtagadása. Minden életerős egyén és faj már az állatvilágban is maga alakítja ki magának életkörnyezetét (lásd Uexküll és Lloyd Morgan tanulmányait), a külső körülményeknek ott van csak egyre nagyobb és döntő szavuk, ahol csekély önállósággal és önkifej léssel ütköznek. Az alkalmazkodás egész elméletével és túlbecsülésével magával is már az az emberfajta szólja el önmagái, amelyben a bourgeoiszellelem tipikus életgyávasága dolgozik, — s ezen a gyávaságon nem változtat az a vad, szinte mámoros «életimádat», amely éppen a modern kor felülelein ágál s amely éppen a legmélyebb betegség kétségbeesett és önáltató egészségpótléka. A legnagyobb egészség nem tud reflektíve önmagáról s nem irodalmi pózokkal mozog, mint ahogy a legmélyebb vallásosság nem tud reflektíve önmagáról s nem kiáltozza — tehát szomjazza — hanem éli azt az egészséget vagy azt a religiozitást. Az alkalmazkodás törvénye azok közül való, amelyekről Nietzsche így beszél: «Erst wo das Leben erstarrt, dort türmt sich das Gesetz.» Annak a világnézetnek az egyik hajtása ez, amely mindenben alárendeli a *hasznossági* értékeknek az életértékeket, ahol tehát az organikus élet rejtelmes és hatalmas ereje elől a polgárszellelem elhúzódik, ahol nincs többé megértése, kongenialitása az élet ütemével és érverésével, ahol tehát az élet legsajátosabb folyamata is csak annyiban érdekli, amennyiben mechanikai, tisztán oksági és gépszerű megfoghatóságai vannak, szóval a polgárszellelem számára kihátható hatalmi, érvényesülési, üzleti és hasonló felületei. Mint biológiai alsóbbrendűség, pontosan és törvényszerűen fejeződik ki mindez abban a nem katonai, hanem a legmélyebb értelemben világnézeti pacifizmusban, jelleih-pacifizmusban, amelynek nem lévén hősi él-

ményei és hősi lehetőségei, legfőbb eszményének a nemcsak katonai, hanem mindenekben való örök-békét tartja önmagában, önmagáért véve. Helyesebben: a «jobb és több üzlet», az akadálytalanabb kereskedelmi, kapitalisztikus lehetőségek miatt, másrészt a vádló, a szemrehányó, a kellemetlen hősiség gyűlöletéből. A vitalitásnak ez a hiánya az, amely miatt értetlen a faji élet belső, egyéni üteme és értékei iránt is. Ugyaninnen datálódik menekülése minden faji és egyéni változat, különbözőség és ezzel felelősség elől a semmitmondó, soha tapasztalatig meg nem fogható és az Isten-gondolat kozmikus egységén kívül gondolatilag is képtelen emberiség-eszmébe. Mindezekkel egy gyökérről táplálkozik a higiénianak, az eugenika képtelenségeinek és örök kudarcainak rajongása: csupa olyan jelenség, amely pontosan megtalálható minden erejefogyott, belső súlypontjából és önbizalmából kibillent egyénben és minden haldokló, csak társadalmi világnézetű kor-szakban, tehát minden diadalra jutott civilizációban, amely egy meghalt kultúra sírköve mellett tengődik. Amilyen elsőbrendűség ebben a típusban az *életerő* szempontjából mutatkozik, ugyanolyan szellemi és erkölcsi alsóbbrendűséget konstatáltunk benne az előzményekben. Mikor Sombart leszámá- zásilag is feltűnő sok emigráns-elemet fedezett föl a kapitalista szellem kialakulásának történelmi folyamataiban, *hazátlan* embereket, akik gyökerüket vették az ősi földön és annak meleg, pótolhatatlan lelki agrokémiájában, akkor nagyobb jelentőségű tényezőre mutatott rá, mint talán ő maga gondolta. A kapitalista-bourgeois ember az, aki Isten menyországában épp úgy hazátlan, mint az élet földi kertjében, a könnyek és örömök nagyszerű keverékében, ő a hazátlan ember kat'exochen, s ebből értelmezem két vonását: a hedonizmust, amelynek mélyén mindig a *kétségbeesés* lángol, mert a szenvedés problémája elől semmiféle hamis illúziókkal

el nem lehet bújni, — és azt, hogy a *zsidóságnak* olyan jelentős szerepe lett és lehetett egyfelől a világnézet kialakításában, másfelől annak érvényesítésében.

*

Sem a biológiai, sem a szellemi lét értékeinek rangsorát megfordítani nem lehet. Ez az a megismerés, amely átvilágít még Lucifer kényszeredett, kárhozott gögijén is: «Számomra minden jó elveszett. Gonosz, te légy az én istenem». Az etikai rangsor pontosan egy a sátánnak is, az angyalnak is, — csak a sátán nem képes a jóra, a sátán gyűlöli a jót, ellenemond neki és reménytelen küzd ellene az idők végezetéig. Ez a kétségbeesett gyűlölet lüktet a bourgeois szellem mélyén is, — s itt egy lélektani kitérést. A modern lélektan a maga tévedéseivel téveszti magát, mikor azt hiszi, hogy a lelki életben a képszerűen működő, képzetalkotó, képzetkapcsoló és képzetismétlő működések az elsőbbség, ők az erősebbek, övük a megismerés munkája. Nem, a tudatos megismerés munkája már csak a sötétben, kép nélkül dolgozó erők parancsolta irányvonalakat követi, minden értelmi megismerés mögött van egy «dunkler Drang», amely a megismerés minőségét, terjedelmét és irányát elintézi: egy akarati-érzelmi jelenség. Nem véletlen, hogy a természettudományosság szelleme éppen napjainkban üli diadalmát, — mögötte ugyanaz a homályos törekvés mozog, amely a világpolgár, a világkapitalista és világpacifista egyéb megnyilvánulásai mögött. S ez a dunkler Drang, ez a gyűlölet hamleti vakondjának földalatti munkája.

A bourgeois-szellem gyűlöli Istent, mert képtelen Istenre. Gyűlöli a biológiai élet vitalitását, mert képtelen annak pompás és «erőszakos», öntörvényű kifejtésére. Gyűlöli a hősiséget, amely a biológiai életet egy pillanatba sűrítve, vígan és derűsen kockáztatja s a kockázat halálos pillanatában

fejti ki önmagát a leggazdagabban. Mert képtelen erre a pillanatra. Gyűlöli a tragikum fenségét, mert képtelen a tragikumra. Gyűlöli a kultúrát, mert nem tud kultúrát kisugározni. Gyűlöli az erkölcsi rangsor pozitív felét, mert ő csak negációra képes. Gyűlöli az urat, nemcsak az aktuális és eselleg valóban alsóbbrendű, mert már megromlott, nem úri urat, — hanem az úrság gondolatát, mert nem tudja elviselni, mert nem képes megvalósítani. Gyűlöli a művészt, — a szónak nem foglalkozási, hanem világnézeti értelmében, — mert annak felséges levegője az ő kicsiségének légüres tér. Gyűlöli nem ezt vagy azt a papot, ezt vagy azt a katona-típust. hanem gyűlöli és kiirtani akarja a Pap és a Katona metafizikai értelmét: mert neki eleven szemrehányás, tuskés vád és elérhetetlen magasság. Gyűlöli a falut, gyűlöli az organikus életet: mert nem képes a falura, nem képes az organikus életre. Gyűlöli a rejtelmet: mert nincs otthon benne s nem meri rábízni magát annak mélységes áramára, — és gyűlöli az igazi, a belülről sugárzó hatalmat, mert képtelen rá. S gyűlöli, egész hedonizmusa, bujasága, nemi szolgasága mélyén gyűlöli a Nőt: mert a Nő jelentése antikapitalista princípium. Gyűlöli a lángelmét és Achilles-sarka után sandít: mert a maga kicsiségét akarja palástolni és megbocsáttatni. Gyűlöli a nagyságot, az erőt még a bűnben is, mert az jelenthet aránylagos egészséget, mérgezetlen reagálást, amelynek a szeretet mérhetetlen egészségéhez való közelségét Jézus Krisztus oly tisztán látta. Gyűlöli és megrágalmazza a szeretetet, mert ő csak hasznossági részvétre, hisztériás «humanításra» képes, többre nem. S gyűlöli éppen leghevesebb ember-imádata, társadalmi jótekonkodása közben az embert: mert ő nem halhatatlan értékeit becsüli benne, amelyek szolgálatában ő irgalmas szamaritánus lenne a sebhedt. gennyes felebaráttal Isten nevében, hanem a sebet, gennyet imádja benne, amelynek jogán ő

testvér vele és amelynek jogán Istent káromolhatja. S itt elérkeztünk az európai zsidókérdés kapujához.

(Nemzeti Újság. 1919. október.)

IRODALOM ÉS VILÁGNÉZET

«Mi zokog, mint malom a pokolban?»

Vörösmarty.

1.

A magyar irodalom kérdését éppúgy össze kell markolnunk az öt világrész mai hánykódásának kérdéseivel, mint faji és nemzeti létünk egyéb megnyilatkozásainak és jelenségeinek problémáját. A «forradalom»-ba hajló hónapok során Budapest újságírásában és azon át politikai életében is erősen dívott egy kifejezés: a «világáramlat». A megfigyelő elme — ha nem valamely ideológia színesüvegű ablakocskáján át szemléli elefánt csonttornyából a világot, mindent elszínezve rajta kedvenc színével, hanem az élet tulajdon miriád színeiben és (nyomósán tesszük hozzá) *mozgása közben* szemléli, beleérezve magába ennek a mozgásnak lelkét, életlendületét, legbelső akarati tónusát — nem térhet ki az elől a megállapítás elől, hogy valóban világáramlatról van szó. A világtörténelem egyik legnagyobb, legjelentősebb vajúdasáról, talán éppen *a világtörténelem születéséről*, ha elgondoljuk, hogy amit eddig világtörténelemmé kérkedtünk, jórészt csak Európa és pedig a tegnapi Európa narcizmusa, szerelmes önimádata volt. E világáramlat pedig a maga legmélyebb mélységeiben nem kihirdetett program és öntudatos akarati elhatározás ilyen vagy olyan kiterjedésű műve, nem propagandáé és szellemi tömegfertőzésé. mint voltak azok, amelyekre az az említett szó divatja napjaiban utalt. Ez egy nagy, bensőséges erkölcsi folyamat, amelynek nagysága, lendülete és jelentősége éppen azzal adódik,

hogy a hatalmas embertömegek a maguk vérének és könnyeinek ontásával, verejtékükkel és sebeikkel, a szenvedés, a harc, a kudarc, a hősiesség és a hitványosság, a hit és a félelem, az elvakultság és az ellenkezés roppant drámai forróságával, heves dinamikájával és mérhetetlen változataival élnek és csinálják, anélkül, hogy képszerűen meg lenne fogalmazva képzetvilágukban és gondolkozást rendszerükben. Mert ami a most vívódó, kavargó embervilág politikai, társadalmi és egyéb felületein mint program, cél és párt ilyen vagy olyan formulája harsog, hangoskodik, az mind csak egy-egy foszlánya, egy-egy máról holnapra elváltozó részletjelensége annak az egyetlen, mély belső örvénylésnek, amelynek végső történelmi kialakulása, célja és eredménye felől még a legáthatóbb elmében is csak finoman, távolian derenghet valami. Az *eleven* történelem még soha nem tudta tökéletesen: merre tart, mit is akar voltaképpen, hol fogja nyugovásra hajtani a fejét, ha majd az ő emberöltőjének beakonyodik, és mit hagy örökségül tulajdon gyermekeinek: szélvihart-e, melynek viharmagvát ő vetette el, vagy a kalászbaborulásnak nyári ünnepnapjait? A legfőbb dolgok azonban mindig a képzetmögötti világban, az akarat néma és vak, de épp azért parancsolóbb és látóbb világában játszódnak le, és ha most a világnak ezt a nagy élményét akarjuk finom, halvány ködlésében papírra vetni, mélyen a felületi jelenségek alá kell szimatolnunk. Aki ilyen — azt mondhatnám: shakespeareiánus — szemlélettel figyel, nyomozza a ma történőket, annak látnia és hallania kell, hogy az idők harangjának kötelét ama vénhedt és örökifjú harangozó rángatja, az Ethosz. Ma még nyugtalanul, baljósan, riasztóan, ma még azt mondhatjuk: inkább csak *félre-veri* a harangot, szemén egy szörnyű kiábrándulás borongásával és kergetőző ábrándok dühödttelkesülésével. Ma még inkább csak jelez, nyugtalanít, lázít, s a harangnak

nines még üteme, nyugalma, zenéje. De mindaz, ami a világon ma átvonaglik, egy erős erkölcsi akarattalnak föltörekvése, nyugtalan keresése egy mítosznak, amely aztán majd kialakítja a maga politikai, gazdasági és társadalmi organizmusát, mint a csiga a házát. «Es ist der Geist, der sich den Körper baut» mondotta Schiller, és hozzátesszük: nemcsak, hogy a szellem építi a testet, hanem a szellem is bontja, lia az a szellem a bontásé, ha az a szellem a szét-hullás, a bontás gondolataival társalkodott és megadta magát nekik. A «művelt» emberiség szervezetét a kapitalisztikus lázadásokon (tehát nem is förradalmakon). közösségrobbantásokon, a «felvilágosulás» és a polgárosulás lélekaszályán, a feduális-patriarchális világ belső szétomlásán, a világnézeti Hochkapitalismus lelki ürességén, szenvedésein és öldöklésein át egy ilyen bontó szellem láza ronsolta napjainkig, és ma a tagadás és a lázadás szellemének exorcizmusában vonaglik, hogy az alkotás és az állítás szellemével újra telirakodva, ismét kultúrperiódushoz juthasson.

Ezt a folyamatot ütemben meggyorsította a világháború, a földgolyónak és a lelkeknek ez a nagy fölforgatása, rétegforgatója, amely kegyetlen leckével és brutális nyomatékkal figyelmeztetett az élet ős értékeire, a megfínomodás és lelki kicsapongás végső határaitra és következményeire, a tagadás szellemének életalkotói csődjére. S ez a nagy élmény, ez a nagy fölriadás talán legmélyebben gyötri, mozgatja Európát — amely csak földrajzi értelemben volt már Eurázsia, szellemi értelemben egyre inkább *Euramerika* lett — gyötri nemcsak azért, mert földjén dühögtek végig a világháború légiói és földjét dúlták az Európa szívéből elszabadult részeg fúriák, hanem mert Európa még mindig az a tévelygése, gonosztettein és szépségein, könnyein meg-nemesedett és magasabb metafizikai jelentőségű (nyilván: mert rendeltetésű) vezető, küldetett lelki-

ség (la grande Semeuse, mint immár időszerűtlen büszkeséggel éppen Franciaországról szeretik mondani túlbecsülői), amelynek egy új *eurázsiai igazodás* után még döntő szerepe lesz az új, alkotó periódusban. Ha Európát mondtam, pontosabb meghatározással is megtoldom: ma már aligha lehet kétséges, hogy ezt a szerepet (és itt elvonatkozok minden ma időszerű politikai, katonai és diplomáciai kérdés felületeitől) a germán és a szláv szellem fogja elsődlegesen játszani és velük a magyar, amelynek ez utolsó életlehetősége és hatalmas életkilátása. Ennél a pontnál fogom aztán bekapcsolni a problémába a magyar irodalom kérdését, — előbb bele akarok világítani a mai korszaknak vívódásaiba, amely átmeneti korszak a menekvés útjait keresvén, tipikusan kereső, próbálkozó korszak, természetesen — és főként a kapitalisztikus-bourgeois gondolkodás következményeképp — anarchisztikus, lázongó, kapkodó, elsőrendűen zűrös-zavaros, kaotikus korszak, amit korunkról bizonyítanom kétségtelenül fölösleges.

Európa története a középkor elhanyaglása óta egyre hevesebb zuhanás a *művelődés* (kultúra) szelleméből a túltengő *polgárosulás* (civilizáció) szellemébe. Az európai ember arcukatán 1789 óta a lázadás vonásai sötétlenek, az uralkodó európai emberfajta a *grande révolution* óta lázadó fajta, értékelése lázadó értékelés: nem állít, hanem egy megdöntendő eszményre függesztve szemét, elsődlegesen tagad. s egy nagy szemrehányással íisakodik. A nyugati műveltség lélekkutatói azonban hibásan gondolkoznak, amikor a rosseau-voltairei fölvilágosulást és a francia forradalmat kiinduló pontnak tekintik. A fölvilágosodás iratain és a forradalom nyaktíloin át egy belső elválkozás tör utat magának, utat az öntudatlan mélységekből a hatalmi élet felületeire, — enciklopédiák és nyaktílok éppúgy, mint termelési

rendszerek csak külső megjelentkezései és végső diadalmai egy más világszemléletnek, amely a közép-kor elhanyaglásával és a reformáció fellobbanásával s mindezek együtthangzójául és folytatásául a kapitalizmussal jelentkezik. Mikor kapitalizmust mondunk, elsődlegesen világnézetre gondolunk, mert a kapitalizmus is elsődlegesen az, és a termelési rendszert amelyet e névvel jelölnek — ez a világnézet alakította ki, s e nélkül a világnézet nélkül ki sem alakulhatott volna. Werner Sombart «Der Bourgeois» című művében a kapitalisztikus gazdálkodást bourgeois gazdálkodásnak nevezi, szemben a seigneurialis gazdálkodással, — s ez éppoly pontos, mint amilyen pontosan megállapítható, hogy a kapitalizmus szelleme bourgeois-lázadás az élet seigneurialis, úri szelleme ellen, erjesztve a ressentiment, a dühödt tehetetlenségi érzet finom mérgével, amely különösen egy idegen fajiságból áradt bele Európa organizmusába s ez a faj nem véletlenül lett a Hochkapitalizmus egyik legjelentősebb tényezőjévé. A világnézeti kapitalizmus (vagy ahogyan Szabó Dezső szereti mondani: a szabadverseny-demokrácia)szelleme egymásután következő nagy csapásokkal összeúzta a fényes értéktáblákat és diadalmasan kihirdette az újakat: a lázadás, a destrukció értéktábláit, a maga számító érdekeinek szolgálatában, és folytatólagosan detronizálta a kultúrélet értékeit Istentől le a legkisebbekig s egyre diadalmasabban ültette a művelődés helyébe a polgárosulást. S valóban: a világnézeti kapitalizmussal párhuzamosan fejlődik ki a túlnyomó, minden mélyebb értéket elnyomó civilizáció, amely korunkban jutott a végső csődig, amikor fejfel ment a falnak, kiadta végső konzekvenciáit s mikor az élni, alkotni, hinni, a munka mellett pihenni, dalolni és imádkozni is akaró emberiség zihálva kapkod mentség, váltság után. A művelődés ugyanis a hitnek s ezzel az alkotásnak periódusa: az életerőknek és a szellemiség-

nek az a bősége, gavallérsága, amely önmagát tékozólva duzzasztja, szökkenti, árasztja önmagát. A művelődés az élet áhítatának, tiszteletének, sugárzó gyermekségének periódusa vallásos értelemben, — a nagy művészeteknek és az alkotás fegyelmének, ösztönös törvényszerűségének periódusa művészi értelemben, a nemesség, az erő, a bátorság, a hatalom (nem: erőszak!), a dicsőség, az előkelőség, a becsület, a bizalom, általában *az életértékek és a minőség* fölébelyezése a tiszta *hasznossági* értékeknek, a számításnak, a gyanakvásnak, az óvatosságnak, a pusztá előnynek és a szerződésnek. A művelődés a biológiai vitalitás, a nagy, mondhatnók: intellektusfölötti közösségek (amilyen a faj is) periódusa, a polgárosulás az atomizálódásé és az élet-szurrogátumokkal dolgozó higiéné, komfort uralma, s ha végül egy nagy körbe akarjuk fogni mind-egyiket, azt mondhatjuk: a művelődés periódusa *kollektív*, a polgárosulás az *egyén* teljes uralma felé rohan. A művelődés eleveenségéből a forradalom, a technika és a túltengőén társadalmi gondolkozás lélektelenségébe való lassú átmerevedés: Oswald Spengler hatalmas könyvének* s különben a szemlélődésnek megállapítása szerint is minden művelődés fájának ez az életfolyamata Babylontól, Alexandriától és Athéntől Parisig, Londonig és Berlinig. Minden művelődés a természettel és az emberi lélek öntudatalatti mélységeivel való forró érintkezéseiben virágozik ki és a Világváros, a Cosmopolis száraz, meddően izgult látszatéletének falai közt hervad halálra, eltávolodva a szerves élet eleveenségétől és a vallásos mélységek életlendületétől. Ez az út a Mythológiától az Ideológiáig, a mesétől az értelmi ábrándig, a dómtól a beszélőgépig, a kereszteshadjárattól a világnézeti pacifizmusig, a hittől a teljes

* Oswald Spengler: Der Untergang des Abendlandes. (Cmrisse einer Morphologie der Weltgeschichte. Wien und Leipzig. Wilhelm Baumüller, 1918.

kételyig, a nagy átfogó gondolatoktól és erkölcsi fejelemtől a teljes atomizálódásig és az erkölcsi viszonylagosságig, a szeretet és (a nagy, a nem *mérgezeit*) bűn véresenfényes elegyétől a «társadalmi» korrektségig és az egyenlőség, a tyúkszemdemokrácia rabszolgázadásáig, Jézus Krisztustól Herbert Spencer jól olajozott géptársadalmáig, a mandarin-ideálíg, út — az európai történelem esetében — addig a belső széthullásig, amely ma már a hatalmi élet felületein is megjelentkezett. Ez az út az élet aranyos fájától a hűvös és befejező kriptáig, — a kriptával azonban vigyázzunk. Oswald Spengler megteheti, hogy ezt a folyamatot rendszeresen megisméltődőnek tartja minden faji művelődés életén (mert: «általános emberi művelődés» szerinte sincs), megjósolhatja tehát, hogy az európai polgárosulás még kétszáz esztendeig egyre gyorsuló ütemben folytatódik és az enerválódás, széthullás, akaratbénulás után «örökisten nádasából törtetnek az új lovasok egyenest»: egy fiatal faj teszi rá döngő lábait Nyugateurópára. Ez a Nyugateurópa azonban — amelyet nem is lehet egykönnyen még gondolatilag sem elszigetelni a többi világtól — élni akar, és a gondolati rendszer kövei helyett az élet kenyerét éhezi, mert a tagadás szelleme testi-lelki boldogtalanságba vitte, túrhetetlenné tette az életét, éhenhagyla legnemesebb vágyait, és egy örületes világ-ahasverizmus futására korbácsolta, amely ellen föllázadt benne a szemlélő, pihenő, imádkozó, megigienlő és megáldó életütem ősi vágya, és keres valamit. Hangos tükörmutogatók a marxizmus és a leninizmus képeivel csalogatják. Mindkettővel azonban az a baj van, hogy nem a betegségnek orvoságai, hanem annak negyvenfokos lázmutatói, a kapitalista-bourgeois életfölfogásnak helyzetileg más, szellemileg azonos jelentkezései.

A mindinkább mennyiségi, az egektől és az anyaföldtől egyre távolabb szakadt értékelés felül-

kerekedésének történelmi folyamatában egy bizonyos időponton megindulnak a proletárlégiók, de forradalmi marsuk kapitalista ütemre lódul. A marxizmus proletárja az a kapitalista-bourgeois, aki kapitalista világnézetével nagyon meg van elégedve, de szeretne hozzá kapitalista ruhát, kényelmet, hatalmat is. Gyakran meg kell kérdeznem még élesebb hallású társadalomfigyelőket is, vajjon nem érznek-e valami felöltő jelenséget abban, hogy például a szociáldemokrata könyvtárak egész világnézeti felszerelése az olcsó, sekély ateizmustól kezdve a bölcséleti monizmusig (a tyúkszemdemokrácia bölcséleti párhuzamáig), az ösztönök lázadásáig, az élet egész anyagelvűségéig mind pontosan a kapitalista világszemlélet édes gyermeke, a bourgeois-forradalmak törvényes leszármazottja és örököse, — tehát a proletár vörös sipkája a kapitalista szellem rohamsisakja, amelyet csak érvényesülésben elütő, de szellemben tökéletesen azonos csapatok vettek most fejükre? Carnegie és Rockefeller lélekben tejtestvérei Marx doktornak és az «öntudatos proletár» mindössze éhesebb, türelmetlenebb, pillanatnyilag hevesebben lázadó kapitalista, aki Carnegiének nem a világnézetét utálja, hanem igenis irigyli és követeli a Wertheim-szekrényét és a közös világnézel jogán éppen ezt akarja (és bírhatja is egyedül) elvenni tőle. * A XX. század marxismusa és leniniz-

* Nem kell talán hangsúlyoznom, hogy én nem jogos munkásérdekek kérdésébe akarok beleszólni e fejtegetésekkel, hanem egy világnézeti struktúrát magyarázok meg. Általában: a kapitalizmust mindig mint lélekalkatot értelmezem, amely nem köti magát külső ruházatok szövédékhöz, s épp úgy megbújhat az angol lord parókája alatt, mini ahogyan hiányozhat egy különben kalmári foglalkozású ember lelkiületéből. A kapitalizmus, mint az élet alacsonyabb és mechanizált értékeinek túlhangsúlyozása érdekel, amely meg lehet (meg is van) tudósban, íróban, költőben, s még olyan «forradalmi» költőkben is, akiknek lázadó dühe volta-képp vad szerelmi szerenád az érvényesült kapitalista irigyelt (tehát nagyrabecsült) dózsöléseinek erkélye alatt.

musa szándékában akarhat akármilyen mennyorszá-
gokat, de szellemiségében és annak törvényszerű-
ségeiben nem megölni akarja a kapitalizmust, hanem
rászélesíteni a világegyetemre, — ha ugyan nem
rejtőznek mögötte egészen reális, de ma még föld-
alatti gazdasági és faji kapitalista érdekek. A kapi-
talizmus a maga destruktív forradalmaira (amelyekre
jobban illik a lázadás, a zendülés elnevezése) egy-
másután robbantotta szét az alapvető, szerves em-
beri közösségeket, egységeket és azok rangsorát:
előbb Istent tette magánüggé, azután sorra a többi
kulturértékeket. Végül nem maradt, nem maradha-
tott vele szemben, csak az a másik kapitalista, aki
éppolyan üres, durva, lélektelen és tekintélytelen,
mint jómaga, s ráadásul még keményebb, izmosabb
az ökle, idegeit nem kezdte ki annyira a komfortos
polgárosulás, — és ez a kapitalista így szólt hozzá:
«Te mondad, hogy nincs Isten, nincs faj, nincs
haza, nincs erkölcs, nincs tudomány, nincs semmi,
csak az Érdék, és ha úgy teszel, mintha más is
volna, akkor csak a pénzes zsákodat védelmezed
vele. Csak a te pénzes zsákod van, és az én izom-
erőm majd elveszi a te pénzes zsákodat, mert nincs
írva sehol, hogy a két bourgeois közül egyik elő-
kelően járjon és dúskáljon, a másik piszkosan jár-
jon és dolgozzék, és az a másik éppen én legyek»,
így szólván, saját okoskodásával veri meg a bour-
geoisit, s ezzel őszintébb és következetesebb nálá-
nál. A világnézeti kapitalizmusból nincs tehát kigázo-
lás, sem a marxizmuson, sem annak gyorsítottabb,
őszintébb alakján: a leninizmuson keresztül. A kapi-
talizmus és marxizmus belső azonossága mellett
utóvégre még az sem lehetetlen, hogy a proletár-
diktatúra (vagy annak szelídebb válfaja) — tekintve
a kapitalisztikus világ vezető rétegeinek szellemi és
egyéb felkészültségét, ügyességét, egész stratagémájá-
val a kapitalista szellem végső, nagyarányú coup
de monde-ja, világcsínye, a maga megmentésére,

sőt a nagy rombolás után a maga kelletésére, mentői fölléptetésére. A világnak nem is az a problémája, bogy egy töről fakadt, bár külső látszatra «forradalmi» ellentétben levő, a destrukcióban és alsóbbrendűségben egységes izmusok közt válaszon, hanem egy legfelsőbbrendűen forradalmi probléma: *egy világnézetnek a tengelyéből való kiemelése, amivel az emberi létnek boldogabb, egészségesebb, alkotóbb ütemét lehet megteremteni*, amely boldogság többé nem a hedonizmus belső kétségbeesése elől való menekvés a lét külsőséges értékeibe, hanem amely a létnek megadja belső súlypontját, összhangba hozza a kollektivitás és az egyén ellentétes pólusait, tartalmat ad az egyéni létnek éppúgy, mint a közösségnek, megadja az alkotás fegyelmének, friss szomjúságának lehetőségeit, ad a szurrogátumszerű társadalmi messzianizmus beteg iázálmái helyett bensőséges kielégülést, az egyéni minőségnek önkifejtést, az emberéletnek több meleget, színességet, s a közös átfogó gondolaton belül több eredetiséget, igazi originalitást és az egész emberi létnek minden keserűségein át több örömet, egy mélységes vallásosság diadalmi zenéjét.

A kapitalizmusnak, hogy a maga gazdasági, üzleti, technikai lehetőségeit megvalósítsa, kellett egy bizonyos meghatározott szellemi atmoszférát teremtenie, amely sikereinek utat robbant és szürkébb törekvéseit megaranyozza. A lázadó emberfajtanak a legkülönbözőbb élet-területeken lehetőleg párhuzamosan kellett megrohamoznia a régi világrend fellegvárát, mint ahogy egy-egy világnézet fölvergődése mindig egyszerre történik meg a hatalmi felületek minden pontján, s ahogy a belső leromlás következményei együttesen jelentkeztek az élet minden arcvonalán. Az irodalom — minden belsőleg anti-kapitalisztikus öröksége, hagyománya, rendeltetése

ellenére — egyre inkább a kapitalista-bourgeois szellemet mutatta, mint legérzékenyebb és legtöbbször előfutári szerve a szellemi mozgalmaknak, s — egy külön tanulmány kínálkozó bőségét átugorva mondjuk — nemcsak a lázadás szellemének belső banqueroute-ját mutatta legutóbbi időkben, hanem elsőül világított bele az új irányzódás vágyaiba és lehetőségeibe. Az európai irodalom bizonyos irányain legelőször mutatkozott és konstatálható a lét ősi egyszerűségei, boldogabb összhangzása. a lét lényegszemlélete felé tapogatózó, az erkölcsi helytállás és belső becsületesség, súlyosság, a nagy összefogó stílus keresésének vágya, egy kifelé igazodás nosztalgiája, egy ősi kultúrvágy kiáltása (bármilyen tört és sikeretlen alakban, amilyen az akart akarat, a hitetlen hitkeresés mindig is kénytelen lenni), s ha máson nem, az utóbbi évtizedek egyes irodalmi áramlatain — elég rámutatnom az oroszokra, Walt Whitmanre, Maeterlinckre, Verhaerenre. Charles Péguyre, Paul Claudeire, Francis Jammesre, a német bölcselet új és nálunk jószerével ismeretlen irányaira, a Max Schelerek és Oswald Spenglerrek gondolati tájékozódásaira éppúgy, mint a német költészet szellemére, azután a futurizmus, az expreszszionizmus és az aktivizmus furcsaságai és örületei alatt mozgó belső undorra, jajveszékélésre, a Tart pour fart szégyenletes bukására és elavult forradalmi dandységére.

Mindezek a jelenségek pontos és érzékeny jelei egy belső elválkozásnak, a magábatérésnek, s ezek az irodalmi felületen ugyanazt jelentik, amit egyéb felületeken a fajiság megkötöttségeinek és kultúra-termő jelentőségének megértése, a vérrel és verejtékkal és szeretettel átlelkesült igazi munkának, a *minőségi* és nem *mennyiségi* termelésnek megbecsülése, a földhöz és ugyanakkor az igazi, mély religiozításhoz való közeledés, a nagy és ősen kollektív kötelékeknek megismerése és bűnbánó elfogadása,

az értelemfölötti jelenségek előtt való meghökkenés, a nemesebb, tisztább lelki szenzációknak és szerelemnek vágya, mindaz a nagy «Istenkeresés» jelent, amelyről a germán és szláv szellem — és az ő megihletettjeik, más földrajzi szélességek alatt is — nem véletlenül és nem hiába beszélnek. Ezek a jelenségek minden ingadozás, hányódás, tétovázás és torzulás alatt is megismerhetők, annál inkább, mennél jobban átidegződik a köztudatba, hogy szellemileg egy ráktérítő alatt régen elhaladtunk, hogy a tegnapi europaeismus hamis jelszavai és ál-izgalmai meghültek, leestek, mint a szivar végének hamuja, és nem galvanizálhatók többé életre. Kétségtelen, hogy ezek a jelenségek — az irodalmi anatolefranceizmustól való folytonos eltávolodás bizonyosságai nem mutatnak és nem jelentenek megérkezést, a maguk romantikus stádiumában vannak, rajtuk vöröslenek a múlt sebei és lázai, s végső diadaluk, teljes áthatásuk, átszakadásuk hiányának hajszálfinom, de törhetetlen hártafala éppen abban van adva, hogy az *öntudaton* át érlelődtek meg, hogy reflexív úton jutott idáig az a tragikus nemzedék, amelynek épen egy végső elfinomodás, egy büszkén hangoztatott agy-imádás, *cerebralitás* betegségén kellett átesnie, amíg ugyanezen cerebralitás csődjét felismerhette, fel kellett ismernie. A racionalizmus mindig az alkotó erők megbénulása, és a mai helyzet még csak átkialtás, de nem átérkezés a túlsó partra, ahol már öntudatlanul, a maga érthetetlen és nem is kutatott természetességében árad, ömlik az a kullúrmunka, amely többé nem «kiagyalt» munka, nem izgalmmal, impressziókkal, hajhászással keresett és öntudatosan «előállított» (mily indusztriális ez a kifejezés Í) termék, nem plakátforradalom és bourgeois jakobinizmus, nem önmagának agyon-selfcontrolja, nem a természet-tudományos és egyéb dogmatizmusnak irodalmi vetülete, hanem az alkotásnak dúsan, melegén, akaratlanul kiáradó éneke, dallama, üteme, fegyelme, stílusa.

Kétségtelen, hogy ez az áthajló korszak irodalmilag is Szent Ágostonnak abban a stádiumában van, amikor forró ereit még erősebben futkosásák a karthágói éjszakák izgalmai, bódulatai, mérgezett édességei, mint a kegyelem első villamos ütései, és a Tedeumot még túlharsogják a pogány tenger disszonanciái, — de ugyancsak kétségtelen az is, hogy ma már Európában azok szimatolnak legmesszebb, azok a «legmodernebbek», akik túl vannak a szellemi jakobinizmus Aufklärungján, materialisztikus és természettudományos vagy cinikus és «radikális» hevületein, elefántcsonttornyos mandarinizmusán, hülye és lusta ateizmusán, magtalan romanticizmusán, meddő énimádásán és hamis nemzetköziségén, s az irodalom ős-értékeinek új derengésében, szemükben a megfutott élet szörnyű látomásaival és tanulságaival, nem akartán, nem programszerűen, hanem alázatosan — s nem egy papíron kieszelt Zarathustra-evangéliummal — hajolnak bele egy új kulturperiódus hajnali levegőjébe, s egyelőre a néma, bensőséges Kanossza-járásnál tartanak. Ez az az igazi, ez az a termékeny, belső forradalmiság, amely a hamis, ordító forradalmi látszatok alatt régen csillagjegyük azoknak, akik nem az europaeismus vízjárásába beleállva vélték magukat forradalmároknak, hanem akik *ár ellen* úsztak, s akiknek csendben, a szívük vére hullatásával és minden igaz igazságnak felszívásával egy nagy igényperük volt a tegnapi Európával, s akiknek a forradalom nem destrukciót jelentett, nem jakobinus rongyokat, nemzetközi hóhérnótákat, égő torlaszokat, részeg nőket és megvadult férfiakat, nem a szabad állatiság zendülései hanem a teremtő és termő élet pattanásait, hasadásait, a viharok férfias vidámságát, az erkölcsi militarizmusnak gerinces hadbaszállását. A forradalmat, amely nem önmagáért való és nem a sanda irigységnek és belső erőtlenségnek lázadása, hanem átmeneti, belülről

parancsolt eszköze az alkotásnak, s épen a lét nagy, ős és megtartó értékeinek akar levegőt teremteni, mielőtt megfulladnának. A forradalmat, amely nincs kódexbe foglalva, amelynek nincsenek konok jel-szavai és páholyi titkos igéi, nincs ilyen vagy olyan ideológiája, egyáltalán: formái nincsenek és nem is lehetnek megállapítva, mert hiszen önmaguktól teremtődnek, egy-egy visszahozhatatlan pillanatban az élet lehetőségéért, s amelynek csak neve, lát-szata lehet forradalmi a betűragók, a szellemileg elmeszesedettek, a gyöngék, tétovázók és a sátán írástudói előtt. A forradalmat, amely csak annyira destruál, amennyire a kultúra destruál akkor, amikor erdőket irt és hegyeket fejt, hogy megteremtse az élet falvait és városait, a munka műhelyeit, a csókok és gyermekálmok fészkeit és az imádság dómjait.

Ebbe a távlatba akarom kapcsolni — bármilyen rapszodikus is az ilyen tanulmány, amely kénytelenül «sziklákat ugrál», mert nem viheti át olvasóit egy hosszú gondolati folyamat sajátos és élményszerű, tehát lerögzíthetetlen pályáján — a magyar irodalom közelmúltját, jelenét és jövő irányozódásait.

A magyarság élelén a Hochkapitalismus szel-leme elég későn ütközött ki, de amit a nyugati jakobinizmus által méltán felhánytorgatott «elmaradtsága» révén nyert, azt elveszítette legutóbbi ötven esztendejének keserves vámján. 1848-ig, pontosabban 1867-ig a magyarság élete — minden hibáival, bajaival, szenvedéseivel és hánykódásaival — patriarchális alapvonású volt, és az ország szellemi, politikai és gazdasági agrarizmusánál fogva sem politikai, sem társadalmi, sem irodalmi vonatkozásokban nem mutatott erősebb kapitalista-bourgeois-radikális jellemvonásokat, még a városi életben sem. A gazdasági, ipari, kereskedelmi világ erkölcei a

faj pszichéjéből szakadtak, — a politikai élet reformvágyai, még ha forradalmi lázig hevültek is a történelmi helyzet kényszerűségének nyomása alatt, alapjukban éppen a faji élet feltételeinek megteremtésére, a faji és nemzeti létminimumra irányultak s ebben ép olyan sajátosak és «elkésettek» voltak, mint ahogyan ama dózsagyörgyi forradalmiság is naptávolban volt a szellemi jakobinizmus mérgezettségétől, hisztériájától, életatheizmusától, világnézeti ressentimentjától. Kossuth Lajos, Petőfi Sándor gondolkozásán megcsilloghattak a nyugateurópai forradalmiság vörös tónusai (mint ahogyan Széchenyi István reformgondolatain is megcsillogott az angol gondolkozás industrializmusa és uilitarizmusa). de az a forradalmiság a nemzeti létben gyökerezett, a nemzeti önvédelem kényszerűségéből adódott és átmeneti mód volt a konstrukció lehetőségéhez, s még legszélesebb világszabadsági álmaiban is komoly, becsületes — a radikális patkánylázadás olcsó hősei által méltán lemosolygott naiv, s majd csak a megújhodott és lelke legmélyén álkrisztianizálódott Európában megvalósítható — ábrándokat dalolt. 1867-ig ugyanis a magyarság, ha nem is teljes hatalmi érvényesüléssel, de szellemileg legalább rendelkezett önmagával, a nyugati átszüremkedéseket is megszínezte a maga fajiságának mély, ősi ütemű színeivel, — a magyarság a maga dolgaiban (akármilyen sikerrel és akármilyen hibákkal) de iuuga rendelkezett. A hatvanhéttel és annak történelmi következményeivel, amelyek részletezése nem ránk tartozik, mindez megváltozott. Ezernyolcszázhatvanhétől ezerkilencszázhuszig kerekszám ötven esztendő telt el. Erre az ötven esztendőre százszorosán áll az a megállapítás, hogy a sajátos sorsú magyarságnak néha évtizedek alatt egész évszázadokat kellett pótolnia. Ötven esztendő alatt a «magyar ugaron» szinte zsúfolva tolongtak végig az események, zúgva csaptak át a világnézeti

hullámzások, a «vármegyei» magyar temérdek belső, szellemi «restanciát» dolgozott fel (olyan is lett a munkája!), — azalatt az ötven esztendő alatt esett át a magyarság (már ki hogyan) a Hochkapitalismus jégverésén, át a liberalizmuson, át a műszaki civilizáció; az angol-zsidó anyagéivűség és «természettudományos» gondolkozás szellemén, át a jakobinus-radikális ideológián, az élet amerikanizmusán, a szabadkőműves világforradalmi összeesküvés következményein, egy világháború véres hősköltevényből szörnyű csatatérré rothadt négy esztendején, egy hadimilliomos business-forradalmon és egy föld alól feltört patkányzendülésen. Mindez olyan periódusban esett meg vele, amikor e látszólagos «fejlődés» közben még állami létének alapvető kérdéseit kellett verekednie, s a nemzeti létfeltételek leg-egyszerűbb, legtermészetesebb követeléseiben eo ipso ellenzékbe és üldöztetésbe kényszerült mindenkori kormányhatalmaival szemben, mikor tehát a nemzeti lélek megnyilatkozásait és organikus fejlődését egyszerre tilalmazták az osztrák Bécs és a loyális Budapest felől, s minden Bécsnél és Budapestnél mélyebben veszedelmeztette halálos beszivárgásaival az a Tarnopol, amely végül — mikor már Bécs hatalma megszűnt — át is vette az uralmat és teljesen beült Budapest falai közé. Soha zsúfoltabb kor egy nemzet életében, soha tragikusabb omlásokra, hasadásokra, meghasonlásokra és hánykódásokra alkalmas kor, mint az, amelynek sötét kapuján át a mi nemzedékünk ha még olyan zavaros szürkületbe is. de kitapogatózott. Egy mélységes, megkapó és drámai tanulmány tárgyát hagyjuk ráérőbb és szerencsésebb kezekre, mikor ezt a kérdést csak rövid utalással érintjük. Annak a megíratlan tanulmánynak kétségtelenül egyik legérdekesebb és fejtegetéseinkben mellőzhetetlen fejezete annak a megvilágítása, hogy az alkotó szándékú, nem romboló, hanem szerves forradalmi törekvések

a magyar vezetősztályok értetlensége és egy végzetes idegen fajiság izgága, megtévesztő és összeuszító jelenléte következtében menthetetlenül a destrukció irányába kényszeredtek, mint ahol egyedül (és jóhiszeműségükben becsülettel) remélhették kielégülésüket, és a magyar forradalmiság menthetetlenül segítségévé lett a destruktivitásnak, amit a két álforradalom épp olyan pontosan megbizonyított, mint az irodalom immár végső megítélésre érett (mert bensőleg ad acta tétetett) «forradalma».

A magyar irodalomnak a XX. század elején kellett átesnie a maga forradalmán. Nincs jellemzőbb (mert akaratlanul, tehát annál őszintébbül jellemzőbb), mint az a tény, hogy e forradalom nyíltan a Nyugat nevével, a «nyugatosság» jegyében zajlott le, miközben irányítói azok voltak, akiknek faji leszármazásuk és gyakorlati céljaik merőben idegenek voltak nemcsak a magyarság szellemétől és céljaitól, hanem magától a nyugateurópai szellem gyökereitől, történetétől és faji színeződéseitől is, akik tehát a «Nyugat» szelleméből csak azt használták föl, ami az ő törzsi konzervativizmusuknak a meglevő renddel szemben faltörő (és fajtörő) kosul szolgálhatott és ami az ő ressentiment-mozgatta alsóbbrendű szellemiségükkel találkozott. Ezt játszották ki ék, egyébként a legteljesebb relativizmus hirdetői kifelé (miközben ők a legmerevebb faji abszolutizmust szolgálták befelé) a legszélesebb és egyáltalán lehető legemberibb fejlődésnek, a haladás kategorikus imperatívuszának. Ebben a «nyugatos» forradalomban a tragikus, a megbetegedett, az otthon megtagadott és meghajszolt, a szellemében (éppúgy, mint testi konstitúciójában) kikezdett, a képtelen szellemi (és bizonyos esetekben *testi*) keresztezés nyavalyáival megvert forradalmi magyarságot a legjellemzőbben, teljes végzeiszzerűséggel a magyar testi-lelki leromlás és még e leromlásban is úri világnézet megszemélyesítője, a genialis tehet-

ségű és mégis a végső, kiteljesedésen alul maradt Ady Endre jelentette. Ő benne volt meg a nép ösztonosságének, a nemesember úri felfogásának és megbet« gcdésében úri nyavalygásának és a félrevezetett «művelt» nyugatosnak legsajátosabb és legtragikusabb keveréke. Ő benne adódott klinikai példája annak, hogy a fajnak megbetegedett példányaiba hogyan furakodhatnak egy idegen szellem rom-solo mikrobái és hogyan jelenthet valaki a hét-kozn pi. á menetien aktuális megjelenése mélyén mégis többet és másat, mint amennyivé és amilyenné időleges «barátai» és átmenetien «ellenfelei» elkönyvelik. Ady Endre éppúgy magában hordozta a magyarság (átmeneti) dekadenciájának jeleit, mint a magyar fajiség ősi alapvonásaiban adott úri, felsőbbrendű (tehát a tülekedésben okvetlen alulmaradó és a bővülésre mindig fogékonyabb) tulajdonságokat. S v. le szemben az ő elindulása és érvényesülése idején felülkerekedett (de nem a fajiség legmélyén determinált) konzervativizmus éppoly szerencsétlenül viselkedett a Rákosi iskola részéről, mint a politikában a legforróbb magyar kérdésekkel szemben a Tisza-iskola. A helyzet tragikumai éppúgy, mint Ady Endre és a magyarság sorsának törvényszerűségét az jellemzi legjobban, hogy Rákosi Jenő is, Tisza István is kétségtelenül nagytehetségű és bizonyára jószándékú, de a poklok villámfényénél is vakoskodó, áthatíthat atlai szemhályogú magyarok voltak. Irodalmi és politikai vonatkozásban egyaránt az történt, hogy két ellentétes előjelű, de egy gyökerezésű (s talán éppen ezért hevesebb gyűlölködésre alkalmas) magyarság ölte, utálta, emésztette egymást egy közbeső idegen réteg babonás, végzetes és célzatos kisugárzásából és javára. Ady Endrében a mély, az elsődleges. minden betegségen át is még egészséges beteg magyarsága volt, amely a «modern nyavalygás» és a modern perverzitás utálatával indult útjának

(lásd a Nyugat első Ady-számát a költő halála után és a költő lesajnáltatását a jakobinus-anarchista Kassák Lajosok és Déri Tiborok részéről). Adyt nem véletlenül kezdte forrongó fiatalságában Kossuth-ódákkal. Modernsége nem véletlenül robbant ki olyan ősi (és a kilencvenes évek sekélysege után szokatlan) magyar szókinccsel és prozódiaival, hogy a hivatalos, elaggott és alapjában a francia «clarité» felé irányzódott maradiak éppen ezt a szókinccset és prozódiai érezték és értelmezték exotikumnak, sőt örületes értelmetlenségnek. Nem véletlenül zengenek az ő legkésőbbi verseiben is keserű és hamisítatlan kuruc-motívumok, s nem véletlenül volt ő legmélyebben, legbelülről idegen éppen abban a társaságban, amely közrefogta, elrabolta, megrágtta őt. de csak addig, ameddig a saját külön forradalmisága szolgálatában szüksége volt a magyar forradalmi ideológia álorcájára és amíg csalogatóul kellett neki a «magyar forradalmár» Kossuth Lajostól Ady Endréig és Károlyi Mihályig. A finoman halló fülnek kétségtelen, hogy Ady Endre minden elkalandozásában világnézetileg százszor közelebb állt a «gusztí úr»-hoz még (sőt talán éppen akkor) leg adabb összeütközéseik idején is. «So stark wird nur in der Familie gehasst.» S végül: nem véletlenül volt Ady testi-lelki összeomlása egyidejű a magyarság «forradalmi» összeomlásával és majdnem egyidejű Tisza István gyáva jakobinus kivégeztetésével. Nem véletlen, hogy (minden részletkülönbség és apróbb jelenség mellőzésével) Tisza István és Ady Endre együtt ágálnak a magyar színpadon, akaratum és látszó ellentéteik ellenére együtt részesek a magyar végzetben, és együtt tűnnek el a véres sülyesztőn, eltünteti mindkettőjüket tulajdon múltjuk, amelynek vétkesei és vezeklői. Mind e mélyebb, törvényszerű összefüggések szétbontását mellőzve, azt a világnézeti interim-et tárgyaljuk, amely az úgynevezett proletárdiktatúra bukásával ha nem is végérvényesen, *de fado*, a jó-

szimatúaknak azonban *de jure* végérvényesen, eleven hatásában megszűnt. Világnézeti interimről beszélek, mert 1867-től (s különösebben 1900-tól) 1919 augusztusáig egyre hevesebben uralkodott a magyar «közvélemény» felületein egy tőle idegen és a magyarság zömének vérteteibe és idegszálaiba be sem hatolt világnézet, amely a tipikusan nyugateurópai Hochkapitalismus világnézete volt annak minden forradalmi vörös felületeivel és egy idegen iaji öncélúság célzatos kezelésében.

A magyar fajiságnak az az irodalmi vetülete, amely Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Gárdonyi Géza írásaiban jelentkezett (s amelyek igazi elevenességét ma jobban érezzük, mint talán a magunk szintén el-eltévelyedett ifjúságában), teljesen háttérbe szorult, megrágalmaztatok és leértékelődött. Az irodalmi forradalom — amelynek igazi, mély publikuma alig volt a magyarságban, de a fölülteken annál hevesebben ágált, mert hiszen az irodalom és a sajtó birtoklása egészen az «irodalmi kataszter» komikus átmenetéig egyre inkább kezére került — a műveltség és europaeismus, sőt a legszélesebb kozmopolitizmus látszatával ránkerőszakolta mindazt a félműveltség í, fejlődéstani dogmatizmust, üres pesszimizmust, meddő kételyt, hamis és túltengő szexualizmust, jogosulatlan természettudom any osságot, nyavalygást, kiagyaliságoi belső nihilizmust, bomlasztó gúnyt, tari álmatlan l'art pour l'art-pepecselést, mindazt a jelleméklelen és máról-holnapra élő zszurnalizmusi gyorsmunkát, beteg szentimentalizmust, súlytalanságot és életlelenséget, a kritikában való szemérme len pajtáskodást és ürességet, azt az éléskamra beföttes üvegének, hártypapírján is ágyúdőrgésszerű robajt verő tégyomászkáiást, amely a Hochkapitalizmus szellemének főképp békeidőbeli jellemzője a maga futurista és álforradalmi messziánus folie (aval Mindezek a bei eg és betegítő, destruktiv jelenségek (amelyek aránylagos irodalmi értékességét értékmaximumát

egyek képviselőiben nem akarjuk tagadni) egy céltudatos irodalompolitika adagolásában adatlak be a magyar intelligencia szervezetébe és tagadhatatlanul vonzották a fiatalokat és mélyebben érdeklődőket, annál is inkább, mert mindezzel szemben szellemi táplálékul a «konzervatív» körök részéről nem adatott egészséges ellenméreg és tehetséges irodalom, hanem, igenis adatott egy élettelen, sekély és hamis, rossz akademizmus. E tények megállapítása mindeneseire fájdalmas és felháborító a ma még élő és bármiképp is érdekelt elfogultaknak. Az igazság és a jövő azonban azé a *harmadik* magyarságé, amely az akademizmus és a hamis modernizmus közt gyötörődve, keresve és fejlődve, nem *középutat* talált a kettő közt, hanem minőségileg újat, másat jelent a kettőhöz képest és amely a legközvetlenebbül kapcsolódik a fentebb vázolt európai új szellemiségbe, amelynek vonásai már ma is erősen fölülköznek rajta.

5.

Ezt a harmadik magyarságot *három* irodalmi irány jelentette már ama világnézeti interim alatt is és jelenti ma kétszercsen, amikor hatásában is fölülkerekedőben van és egyre gyorsuló ütemben halad és segít a magyarság szellemi önrendelkezésének megteremtése felé. Az egyik az az irány, amely legtisztábban Gárdonyi Géza művészetében csúcsozódik ki s amely a budapesti áirodnlomtól tüntetőleg elvonult egri remete írásain át jelenti legtisztábban a földből származottságot, a tiszta munkát, az egyszerű és annál mélyebb lélektant, azt a műhelyt irodalomtól mentességet és finom, férfias szemérmességet, átható fajiságot, amely — anélkül, hogy a magyarul magyar irodalom lehetőségeit mind magában foglalná — méltán versenyez akárhány divatos külföldi nagyság irodalmával és tisztán ívelő áthajlás a magyarul modern irodalom felé. A másik irány domináns és sajátos alakja az a Szabó Dezső,

aki Ady Endre társaságában, in partibus infidelium kezdte munkáját és kereste világnézeti és irodalmi megteljesedését: ez az irány épp úgy, vagy talán még inkább, mint a harmadik, ama szentágostoni kategóriába tartozik, amely a maga magyar gyökerzettségével és mély európai műveltségével, egy átdőzsölt hosszú «nyugatos» éjszaka sebeivel és tanulságaival mutat és keresgél (minden felületi hánykódás és szertelenség alatt) *a faji kollektivitás* és az *igazi europaeismus* felé s jelent utat a nagy-összefoglaló, becsületos, étellel és vérrrel át meg átjárt magyar irodalom felé. A harmadik irány egy — annak idején társtalanul küzdött — hetilap körül alakult ki és adott a magyar költészetnek egy Ady igazi értékein keresztülnőtt faji irányt, tartalmat és magyar-européer ütemet épp úgy, mint a magyar publicisztikának és újságírásnak olyan irányítást amely a legszebb régi hagyományokat és becsületet köti össze a mai magyar temperamentummal, tanultsággal, ösztönösséggel és a jövőnek nyugtalan, éber és nevelő útkijelölésével. Mind a három irányzat pedig — a maga jellegzetességeivel, amelyeket itt már nem ismertethetek, s amelyek részletezése talán már túlerős szubjektivitásnak is látszanék — rokonhangzású, teljes szigorúsággal szét nem választható,, és együtt szakad bele abba a történelmi átalakulásba, amelynek vonásait fentebb ismertettem és amelynek nevében minden átmeneti és felületi jelenség mellett is mélységesen hiszem a *megtért* Európa és a méginkább megtért magyarság alkotó kultúrperiódusát.

(Új Magyar Szemle. 1920. május.)

TARTALOM

A «harmadik» Magyarország.....	5
Faust pohara.....	15
A nagy tárgyalás.....	17
Egy öngyilkos magyar úrról.....	19
Farsang.....	24
Széljegyzetek az irodalmi pajtáskodásról.....	33
Nyílt levél a kalauznőmhöz.....	41
Molnár Ferenc nagyregénye.....	44
Szomory Dezső császáridillje.....	54
Szemlélődés egy bihari faluból.....	60
Ady Endre: «Halottak élén».....	77
Hát meghalt már Magyarország?.....	86
Nincs más, csak az ország!	89
Talpra, magyar!	92
Pózolva mind a vérpadig.....	94
Haza és Emberiség.....	120
Néhány adat az irodalmi patkánylázadáshoz.....	133
Szabó Dezső regényéről	139
Szép Ernő, Patika és egyebek.....	145
A lázadás szelleme.....	153
Irodalom és világnézet.....	177